

UTI JEGYZETEK.

LEVELEKBEN

IRTA

PADOS JÁNOS.

PESTEN,

LAUFFER ÉS STOLPNÁL.

1863.

VIII. Monza : a dom ; a vaskorona ; Theodolinde királynő ; Suora Virginia Leyva ; a csász. kastély és a park	42
IX. Como : nevezetes emberek ; Volta emlékoszlopa .	43
X. Csónakázás a comoi tavon ; szép villák. Bellagio ; éji kaland. Bergamo	44
XI. Új föliratok Milanoban ; a magentai csatatér .	48
XII. Genua : történelmi adatok ; a város külseje : utcák, paloták, templomok	51
XIII. A tengeri utazás szépsége és kellemetlenségei .	55
XIV. Palermo : történelmi adatok ; a királyi palota ; sz. Rozalia temploma ; a capucinusok sírboltja ; citrom- és narancsligetek ; sétányok ; Palermo jelen szomorú képe ; adomák a legközelebbi idők eseményeihez	57
XV. Messina : a messinai tengerszoros és kikötő ; harczos kilátások ; nyilatkozványok, föliratok s. t.	65
XVI. Út a tengeren. Egy nap Nápolyban	68
XVII. Roma : Sz. Péter temploma	70
<i>Folytatás</i> : a vaticani palota ; tisztelgés ő szentségénél	76
<i>Folytatás</i> : az angyalvár ; a Pantheon, és a Capitolium	81
<i>Folytatás</i> : a tarpeji szikla ; Forum romanum ; Titus és nagy Constantin diadalívei ; Colosseum .	89
<i>Folytatás</i> : a Scipiok sírja, és a catacombák . .	93
<i>Folytatás és vége</i> . A caesarok palotájának romjai ; basilikák ; paloták ; monte Pincio ; nyilvános térek, obeliszek, emlékoszlopok sat	102
XVIII. Florenz : pogány jósnők ; Medici szobor ; a palazzo dei ufficii és palazzo Pitti ; szépművészetek, templomok, síriratok sat	113
XIX. Bologna : belső forrongás ; biztos óra ; sz. Domonkos temploma ; kérkedő fölírás ; az archigymnasium ; magyar nevek és címerek . . .	121
XX. Parma : a székesegyház és a hercegi palota ; Corregio remekművei ; prognosticon	126
XXI. Turin : történelmi adatok ; szép térek, szobrok, gyűjtemények	128

NAGYKÁROLYI

IFJABB

GRÓF KÁROLYI ISTVÁNNAK,

A MAGYAR HAZA

SZÉPREMÉNYŰ FIÁNAK,

BARÁTI EMLÉKŰL.

told von Zähringen; a szövetségi palota; zeit glockenthurm	192
XXVIII. Interlaken: kéjutazás a thuni tavon; a reichen- bachi zubatag; a Rosenloui gletscher; pompás vidék	195
XXIX. Rigi-Kulm: a vierwaldstätteni tó és vidéke . .	199
XXX. Egy éj a hegytetőn	205
XXXI. Zürich és vidéke: a nemzeti saajátságok hanyat- lása. — St. Gallen: történelmi visszaemlékezé- sek; sz. Gál a németek apostola; annak templo- ma és harangja; körültekintés	210

FRANCZIAORSZÁG.

XXXII. Paris. Tanács az idegennek: hôtel d' Espagne et de Hongrie; Napoleon szobra a Vendôme téren; concordiater	317
<i>Folytatás:</i> a Tuileries-ák palotája; I. Napoleon dia- dalkapuja; a Louvre és gyűjteményei	222
<i>Folytatás:</i> templomok: Saint-Germain l' Auxerrois, Notre-Dame, Sainte Geneviève, St. Clotilde, St. Sulpice, Sainte-Chapelle sat. St. Jaques tornya; boulevard Sebastopol; place du Chatelet; hôtel de Cluny; a szerzetes rendek érdeme	228
<i>Folytatás:</i> a törvényhozótest palotája; a rokkantak laktanyája; Napoleon sírja; St. Sulpice tér; sz. Fiacre és utódai; a luxembourgi palota; Jardin des Plantes; a Bastille tér és a juliusi oszlop .	235
<i>Vége.</i> Pére-Lachaise: síremlékek és iratok; Palais- Royal; Théâtre des Variétés. — Versailles. A boulognei erdő	241

TARTALOM.

OLASZORSZÁG.

Lap.

I. Velenceze keletkezése és viszontagságai; a doge-palota; a piazzetta; sz. Márk temploma, tornya, és piacza	1
<i>Folytatás:</i> a canal grande; paloták és templomok: S. Giorgio Maggiore, S. Maria della Salute, S. Maria gloriosa dei Frari, SS. Giovanni et Paolo; Scalzi; a szépművészetek akademiája; színházak; sétányok; a Lido és Murano szigetek; az arsenal	11
II. Híd a lagunákon. Átmenet a Brentán. — Padua: S. Antonio; Gatta-Melata szobra; az egyetem: Helena Lucretia Cornaro; Salone della Ragione; Pappafava palota; café Pedrocchi	19
III. A vidék szépsége. — Verona: a város fekvése; nevezetes emberei; az arena; a Scaligerek sír- emlékei; S. Maria matricolare; giardino Giusti; a temető	25
IV. Lago di Garda és San Jona szigete. — Vicenza: Monte Berico; Palladio művei; campo Marzio	28
V. Conegliano. Visszaemlékezések. A város és vidéke	31
VI. Brescia: nevezetes emberek; a duomo vecchio és a székesegyház; a muzeum: Victoria szobra; la loggia; a temető	33
VII. Milano: a székesegyház; sz. Ambrus temploma; Maria delle grazie; az arena; arco della pace; palazzo Brera; la Scala; a corso	36

**Utazásaim közben használt, ajánlható
kézikönyvek :**

Itinéraire descriptif, historique et artistique de l'Italie et de la Sicile, par **A. I. Du Pays**. Paris librairie de L. Hachette et Cie 1859.

Venezia, o colpo d'occhio letterario, artistico, storico, poetico e pittoresco etc. etc. per **Giulio Lecomte**. Prima versione italiana. Venezia, Cecchini e Comp. 1844.

Illustriertes Handbuch für Reisende in der Schweiz, Ober-Italien, Turin und Genua, von **Theobald Grieben**. Berlin 1858.

Die Rheinlande, von **K. Baedeker**. Coblenz 1858.

Paris Illustré, son histoire, ses monuments, ses musées etc. etc. par une société de littérateurs. Paris, Hachette et Cie 1855.

III

NÉMETORSZÁG.

XXII. Schwalbach: gyógyforrások; párhuzam a hazai és külföldi fürdők között	133
XXIII. Wiesbaden: játékházak; közép-rajnai hangászegylet; gyógyforrás; Neroberg	137
A Rajnamellékről. Mainz: a dom; Drusustorony; Gutenberg szobra; színház	141
<i>Folytatás</i> : regényes vidék; várak és várromok. — Köln: a városház; Rubens laka; a dom; sz. Gereon és társai; Vallraff muzeuma; eau de Cologne	154
<i>Folytatás és vége</i> . Bonn: gazdasági egyesület kiállítás; egyetem; régiségtár; a diákélet árnyoldalai. — Coblenz: élczes emlékoszlop	154
XXIV. A Majnapatról. Frankfurt: Pál temploma; a Römer, vagyis tanácsház; a császárok arczképei	159
<i>Folytatás és vége</i> . A Thurn-Taxis palota; Senkenberg alapítványa; Staedelféle képtár; Goethe szobra; Gutenbergnek és társainak emléke; Hessen-Denkmal; a temető: párhuzam az olasz és német temetők között; születési és pénzaristocrátia	165

SCHWEIZ.

XXV. Basel történelmi tekintetben; a münster; a conciliumok tereme; todtentanz; muzeum; városház	175
XXVI. Genf: a pártok állása; a város épülése és a catholicismus terjedése; a polgárérzelem, mint a közvagyonnak őrizője; escalade; musée academique; a székesegyház; Calvin cathedrája; a városház; czéger mindenben	181
<i>Folytatás és vége</i> . A fűvészkert; de Candolle szobra; musée Rath; Plainpalais; Calvin máglyára itéli Servet-et; Olivier-Venel pensionatja; érdekes séta a Rhône és az Arve összefolyásánál; tűzvész; derék hazánkfiak	187
XXVII. Bern: a város physiognomiája; Bärngraben; Bernerhof; a münster; Rudolf von Erlach és Berch-	

OLASZORSZÁG.

I.

Velence, tavasz hó 9. 1856.

(Velence keletkezése és viszontagságai; a dogepalota; a piazzetta; sz. Márk temploma, tornya, és piacza.)

Azon kitünő megbízatásban részesülvén, hogy a gróf Károlyi úrfiakat, édes anyjokhoz kikísérjem Olaszországba; f. hó 3. elindulánk Pestről a vaspályán, és Bécsen és Grátzon át, Laybachba jövünk; honnan fogadott kocsikon folytattuk utunkat Triestig. Itt egy napot pihenve töltöttünk, és 7-én délelőtt, a Lloyd gőzössel, Velenczébe érkezünk; nem minden baj nélkül: mert engem, ki ekkor először voltam a tengeren, sőt másokat is, igen megviselt az út. Nem a hajó hánykódása, mert a tenger csendes volt, hanem a víz sajátságos szaga, és a gőzös kerekein megtört hullámokból emelkedő sós nedvek, zavarták meg egész valómat. Azért szivemből örvendettem, midőn egyszerre mindenfelől hangzék a kiáltás: Venezia! Venezia! és szent Márk tornya és felsőges kúpjai lassanként kiemelkedének a lagunák ködéből; míg végre elérvén a Lidot, egészen kitárult előttünk a pompás látomány, és mi hat órai menet után, gondolákba ültünk, és a riva degli schiavoni lépcsőin kiszállottunk.

Sokat hallottam, sokat olvastam már ezen szigetvárosról; azért nem volt előttem egészen új, a mit láttam és tapasztaltam; de mégis olly sajátságos az első benyomás, hogy annak hatása sokáig fog még élni emlékemben.

Velence nevezetét a venetek- másként he-
netektől nyeré, kiknek Jul. Caesar adott polgárjo-
got. Atila dúló hadai elől menekülvén (452) a szá-
razföld lakosai, a lagunák szigeteire vonultak, és
ott idővel elszaporodván, köztársaságot képeztek,
mellynek élén, 697-től fogva, élethossziglan választott
herczeg, doge állott. A dogek hatalmát mérséklé a
nagytanács; míg végre ezt is el nem homályosította
a tizek tanácsa. Ezt ugyan az aristocratia a nép ura-
lomvágyának fékezésére állította; de utóbb maga
az aristocratia ellen fordult, melyet titkos rendőrsé-
gével úgy körülvelt, és kegyetlen végzései által
annyira elrémített, hogy nem kevésbbé rettegetek
tőle a patriciusok, mint a nép. A tanácssterem alatti
sötét börtönök, és a sóhajok hidja, erről bizonytságot
nyújtanak; sőt maga a doge, Marino Faliero, kinek
feje (1355) ugyanazon lépcsőzeten gördítettet le, a
mellyen ünnepélyes bemenetét tartotta.

A köztársaság hatalma leginkább a keresztes
hadak által növekedett; kiknek segítségével a vak
Dandolo 1204. elfoglalta és kizsákmányolta Konstan-
tinápolyt, s Candiát és Moreát uralmához csatolta.
Véres harczokat folytatott a magyarokkal Dalmatia
birtokáért; míg nagy Lajos győzedelmes fegyverei
a büszke signoriát kemény békeföltételekre nem

kényszerítették. Még veszedelmesebb háborúi voltak örökös vetélytársa Genua, és a cambrayi szövetség ellen, melyek a köztársaságot nem egyszer végenyészettel fenyegették : azonban kereskedése és kincsei, valamint fiainak önföláldozó készsége és ereje, nemcsak hogy megmentették, sőt még a szárazföldre is kiterjesztették birodalmát ; úgy hogy Foscari Ferencz kormánya alatt, a XV. század második felében, az alpok tövétől Ravennaig, Istriától Bresciaig, a dalmát partokon, Görögországban, Cyprusban és Candiában, mindenütt hódoltak parancsainak ; és kereskedése kiterjedett a caspi, fekete és középtengerre. De éppen az, mi annyira fölemelte, a kereskedés, volt oka hanyatlásának is ; miután Amerika s az Indiába vezető út fölfedeztetett. A törökök hódításai csak siettették a köztársaság bukását. 1797-ben Velence már annyira clerőtlenedett, hogy a francziák azt minden nehézség nélkül elfoglalák, és Napoleon a campoformioi békében, összes birtokaival együtt, az Etsch vizeig, Austriának ajándékozta ; kárpótlásul egyéb veszteségeiért.

Amilly fényes volt Velence emelkedése, olly dicstelen annak enyészete ! Itt önkénytelenül eszembe jutnak az éleslátásu Montesquieunek ama szavai, melyeket a Carthago és Roma közötti párhuzamban mond : „Carthago, mely a maga dúsgazdagságával viselte Roma szegénysége ellen a háborút, éppen ebből háromlott a kár ; az arany és ezüst kimerülnek, de az erény, az állhatatosság, az erő és a szegénység kimeríthetetlenek.“ Máshol pedig így

szól: „Kereskedésre alapított hatalmak sokáig fönnállhatnak az ő középszerűségökben; de nagyságuk rövid ideig tartó. Lassanként, és anélkül hogy bárki is észrevenné, emelik föl magukat, mert nem tesznek semmi különöst, mi zajt ütne és hatalmukra figyelmeztetne; hanem ha a dolog egyszer már azon pontra jut, hogy azt nem lehet nem látni, mindenki igyekszik e nemzetet olly előnytől megfosztani, melyet, úgy szólván, csak meglepés által nyert.“ (A romaiak nagysága s. t. 30. 34. l.)

Ez történt Phoeniciával, Carthagoval, Velenzével: ez fog történni előbb-utóbb a kalmárkodó Angliával is; melly kizsarolta ugyan India kincseit, és nyereségért az egész világot bekalandozza hajóival, de állandóságra nem számíthat; mert piszkos politikája egyedül haszonlesésre van alapítva, s ahol a szabadságot tüzte is ki czégérül, mint például az ioniai szigetek védelmében, utálatos zsarnoksága által magát meggyőltetvé.

Lássuk már most, anélkül hogy az egész várost leírni akarnók, Velence egyes részeit; úgy a mint azt ittmulatásom alatt megsejmelhetém. Először is sétáljunk végig a riva degli schiavonin, melly Velence minden utczáinak legszélesebbike, a valódi kikötő, s a nép minden osztályának, a nobilektől kezdve a legutolsó gauklerig, tarkavegyületű gyűlhelye. Innen, miután az árboczok nagy sokaságán, s a különféle nemzetek lobogóin végig tekintetünk, tovább sétálván érjük a hôtél Danielit, kilátás, kényelem s szolgálatra nézve Velence első fogadó-

ját; valamivel távolabb, a ponte della paglia irányában, a sóhajok hidját (ponte dei sospiri), melly a palazzo ducalét a prigionikkal, vagyis börtönökkel összekapcsolja; a fehér és veres márványkoczkákkal borított dogepalotát; a piazzettát, hol ama híres granitoszlopok állanak, mellyeket a köztársaság még 1120. Syriából hozatott; a könyvtárt; sz. Márk templomát, tornyát és piaczat; mellyekről egyenkint.

A dogepalota, az Isten házait ide nem számítva, a legjelesebb épület egész Velenczében. Alapkövét még 809-ben tették le; de a palota többször leromboltatott, és ismét fölépíttetett. Mostani létét Marino Faliero dogenak, alakját Filippo Calendario építésznek köszöni. Gyászos emlékü építmény, mellynek szerzőjét mint honárulót lefejezték, mesterét mint összeesküvőt fölakasztották!

Felső része, honnan egykor Velence hatalmas hercegei osztottak parancsokat, most üresen áll; alsó része katonai őrtanya. Az egész épület oszlopokon nyugszik, mellyek két folyosót képeznek. Az alsó, földszinti folyosó oszlopai zömök, erős kódarabok; a felsők, vagy is emeletiek, karcsúk és ékesen faragottak; mintha annál nagyobb ellentétet akarnának amazokkal képezni. Nagy, négyszögű udvarában két kút van, hol a legjobb ivóviz találatik az egész városban. Innen a fehérmárványból ékesen faragott fölépcsőn (scala dei giganti), mellyet két oldalról Marsnak és Neptunnak óriási szobrai, Sansovino művei díszesítenek, — megyünk föl az emeletbe. Van ezenkívül még más lépcsőzet is: a

scala d'oro, mellynek boltjai gazdagon aranyozvák és a legbecsesebb festvényekkel ragyogók. Ezen csak az aranykönyvbe jegyzett nobileknek engedtetett fölmenniök.

Teremei között legnevezetesebb a nagytanács tereme (sala del maggior consiglio), 154' hosszú, 75' széles, 45' magas. Falait Palma vecchio, Tintoretto, Paolo Veronese, és mások gyönyörű festvényei díszesítik. Itt van a legnagyobb kép, melly vászonra festetett: Tintoretto paradicsoma; 74' széles és 30' magas. Fönn az oldalfalak és plafond között a dogek arczképei láthatók; egyet kivéve, mellynek helyét fekete fátyol borítja, ezen fölirattal: *Hic est locus Marini Falethri, decapitati pro criminibus*. És mi volt ezen már többször említett szerencsétlen fejedelemnek a vétke? Az: hogy az aristocratia hatalmának megtörésére a néppel összeesküdött.

Megnéztem még a trónteremet is, a leggazdagabban ékesített az egész palotában; hol Velence herczegei egykor a külföldi követségeket fogadták; továbbá a tizek tanácsának teremét, és azon szobát, hol ama három rejtélyes férfiú tanácskozott, kiket a tizek az állam elleni vétségek vizsgálatával megbiztak. Ezek korlátlan hatalommal ítélték a köztársaság minden tagja, sőt még a doge fölött is, és neveiket senki, a tizen kívül, nem tudta. Gyülhelyökkel keskeny sikátor állott kapcsolatban, melly kívülről a falba erősített nyílt oroszlánfövel végződött; hová a titkos vádleveleket szokták bedobni. És jaj volt an-

nak, aki ellen a tizek tanácsa előtt vád emeltetett, mely gyakran merő gyanuból is örök némaságra kárhoztatta a vádlottat. Csak néhány lépést kellett tenni, és nyitva állott a sóhajok hidja, honnan vagy az ólomfedelek alá (piombi), vagy a földalatti börtönökbe (pozzi), vezetett az út. Ciceroném (vezető), vén mogorva olasz, még a köztársaság hanyatló korából, ki véghetetlenül boszankodott mindenért, mi a köztársasági kormányra homályt vethetett, és igyekezett mindent jobbra magyarázni; váltig erősítette ugyan, hogy ezen keskeny, sötét, penészes lyukak, hová soha nem hatott a napsugár, még nincsenek a föld alatt; de ez, gondolom, a dolgon mit sem változtat; mert annak aki egyszer ide jutott, jobb lett volna már egészen a föld alatt lennie. Vegyünk csak példát a szerencsétlen Carmagnoláról, ki miután a velencei köztársaságnak nemcsak hírt és dicsőséget, de birtokot is szerzett, nagy pompával fogadtatván, csupa gyanuból rögtön elzáratott, és ezen titokteljes üregek egyikében, a tizek parancsára agyonkínóztatott és megöletett 1432.

A dogepalota előtti piazzettán az egyik granit oszlop a köztársaság czímerét, sz. Márk szárnyas oroszlánát, a másik sz. Theodort a krokodillal, Velence legrégebb védszentét hordozza. Ezen oszlopok között szoktak hajdan a nyilvános halálítéletek végrehajtatni.

A piazzetta másik oldalán van a könyvtár, és a pénzverde, mely 1536. Sansovino terve szerint építtetett. Azután érjük jobbról sz. Márk templomát.

Ezen nagyszerű templom, mely byzanti stílusban, a konstantinápolyi sz. Sophia mintájára, 977. sz. István magyar király sógorának nagyatyja, Orseolo doge által kezdett építtetni, és 1171. fejeztetett be; öt kúpjával, számtalan márvány oszloppal, remek faragványokkal, festvényekkel és mozaikműveivel, még mindig legfőbb tárgya a csodálatnak és tudományos vizsgálatoknak. Én ez utóbbiakhoz igényt nem tartván, csak arról fogok szólni, mi különösen lelánczolta figyelmemet.

Már külseje olly megható, hogy a néző alig bírja róla szemeit elfordítani: akár a homlokzati boltívek gazdag aranyozását; akár a bennök foglalt igen becses mozaikműveket; akár az erkélyen álló bronzlovakat; akár az öt érzekaput tekintse, melyek a templom pitvarából benyílnak az Isten házába. A mozaikművek sz. Márk testének Alexandriából elhozatalát ábrázolják, s azon tiszteletet, mellyel a velencei hatóságok a sz. ereklyét fogadják; továbbá az utolsó ítéletet, és a templom legrégiebb alakját. Középen, kék mennyezetben, arany csillagok között, áll a velencei szárnyas oroszlán. A lovak életnagyságúak, bronzöntetűek, és némelyek szerint Corinthusban, mások szerint Chio szigetén készültek. Utóbb Neronak és Trajannak diadalíveit ékesítették Romában; honnan őket, valószínűleg nagy Constantin, birodalma új székhelyére vitette. Konstantinápolyból, a város bevétele és kizsákmányolása után, elhozták a velenceiek; ezektől elrabolta Napoleon, és Párisba küldötte; míg végre legyőzetván a fran-

ezia sasok, kénytelenek voltak körmeik közül kibocsátani ragadományukat, s a négy görög származású mén, I. Ferencz által, mostani helyére állíttatott.

A templom belseje kereszt alakú, közepén nagy kupolával. Szentélye magasabb hajójánál : és itt, a főoltárban nyugosznak sz. Márk evangelista ereklyéi, gazdag aranyozású, gyöngyökkel és drága kövekkel halmozott ezüst lemez alatt (*pala d'oro*), melly csak nagy ünnepeken fedetik le, vagy az idegen látogató iránti kedvezésből ; miként velem is történt ; kit a patriarcha, Petrus Aurelius Mutti, helytartója E. Moro, még azon szerencsében is részesített, hogy a sz. evangelista lábainál bemutatthattam az evangéliumban parancsolt legszentebb áldozatot. Az oltár baldachinuma *verde antico* ; oszlopai görög márványból ékesen faragottak.

Ne kívánja tőlem senki, hogy mindent részletesen leirjak ; mert itt minden lépten, nyomon, valami érdekes régiséggel, műemlékkel, remek festvénnyel vagy faragvánnyal találkozunk. Ezüst oltári készletek, alabastrom szobrok, domborművek, mozaikok borítják az egész templomot ; a födélzeten és padolaton egyaránt kitüntetve az emberi kéz ügyessége, és az Isten dicsőségének előmozdítására törekvő buzgalma. A mozaikok legnagyobb része Francesco és Valerio Zuccato testvérektől, a márvány és bronzművek jelesbjei, mint például a sekrestye ajtaja, Sansovinótól valók. Kár hogy a templom padolata hajladozni, s a mozaikművek a régiség miatt, hullani kezdenek.

A templomból kilépven, egy kis serpentinkő azon helyet mutatja, hol Barbarossa, 1177-ben, III. Sándor pápa lábaihoz borulván, annak czipőjét megcsókolta.

Szent Márk templomával szemben van a róla elnevezett piacz, piazza San Marco, mellyet három bronz talapon álló magas árbocz jelel; azon időkből még, midőn Candia, Cyprus és Morea meghódolván, sz. Márkot vallották uroknak. Most csak lopva huzák föl rájuk a tricolort.

Szent Márk tére, melly hosszú négyszöget képez, és három oldalán széles, sétára alkalmas arcadokkal és drága kirakatú boltokkal van ellátva, a legnevezetesebb tér, nemcsak Velenczében, hanem egész Európában; hol minden, mi a városban szép van és jeles, fényes és csábító, áru és nő, összegyül, és a legtarkább vegyületet képezi. Énekesek, zenészek, ezermesterek, kagyló-, narancs- és virágárusok és árusnők, mulattatják és boszontják a közönséget; amint kinek hangulata hozza magával. Aki a velencei életről hű képet akar magának szerezni, az ide jöjön; itt föltalálhat mindent: fényt és nyomort. Nappal mulathatja magát sz. Márk galambjaival, mellyek százankint lepik el a nagy kőtáblákkal borított piaczot, és várják a járókelők kezeiből táplálékukat; mire nézve hajdan különös alapítványok tétettek: este pedig ha valamelly kávéház előtt leül, gyönyörrel úszhat a lámpák és világító tüzek bűvös fényében.

A piacz keleti sarkán, a templommal szemben,

emelkedik sz. Márk tornya, il campanile di San Marco, 284' magasságban, büszkén és egyedül; honnan pompás kilátás nyílik az egész városra. Ezt ajánlom mindenkinek: ne sajnálja ide fáradságát; különben soha sem lesz tiszta fogalma a keskeny sikátorok, csatornák és hidak ezen labirintusáról, hol a legjártasabb utazó is könnyen eltéved; hacsak gondolán nem viteti magát egyik intézettől, egyik templomtól a másikig, az innenső parttól a tulsóig. Mert az utczák közönségesen tekervényesek, s a mellett olly keskenyek, hogy 3—4 ember alig fér el bennök egy sorjában, s a csatornák és hidak keresztül kasul járnak egymáson.

Folytatás.

Velenceze, 1856.

(A canal grande; paloták és templomok: S. Giorgio Maggiore, S. Maria della Salute, S. Maria gloriosa dei Frari, SS. Giovanni et Paolo, Scalzi; a szépművészetek akademiája; színházak; sétányok; a Lido és Murano szigetek; az arsenal.)

Legszebb csónakázás esik a canal granden, melly az egész városon kigyóalakban vonul keresztül, s a legpompásabb, de nagyrészt elhagyatott paloták lépcsőit mossa habjaival. Illyenek: a palazzo Giustiniani (hôtel de l'Europe); Corner (a kormány székhelye); Cavalli (a bordeauxi herczegé); Morosini, Contarini, Mocenigo, Foscari (most kaszárnya); Pisani (szép gyűjteményekkel); Grimani (most postaház); Ca'd'oro (gazdag aranyozással; ama hires

tánczosnő, Mad. Taglioni tulajdona); Pesaro, Vendramin, Correr (nevezetességek és ritkaságok muzeumával); és sok más, melyek az egykori nagyságnak csak romjait mutatják. Így lett Catterina Cornaronak, Cyprus hajdani királynéjának fényes palotájából zálogház. Fáj az ember szive, ha látja némelly palota első emeletében a gyönyörű festvényeket és faragványokat, talán Tiziantól és Sansovintól; míg a másodikban az ablakokból kiaggatott rongyokat lenget a szél, és szabadon jár az eső és vihar. Elegendő tárgy a gondolkodásra; kivált ha este, tiszta holdvilágnál andalgunk; mint én is tevém.

A canal granden csak egy híd vezet keresztül; s ez ama híres Rialto, az építészet remeke, mely egyetlen fehérmárvány ívből áll, 30' magasságban, és 70' szélességben. Teteje a hidat eldísztelénítő bottegákkal van tele.

A templomokról szándékosan nem tettem említést; mert azokat egymásután akartam megnevezni. Illyenek: a S. Giorgio Maggiore, hasonnevű szigeten; Palladio műve. Gyönyörű festvényekkel Tintoretótól, és sz. Benedek életét ábrázoló finom faragványokkal a főoltár mögötti chorusban, Alberto di Brule nevű benedeki szerzetestől, ki azokon, mint mondják, negyven évig dolgozott.

A S. Maria della Salute, a nagy csatornán, hálából építtetett a XVII. században, hogy a pestis eltávozott. Művésze, Longhena, 1,200,000 czöveket veretett le, hogy a földet, mely talajúl szolgálándott,

megegerősítse. Tágas, nagy templom, magas kupolával. Főoltára előtt igen szép bronz candelaber, Alessandro Bresciano műve. A sekrestyében szebbnél szebb festvények, Tiziano, Tintoretto, Palma, Padovanino, Salviati és Sasso Ferratotól. A szomszédságában levő kolostor most seminarium; kápolnájában Sansovino síremléke. A templom ékességei, aranyban, ezüstben, és drágakövekben igen nagy becsűek.

Van még más templom, melly S. Maria gloriosa dei Frari néven ismeretes. Ebben Canova nagyszerű pyramidalis síremléke, mellyet ő tulajdonképen Tiziannek készített, s amidőn meghalt, tanítványi bevezetvén, magának a mesternek állítottak 1827. hová szívet rejtették; míg teste születése helyén, Possagno-ban temettetett el; jobb keze az Accademia delle Belle Arti teremében őriztetik. Ezzel szemközt az 1576-ban, 99 éves korában meghalt Tizianonak díszes emléke, szürke márványból, ezen fölirattal: Titiano Ferdinandus I. MDCCCLII. Többet is kellene még mondanom; de minden képet és emléket jegyzeteimben, — mert csak jegyzetek, — elő nem számíthatok. Csak egyet említek még meg: az öreg doge Fr. Foscariét, ki, miután három fiát a köztársaság szolgálatában elvesztette, s a negyedik, Jakab, a tizek parancsára, valami gyanúból agyonkínóztatott, trónjától maga is erőszakosan megfosztatott; s amint megkondult sz. Márk tornyában a harang, az új doge választását jelentő, bánatában meghalt, 1457. Legnagyobb ellensége, Loredan, ki a doget

régi gyűlölségből, az adósok könyvébe jegyzette, midőn a 84 éves aggastyán halálát meghallotta, utána irta: l'ha p a g a t a ; megfizetett!

Mellőzván a többi, különösen a SS. Giovanni et Paolo egyházra hívom föl az olvasó figyelmét, melyet, akárhányszor jöjek még a lagunák városába, soha el nem fogok mulasztani. Ezen, mind művészi, mind történeti tekintetben fölötte nevezetes építmény, remek szobrok és képek tárháza, és Velence nagy embereinek, minők voltak: Mocenigo, Morosini, Vendramin, Loredan, Marc. Ant. Bragadine, Valier, Cornaro, Venier, s. t. mausoleuma. Úgyhogy valaki a sok sírkövet, emlékszobrot, fölírást látván, azon nyilatkozatra fakadt: hogy szinte kár, miszerint annyi helyet foglalnak el az emberek az Úr hajlékában! Egyébiránt mi engem ezen templomban leginkább érdekel és bámulásra készt, azon gyönyörű, finom, fölülmulhatlan domborművekben áll, melyek a sz. olvasó (il rosario) kápolnájának oltára körül, fehér márványlapokba vésve, a falakat ékesítik, és némelly jeleneteket ábrázolnak az üdvözítő életéből. Illyen az, midőn az angyal inti sz. Józsefet álmában: „Non laudis spe, sed obsequii gratia opus suum fatetur Franciscus Bonazza Venetus“ aláírással; illyen Jézus bemutatása a templomban, sz. Anna prófétaasszony remek arczképével. „Aloysius et Carolus filius Tagliapietra, fecerunt.“ Mégis valamennyi között, Canova ítélete szerint is, legkitünőbb Morlaitner műve: Krisztus szónokol az írástudóknak a templomban; hol a hideg márványkő szinte be-

szélni kezd az emberek ajkain, és csodálatot gerjeszt a csodálkozás fölött; oly hiven kifejezi az indulatokat és érzéseket. Aki Velenczébe megy, mindenestre első útját a San Marcoba teszi, de a SS. Giovanni et Paolot el ne mulasztja; valamint a Scalzit sem, melly utóbbinál a márvány legkülönbébb neveiben gazdagabbat, egész Olaszországban, még magában Romában sem találtam. Itt megtanulhatja, hogy mi az a giallo antico, vagy verde antico, vagy paragone, mellyből itt egész oszlopok és oltárok építvék; holott ma azt is alig tudjuk, hogy honnan hozták ezen becses köveket a régiek. Egyébiránt nem fogunk rajta csodálkozni, ha Velenczében annyi és oly szép márványt látunk; tudván: hogy a köztársaság idejében törvény volt, mellynél fogva minden keletre menő hajó tartozott magával márványt hozni. Ebből készültek azután a palazzo Cavalli, Cornaro, Foscari, Ca'd'oro és más ragyogó épületek faragványai; mellyek kiáltó ellentétet képeznek a hajdani fény és jelen szegénység között, s az ember lelkét szomorúsággal töltik el, ha látja azt a roppant nagy különbséget a mult és jelen között. Óh! földi mulandóság, milly bánatos a te arcod: és mégis hány ezeken és százezeren vannak, kik éppen a mulandóságban keresnek vigasztalást.

A SS. Giovanni et Paolo előtti téren, márvány talapzaton, Colleoni tábornok († 1475) igen szép lovagszobra áll, bronzból, Alessandro Leoparditól.

Most pedig menjünk a szép művészetek akademiájába (Accademia delle Belle Arti), mellynek

alapját I. Napoleon, mint Olaszország királya vetette meg. Az épület, hajdan kolostor, S. Maria della carita nevet viselt, és egyik részében Palladiot vallja mesterének; a többi újabb alkotmány.

A képtár, iskolák szerint, több teremre van fölosztva. A régiebb, nagyrészt fafestvények között, Bartolomeo Vivarini, Antonio da Murano, és Vinc. Catena művei legkitünőbbek.

Innen jövünk a legnevezetesebb terembe, melly Tizianonak a boldogságos szüz menybemenetelét ábrázoló festvényéről Sala dell' Assunta nevet visel. Ki ne ismerné Tiziannak ezen remekművét, melly világszerte annyi ezer meg ezer másolatban elterjedt; habár magáról a szerzőről mit sem hallott volna is. Olyan nagyszerű kép ez, hogy ezt csak bámulni lehet; a nélkül hogy részletes leírásába bocsátkozni merésznénk. Én órákat eltöltöttem mellette; minden oldalról megnéztem az alakokat, csak hogy jól emlékembe véssem azokat; és amidőn elhagytam, újra szerettem volna kezdeni. Ugyanezen teremben van sz. Márk csodatétele, midőn valamely rabszolgát megszabadít a haláltól, és első szüléink bünbeesése Tintoretótól; továbbá a canai menyekző Padovaninótól, Salamon ítélete Bonifaciotól, s. t. mind megannyi művészeti példányok.

Utána következik a Pinacoteca Contarini, melly az adományozótól vette nevezetét. Igen becses gyűjtemény.

A sala nuovában: az angyal általi üdvözet, Paolo Veronesetől; a boldogságos szüz bemutatása

a templomban, Tizianotól; a halász, midőn átnyújtja a doge gyűrűjét, melyet a hal gyomrában megtalált, Paris Bordonetől; Velence és a senatorok, Tintorettoól; az ártatlan kisdedek megöletése, Bonifacio-
tól; és a sala nuovissimában: a valódi kereszt megtaláltatása, mely bizonyos alkalommal a csatornába esett, — és a sz. Márk piaczáni körmenet, 1496. Gentile Bellinitől; a Lévi házában vendégség, Paolo Caliari, másként Veronesetől; végre Carpaccionak sz. Orsolyát tárgyazó képei, s a 10,000 vértanú Ararat hegyén, nemcsak remek, hanem nagyszerű képek.

Azonban hogy igen hosszas ne legyek, csak egyet említek még meg: Tiziannak ker. sz. Jánosát, mely az egész kereszténységnél ismeretes, s amelynek eredetije a Pinacoteca Renierben találtatik. Ezen egész gyűjtemény a hasonló gróf özvegyének adománya.

Van még egy terem, melyben a legjelesebb mestereknek, Rafaelnek, Michel Angelonak, Leonardo da Vincinek eredeti rajzaik őriztetnek; és porphyr urnában Canova jobb keze, illy fölirással: „*Dextera magni Canovae.*“

Akinek ideje és érkezése engedi, nézze meg a magán gyűjteményeket is, melyek sok szépet és érdekést foglalnak magukban, de naponkint gyérülnek; midőn az erőben és tehetségben megfogyatkozott unokák, többnyire eladják, és pedig idegeneknek, atyáik régi dicsőségének végső maradványait. Így vándorolt a Barbarigoféle gyűjtemény, melyet az orosz czár vett meg, 1850. sz. Pétervárra. Én

csak a Museo Correr, mint a többi között leggazdagabbat, tekintettem meg.

Színházai közül legnagyobb és legjelesebb a Fenice, mely 3000 embert befogadhat; de ebben csak télen játszanak: leglátogatottabb a Gallo vagy S. Benedetto, melyben néhány előadást magam is megtekintettem. Megtekintettem mondom: mert arra, hogy végig néztem volna, nem volt elegendő türelmem. Olaszhonban általában későn kezdik, és későn, rendesen éjfélkor, végzik az előadásokat. A Malibran, népszínház, a legalsóbb osztályok számára.

Legnagyobb sétánya a giardino pubblico, hol néha lovat is látni, — mi Velenczében ritkaság, — és a fűvészkert. Ha messzebb akar valaki menni, a Lido nevezetű szigetre gondoláz. Ennek tulsó partján gyönyörködhetik a tenger hullámmzásában, kagylókat szedhet, és minthogy a partmellék fővényes és nem meredek, minden veszedelem nélkül meg is fürödhethet.

Érdekes kirándulás esik a Murano szigetre is; hol a legszebb üveget és üveggyöngyöket készítik, melyekkel Velence hajdan igen nagy kereskedést üzött; míg a szárazon hatalmas vetélytársai nem támadtak. A készítmény finomságára, a muranoi még most is elsőséggel bir. Hajszál finomságra nyújtják az üveg tésztáját, és ebből különféle fonatokat, tányérokat, kosarakat, karpereczeket, tollakat készítenek; úgyhogy alig ismerni meg rajtok az üveget. Néhány darabot én is hoztam magammal. Itt azonban figyelmeztetek mindenkit, aki Velenczében

valami vásárlásokat akar tenni: hogy Velence szabad kikötő; azaz: hogy a tenger felől mindent szabadon kivihet és behozhat, de a szárazon nem; azért a vámnál minden ékszert, iparművet föl kell jelenteni. Ellenkező esetben azon kellemetlenségnek teszi ki magát, hogy megbüntetik, és gyakorta holmi haszontalanságért érzékenyen megfizettetik. Így történt valamelly francziával, ki nem tudván a szabályt, egy Velenczében vásárolt karpereczért, szemem látára 42 lirát (ezüst huszast) fizetett.

Ajánlom még az arsenalt, mellynek fegyvertára és hajógyárai sok néznivalót nyújtanak: ehhez azonban az illető parancsnok írott engedelme kívánatik. Minket egy honfitársunk vezetett és ismertett meg az intézet minden részletével; hol a hajókötéltől az utolsó szegig, mindent maguk készítenek.

II.

Padua, tavasz hó 11. 1856.

(Híd a lagunákon. Átmenet a Brentán. — S. Antonio; Gattamelata szobra; az egyetem: Helena Lucretia Cornaro; Salone della Ragione; Pappafava palota; café Pedrocchi.)

Miután Velence nevezetességeinek egy részét bejártam, és az itteni népélettel kissé megismerkedtem, nagy vágyam támadt a közelebb eső olasz városok megtekintésére; és az alkalom csakhamar kínálkozott: érdemdús hazánkfia, az őszbeborult gr. Z. K. által fölszólíttatván, hogy őt szándékolta utjá-

ban kísérem. Tehát korán reggel fölülván a gözko-
csira, átrobogánk azon szép köhídon, melly a lagu-
nában épült 222 ív által, a várost a szárazfölddel
összekapcsolja, és 5,600,000 lirába került. Ezen hi-
dat 1841-ben kezdték, és 1845-ben végezték be.
1849. a köztársasági kormány, Manin elnökle-
te alatt, a város védelmére 19. ívet levegőbe vettetett;
mellyek, miután az osztrákok, az Ulloa tábornok
által védett Malghera erősséget elfoglalák, s ennek
következtében a várost hatalmukba ejték, — 1850.
ismét helyreállították.

Az első vasúti állomás Mestre. Itt találkozá-
nk a Coneglianoból jövő vonattal, és folytatván utun-
kat, átléptük a Brentát. Ezen folyam, melly Tyrol-
ban fakad, és azután az adriai tengerbe ömlik, reánk
magyarokra nézve, különösen emlékezetes. Itt kerí-
tették be az olaszok, 899. II. Berengar király alatt,
dúló sergeinket, és kényszerítették arra, hogy békét
kérjenek; de midőn az ellenség tőlök föltétlen meg-
adást követelt, ezen szó értelme nem volt még előt-
tök világos; hanem fölpezsdült bennök a romlat-
lan szittya vér, és magából a szükségből és szeren-
csétlenségből merítvén bátorságot és erőt, támadó-
lag léptek fel, és olyan hatalommal rohantak Be-
rengar hadaira, hogy mielőtt meglepetésökből fel-
ocsúdhattak volna, már tökélyetesen szét is verettek,
és őseink szabad kényére bizák a tartományt. „Húsz
ezer olasz hullott el a csatamezőn, a többi, ki merre
tudott, futásban keresett szabadulást az öldöklők
dühétől.“ Horváth M. Magyar. Tört. I. K. 60. l.

Paduában kiszállottunk. Ezen város, mely az ókorban a többi olasz városok sorsában osztozott, a XII. században kivívta függetlenségét, és köztársasági kormányt állított; de már a XIII. közepe táján, kénytelen lőn a császári hatalom előtt meghajolni, melynek képviselője, a kegyetlen Ezzelino, zsarnokilag uralkodott fölötte. A XIV. században, a Carrara család ismét fényt és dicsőséget árasztott reá. Legnevezetesebbé paduai sz. Antal tevé; ki születésére ugyan portugall volt, de itt élt és halt meg 1231-ben, s a városban, holigen nagy tiszteletben tartatik, csak il Santo, a szent, nevezete alatt ismeretes. Emlékére nagyszerű templomot építettek, melynek kupolái már messziről fénylenek. Először is tehát ezt látogattuk meg. Utunkat a város legnagyobb, árnyas fákkal és szobrokkal ékesített sétatére, a Prato della valle felé vevők, melynek közelében van sz. Antal.

A templom előtt sok, olvasókkal, képekkel, keresztekkel és több eféle kegyeleti szerekkel megpakolt boltot találtunk; mert itt mindig annyi a nép, mintha búcsujárók volnának; s a búcsujárók soha sem mennek el anélkül, hogy valamit magukkal ne vinnének emlékül.

A pisai Miklós által 1307. épített és művészi tárgyakban gazdag templomnak számos kápolnája között első helyet a „szent“ kápolnája foglal el; mely, noha többen is dolgoztak rajta, közönségesen Sansovinonak tulajdoníttatik. Az Isten csodákkal megdicsőített szentjének ereklyéi, az oltár márvány

lapjai alatt vannak elrejtve, s a márványlapokba csodatételei bevésve: amint a beteget meggyógyítja, a halottat föltámasztja, a hitetlent megtéríti s. t. Fölötte ezüst lámpák és gyertyatartók sugárai jelképezik azon sugárokat, melyeket ő életében maga körül terjesztett.

Az oltárt, mellyen szünet nélkül foly az áldozat, a buzgólkodók nagy sokasága veszi körül; és az idegen, ki messzeföldről jő ide, könnyebben érzi magát, ha ezen oltárt megérintve mondhatta el imáját. Sokszor gondolám magamban: Milly nagy a hit ereje! Milly boldog, kinek lelke élő hittel van tele! Legyen valaki bármilly tudós, bármilly fölvilágosult, a hitet nem nélkülözheti. Enélkül, ha mindig rózsás kertekben, citrom- és narancsligetekben járjon is, pusztaság és kietlen lesz az élet előtte; ettől az éjszakai jég-saroknál is melegen fog verni kebele.

Van ezen templomban még a boldogságos szűznek is (la Madonna Mora, kit nálunk szerezsen szűz Máriának neveznek,) igen szép kápolnája. Azonban, minthogy e napon még sok teendőm volt, időm nem engedé, hogy a részletekre több figyelmet fordítsak.

A templom előtt áll Gatta-Melata velencei tábornok bronzöntetű lovag szobra Donatellótól, melly a XV. században készült, s az első nagyobb szerű öntvénynek tartatik Olaszországban.

Szép templomok még a Santa Giustina, Madonna dell'arena, és a dom, mellyben egykor Petrarca kanonok volt, s amellyben az ő arczképe és mellszobra most is látható.

Innen a II. Fridrich császár által, 1238. alapított egyetembe menék, mely hajdan 5000—6000 tanulót számított, de az utóbbi időkben igen alászállott. Hallgatói közül sok hírneves ember támadott, mint: Ariosto, Tasso, Sobieszki, Báthori István, Wallenstein. Itt tanított Galilei; itt a zongora föltalálója, Bartolo Christofoli. Itt nyert bölcsész-tudori oklevelet ama, szépségéről úgy mint messzekiágazó tudományáról emlékezetes nő: Helena Lucretia Cornaro Piscopia; kinek tisztelői, a folyosók egyikén, hol az egyetemi tudorok címerei láthatók, szobrot állítottak. Ritka nő, ki a tudomány szereteteért, a női kebel leghevesebb érzelmét, a szerelmet is fölláldozá, és mindig hajadon akart maradni; csakhogy a musáknak szentelhesse egész életét. Értette a latin, franczia, spanyol, görög, héber és arabs nyelvet; értekezett a theologiáról, csillagászatról és matematikáról; és amellet még szép is volt, de szerelem nélkül! Pedig mi nélkülül a nőkebel? hideg szobor.

A régi egyetemi épület, — mely sajtóságos nevezetét, *Il Bò* (az ökör) valamelly közellevő vendégfogadó czímerétől nyeré, mintha azt akarná jelenteni, hogy a doctorkalap nem mindig takarja el a szarvakat, — sok változáson ment keresztül. Az oszlopcsarnok, mely a doctoratusra érdemesítettek neveit és címereit foglalja magában, Sansovino műve.

Az egyetemhez tartozik a fűvészkert is; hol igen szép aloékat, magnoliákat és tulipánfákat láttam.

Más nevezetessége Paduának a Salone della

Ragione, Europa legrégiebb s legnagyobb teremeinek egyike; körülbelől 256' hosszú, 86' széles, 75' magas. Ezt még 1172. kezdték építeni. Mestere Giovanni degli Eremitani nevű szerzetes volt. Elejénte itt tartották a törvényszékeket; most elhagyatva és üresen áll; csak sorshuzásra használtatik. Ezen teremben állítottak Titus Livius Patavinusnak, a nagy történetírónak, földiei emlékkövet. A sors játékanak, vagy az emberek ügyetlenségének mondjam-e azt, hogy az emlékkő szomszédságába helyezték mindjárt a szégyenkövet is, azaz pelengért, melyre a fizetni nem tudó adósokat állították. Donatello nagy falova mintául szolgált a Gatta-Melata szobor öntvényéhez.

Végre emlékezzünk még meg Pappafava palotájáról, s azon alakcsoportról, mely 60 ördögnek ledobatását ábrázolja, egy darab fehérmárványból készült, és Agostino Fasolatot hirdeti mesterének.

És most, hogy a test is megkapja a magáét, igyunk egy csésze csokoládét a café Pedrocchiban, mely ezen készítményéről nevezetes, s azután tovább menvén, néhány napi időközzel, folytassuk jegyzeteinket. A café Pedrocchi valamelly régi épület romjain emelkedett, s a városi műveltebb közönség gyűlhelye. A régi épület romjaiból én is vettem két darabot: Petrarca és Laura arczképeit, fehérmárványból.

III.

Verona , tavasz hó 20. 1856.

(A vidék szépsége. — A város fekvése ; nevezetes emberei ; az arena ; a Scaligerek síremlékei ; S. Maria matricolare ; giardino Giusti ; a temető.)

Ismét uton vagyok. A fenntisztelt grófi család társaságában elhagyván Paduát, jobbról értük Vicenzát, a Montecchiek és Capulettiek szépfekvésű várait, és Montebellot, Arrighi gróf gyönyörű kastélyával ; balról Arcolet, hol Napoleon 1796. novemb. 15. és 17. véres diadalt aratott az osztrákok fölött ; kiragadván kezeikből a győzedelmet, melyet négy nappal előbb magukénak tartottak. Az egész vonal, mellyen a vaspálya áthalad, viruló kerthez hasonlít, szederfa- és szőlőültetvényekkel. A szőlőtők nem képeznek, úgy mint nálunk, tömött sorokat, hanem a fák között bizonyos távolságra vannak elhelyezve, és kinyúló venyegéikkel összekötvén azokat, lugosokban koszorúzzák a szántóföldek mesgyéit. Az igaz, hogy az ilyen lugosokon termő bor, nem a legjobb, sőt fanyar ízű ; olyan, mintha magát a szőlővessző nedvét facsarták volna ki. De az olaszoknál nem is a bortermelés, hanem a selyemtenyésztés a főczél. Gabonát is alig vetnek annyit, amennyi saját szükségökre megkivántatik. A vidék szépségét növelik az euganei halmok, mellyek a paduai síkságon emelkedvén, több mérföldre terjednek, és mintegy

nyugpontúl szolgálnak ezen örökös egyformaságban kifáradt szemeknek.

Verona, az Etsch mindkét partján fekvő és 60,000 lakost számláló város, hajdan Odoakernek a herulok, és Theodorichnek a keleti góthok királyának székhelye; Nagy Károly utódai alatt az olasz királyság fővárosa; később mint köztársaság a lombard szövetséghez tartozott. 1262-től 1524-ig Ezze-lino, a Scaligerek, Viscontiak és Carrarák uralma alatt állott; míg végre Velenczéhez csatoltatott, és azzal együtt átment az osztrákok birtokába. Most ama hires négyszögnek sarkpontja, melly kivüle még Peschierát, Mantuát és Legnanot foglalja magában. Tornyokkal és várdákkal igen meg van erősítve; úgy hogy ha az osztrákok mindent elvesztenének is Italiában, Veronára támaszkodva sokáig fenntarthatják magukat, s ezáltal biztosítják visszavonulási utjokat, az Etsch völgyén Tyrolba. 1848-ban is ezen pont vetett Carlo Alberto terjeszkedési vágyainak határt.

Verona sok nevezetes embernek, u. m. Cattu-lus, Cornelius Nepos, Pomponius II. és Vitruvius-nak szülőföldre. Még most is bir, a régi idők emléki-ből, nagyszerű, faragott kövekből épült amphi-theatrumot, Antonin császár korából; mellynek ma-gasba emelkedő lépcsőin, 50,000 néző kényelmesen ülhet. Az egész épület hossza : 513'; szélessége 410'; körülete 1470'. Hozzá csak a romai colosseum ha-sonlítható az ókorból. Hát az újból? ennek roppant egoismusa, mellyben maga magát felülhaladja.

A piazza Brá-n, hol az amphitheatrum áll,

van a museo lapidario ; különféle etrusk, görög és romai régiségekből szerkesztett gyűjtemény.

A piazza dei signori, tágas négyszögű tér, hol a Scaligerek palotái állottak. Szomszédságában, a S. Maria l'antica ajtaja előtt, keskeny térre szorítva, szemlélhetők a Scaligerek pompás síremlékei ; kik 1262—1389. uralkodtak Veronában. Legkitünőbb Can Signorio bronzöntetű lovagszobra ; ugyanazé, ki Can Grandet az utcán saját kezével megölte, legifjabb testvérét pedig megölette !

Templomai közül legnevezetesebb a székes-egyház : S. Maria matricolare ; régi építmény, még a VIII. századból, mellynek alapítása a hatalmas frank királynak, Nagy Károlynak tulajdoníttatik. 1534-ben kijavíttatván, San Micheli némely változásokat tett rajta. Tágas szép templom.

Innen kísértünk gr. Giusti kertjébe, mellynek emelvényei szép kilátást nyújtanak a városra és vidékre. Előttünk az Etsch vize hömpölygött ragadó hullámmal ; fejünk fölött a castello S. Pietro erődei örködtek ; és mi az ezredéves cyprusok árnyékában méregettük az életet és időt.

Utoljára hagytuk a temetőt, melly nagy falakkal elzárt négyszögű tért foglal el. Oszlopokkal ékes csarnokok s szellős folyosók fogadják be az aranybetűs síremlékeket, és sok néznivalót nyújtanak a kíváncsi szemeknek ; de nekem egyáltalában nem tetszenek. Én a temetőben mást keresek, nem a hideg fényt. Miről talán még lesz időm más alkalmmal szólni.

IV.

Vicenza, tavasz hó 21. 1856.

(Lago di Garda és San Jona szigete.— Monte Berico; Palladio művei; campo Marzio.)

Ma reggel kirándulást tevének Desenzanoba, melly a Garda tó (lacus Benacus) mellett, ligetek közt fekvő, és élénk kereskedést űző városka. A hôtél Vitoriában, honnan felséges kilátás nyílik a tóra és a tyroli hegyekre, reggelizvén, csónakot bérelénk; és miután egy ideig aszeliden rengő hullámok ringatásában gyönyörködénk, San Jona szigetén kiszállotunk. Ezen sziget messze benyúló földnyelvet képez, és a partokat koszorúzó olajfaerdőben kellemes sétánnyal kínálkozik. Így andalogva eljutánk Cattulus palotájának romjaihoz, mellyekből csak imitt amott látszik még némelly mozaiktöredék. Míg a sziget ormán leülvén, szemeimet a szelid éghajlat szépségén, s a felettem elvonuló fellegek útain legeltetém, eszembe jutának Kisfaludy Károlynak festői ecsettel irt versei :

Sötét olajfák illatos hűsében
 Ül a bús vándor, könny ragyog szemében,
 S mélyen sohajtva vissza-visszanéz!
 Kedves hazája tün fel képzetében,
 Hajlékát véli a távol ködében,
 S örömrészketve nyúl felé a kéz.

De ah! sietve tündérképe illan,
 Midőn a déli nap halmára villan,
 S dicső felséggel a nagy térre száll;
 Fenérzi most, milly messze szép hazája!
 S bár itt szelidebb ég lehell reája,
 A sinlő szív nyugpontra nem talál.

Örök tavasz bár zöldell itt körül; ;
 Ott a természet téli gyászra dűle,
 S hegy-völgyet zord fagy, zúz, köd, hó tetéz;
 De ott szabad! s a gazdaglét öléből,
 A földi szépnek büszke lakhelyéből
 Vadon berkére vissza-visszanéz!

Itt éreztem csak át a költő régen ismert verseinek valódi értelmét, és azon eleven meggyőződésre jutottam: miszerint ahhoz, hogy valaki a költő magasan szárnyaló gondolatait fölfoghassa, magát elébb azon állapotba, azon hangulatba kell helyeznie, mellyben a költő volt, midőn érzéseinek szabad lengést engedett; különben, anélkül hogy megindítana, nyom nélkül elvész a legragyogóbb színezetű, a legmelegebb érzelmű költemény.

Délután már Vicenzában valánk; és én használtam az időt és az alkalmat, hogy mielőtt a nap lehanyatlanék, megtekintsem a várost és vidékét.

Ezen, mintegy 30,000 lakossal bíró régi várost, nemcsak szelid éghajlata, szép sétányai, és kertei teszik emlékezetessé; hanem mint Palladionak és Scamozzinak szülőföldét, az általuk nemes izléssel

és tisztasággal épített villák és paloták; mellyek a városban és annak környékén, a monte Berico olajfákkal és szőlőtőkkel ültetett hajlásain, foglalnak helyet. Itt a 48-ki forradalom nyomai, sok ledöntött, megesonkított szobron, összeroncsolt képen, még most is látszanak; s az olaszok, kik a horvát határörök rombolásait ugyanazon állapotban hagyják, amellyben a forradalom után találták, el nem mulasztják az idegent ezekre figyelmeztetni. Magam is tanúja voltam ilyen jeleneteknek. Így a Madonna del monte Berico zárdájának refectoriumábani nagy kép, Paolo Veronese mesterműve, melly Krisztust mint zarándokot ábrázolja nagy Gergely asztalánál, összevagdaltatott. Erről írja A. J. Du Pays Itinérairejében : „Cette toile précieuse du grand maitre vénitien a été coupée en morceaux par des soldats pendant la guerre de 1848. On les a recueillis et réunis au Museo civico formé dans le palais Chiericati, et ils restent à Vicence, où l'on peut les voir, comme monument d'une barbarie, dont il semble que la honte aurait dû être épargnée à notre siècle.“ p. 170.

Palladionak, a hires építésznek művei közül először is a Rotonda Palladianát említem, melly közel a városhoz, halmon épült, és nemes egyszerűségében a mester remekének tartatik. Más nevezetes műve a városház, (palazzo della ragione) melly előbbi, még a középkorból való építmény ugyan, de Palladio azt kijavítván, egészen újjá alakította; mintha nem is különböző korból volna. Utolsó műve

a teatro olympico. Ezt, egészen Vitruvius leírását követve, a görög theatrumok mintája szerint építette; azonban csak fia végezte be, már atyja halála után.

Templomai között legkitünőbb a székesegyház. Gothicus mű, nagyobb jelentőség nélkül.

A campo Marzio szép sétány; de ennek kelmében nem sokat édeleghettem; mert mire mindent bejártam, nemcsak hogy a nap lehanyatlott, sőt már a hold is szétárasztotta ezüst sugárait. Vezetőnk pedig siket is volt, buta is, olyannyira: hogy nekem kellett őt utbaigazítanom, könyvekből szerzett csekély tudományommal. Ideje volt tehát, hogy éjjeli szállásunkra vonuljunk, a hôtel la Ville termeibe; másnap ismét Velenczébe menendők.

V.

Conegliano, tavaszutó 23. 1857.

(Visszaemlékezések. A város és vidéke.)

Tavalyi utam annyiban szenvedett változást, hogy Laybachból nem Triestbe, hanem a friauli hegyeken át Görzbe, innen az erős Palmanuovába, és végre Casarsába, eddig a lombardvelencei vaspálya legszélső állomására, menénk; honnan csak néhány mértföldnyire van Conegliano. Görznél értük a vizének égszínéről emlékezetes Isonzot, és Casarzán innen a sebes Tagliamentot. Utamtól bal-

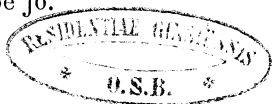
ra, a tengerfelé esett Aquileia, melyet a hatalmas hún király, Atilla 452-ben elpusztított.

Coneglianoban, ezen gyönyörű halmos vidékéről, és a magyaroknak, Nagy Lajos alatt, a velenceiek ellen győzedelmesen viselt háborúiról nevezetes városkában, néhány kellemes hetet tölték; és valahányszor a város fölött uralkodó magaslatra fölmenék, s az alatta több mértföldnyire elterjedő síkságra tekinték, előttem állottak a mult idők ércpánczélos vitézei, száguldó méneiken, lobogó zászlóikkal; mintha most vinnék a megalázott signoriának a békeföltételeket. Pedig hová lett azóta Magyarország, hová Velence!

Innen, hol ama jeles festész, Cima di Conegliano született, kirándulásokat tevék a szomszéd helységekbe, és szemügyre vevém azon nagyszerű szederfaültetvényeket, melyek a selyemtenyésztésnek s a tartomány gazdagságának majdnem egyedüli forrását képezik. Itt, ha a selyembogarak diszlenek, jó aratás van; ellenben ha azokat valami baj éri, vége az egész évi jövedelemnek; mint például az idén történt, midőn a hernyók hasmenést kapván, majdnem mind elvesztek, s a gazda reményeit megheiusították. Panaszolva emlegette ezt Concini úr, a vidék tehetősebb birtokosainak egyike, kinek selymészetét volt szerencsém megtekinteni.

Azon kirándulás alkalmával, melyet Serravalleba, a cadorei hegyek aljában fekvő városkába tevék, földtani tekintetben észlelvén a kavics görgetegből álló halmokat, meggyőződtem felőle, hogy az

egész velencei tartomány, emlékezetet meghaladó időkben vízfénék volt; honnan csak lassan vonultak el a hullámok. Bizonyítják ezt a velencei lagunák, mellyek egy század óta tetemesen leapadtak; úgy hogy megjöhet még az idő, midőn a város a száraz-földdel egyenes összeköttetésbe jő.

VI.

Brescia, tavaszutó 27. 1858.

(Nevezetes emberek; a duomo vecchio és a székesegyház; a muzeum: Victoria szobra; la loggia; a temető.)

Coneglianoban fölülék a gőzkocsira, és elhagyván Trevisot, Paduát, Vicenzát, Veronát, és a Mincionak kifolyásánál újabban megerősített Peschierát, Bresciaig utaztam. Ezen város, mellynek lakosai J. Caesartól nyertek romai polgárjogot, a birodalom fölbomlása után, a lombard városok sorsában osztozott, és kikiáltván a köztársaságot, részt vőn a guelfek és ghibellinek harcaiban, hol az előbbieket követte. Később mint velencei birtok, Austriára szállott, és az olasz hadjáratban (1848) igen megrongáltatott. Minek nyomai az utczákon és egyes épületeken még most is látszanak.

Brescia nevezetes emberei közül én csak kettőt említek: az egyik, Alessandro Bonvicino, más-ként Moretto, művészete által, mellyet jeles festmé-

nyei hirdetnek, az utódok halás emlékében még most is él; a másik, a rajongó vallási és politikai reformator, bresciai Arnold, Romában zendülést támasztván, miután tíz évig bitorolta a hatalmat, 1155-ben kivégeztetett.

A város közepén áll a régi székesegyház, *duomo vecchio*, más néven *la rotonda*, jeles faragványaival és festvényeivel, melynek építése a IX. század közepére tétetik; mellette az új cathedralis, márványtemplom; Olaszban legnagyobb és legnevezetesebb építményeinek egyike.

Innen Vespasian császárnak corinthusi styllben épült és 1822-ben, valamelly szerencsés ásatás alkalmával fölfedezett templomába, a muzeumba menék; hol a különféle oszloptöredékek, faragványok, síremlékek, szobrok, föliratok, ezen nagyszerű omiadékban olyan szépen vannak rendezve, miszerint a gondolatot, hogy az ókor romjai az újkor izlése szerinti dús növényzettel, repkényekkel és borostyánokkal ékesíttessenek, szerencsésen sikerültnek mondhatni. Utazásaim legkellemesebb meglepetései közé tartozott, midőn benyitván a muzeum kapuját, valamelly elhagyatott templom dűledékei között képzelém magam; és mégis minden lépten, nyomon, a gondos ápolás, izlés, rendezés újabb bizonyítványival találkozám. Az itt összehalmozott régiségek között, az első helyet mindenesetre a szárnyas Victoriának bronz szobra foglalja el; melly lábújjhegyen állva, kiterjesztett szárnyakkal, és borostyán koszorúval, a győzelmet dicsőíti meg. Az 1826 ban épen

rúval, a győzelmet dicsőíti meg. Az 1826-ban épen fölfedezett remekmű szépsége, finomsága, alakja, a görög művészet fénykorára mutatnak.

Más nevezetessége Bresciának a városháza, la loggia; igen régi márványpalota, mellynek alapját 1492-ben vetették meg, s amellyen olyan jeles építészeknek, mint Sansovino és Palladio, kezök vonásaira akadunk. Sok időm nem levén a körültekintésre, az épület külsejével meg kellett elégednem, hogy a városon kívül eső campo santo, vagyis temetőbe is elmehessek.

Ide szép cyprusfa sorok vezetnek; és a régi columbariumok mintájára, Vantini terve szerint 1815-ben készült építmény, a maga nemében a legjelesebbekhez tartozván, nagy érdekekkel bír. Mindamellet is bármi szépek, tágasak, világosak legyenek a folyosók; bármi fényesek a falakban jobbról, balról, alulról, felülről elhelyezett czímtáblák, mellyek az elhunytak neveit mutatják; nekem a temetkezés ezen módja, hol a szegény ember fejfáját csak számok jelelik, míg a gazdagabbak annál nagyobb fényt üznek halottjaikkal, egyáltalában nem tetszik. Hidegen hagyja a szívet, és bámulásra igen, de kegyeletre nem indít. Ha az ember különben nem tudná hogy hol vagyon, arról a sok numerizált, egymás mellé állított karóról, mellyek a sírok helyét jelölik, aligha meg tudná mondani, míg a föliratokkal borított folyosókra nem jön. Jobban szeretem én a keresztekkel, virágokkal, és friss gyepűvel ékesített sírkertet, mint az ilyen hiú fényt.

VII.

Milano, tavaszutó 28. 1857.

(A székesegyház ; sz. Ambrus temploma ; Maria delle grazie ; az arena ; arco della pace ; palazzo Brera ; la Scala ; a corso).

Bresciától Cocaglioig vaspályán, innen Treviglioig gyorskocsin, és innen Milanoig ismét vaspályán folytattam utamat; és most Lombardia fővárosában, az Adda és Ticino közötti térségen fekvő és 180,000 lakost számláló Mediolanumban (in medio amnium), azaz Mailandban vagyok; hol a pensione svizzeraban, mint kevesbbé költséges és a központtól nem messze eső fogadóban, szállottam. A romaiak Mediolanumból, melyet a népvándorlás idején Atilla (452) feldúlt, a lombardi szövetség ellenviselt háborúban pedig I. Fridrik császár földig lerontatott, úgyhogy még lakosait is szétszóratta és máshová szállíttatta, kevés maradt fönn emlékezetes. Ami van, az az újabb kornak köszönhető.

Mindenekelőtt a „Mariae Nascenti,” fehér márványból épült világhírű székesegyházba, a dombasiettem, melly Európában, a vaticani basilikát és a sevillai domot kivéve, legnagyobb; öt hajóval bír, 454' hosszúságban, és 270' szélességben. Építőjének közönségesen a német származásu Arler Henriket nevezik, ki azt Galeazzo Visconti parancsára, még 1386. megkezdette; anélkül hogy a mű, ámbár I. Napoleon alatt sokat haladt, mai napig is be volna végezve. Ez a sok torony és szobor valóságos erdőt

képez, melly felülről, a templom tetejéről tekintve, az angyalok és mennyei szentek egész seregét fedezi, és mutatja Visconti alapítványának gazdagságát és nagyszerűségét; ki, köztünk legyen mondva, mindamellett hogy Milano ura és hercege volt, és ezen roppant művet alkotta, nem éppen a legjobb ember volt; mert kevéssel előbb nagybátyját, egyszersmind ipát, Barnabást, a börtönben méreg által megölette, és ezen templomot hihetőleg azért építtette: hogy az égieket a földiekkel kiengesztelje. Az igaz, hogy ha az ember a középső pyramisig 486 lépcsőn emelkedett, és innen még 135 lépést tesz a boldogságos szűz aranyozott szobraig; majdnem úgy érzi magát, mintha valóban közelebb állana az égiekhez. Innen, a szédítő magasságból, hol én két órát töltöttem, és még tovább szerettem volna mulatni, gyönyörű kilátás nyílik az olajfáktól és cypruserdőkől áthatított milanoi síkságra, s az azt környező alpokra.

Ha már a templom külseje illy bámulatos, mennyivel elragadóbb annak belseje! A szép faragványok, szobrok, üvegfestvények, arany és ezüst ékességek tárháza ez, mellynek közepén maga, boromei sz. Károly sírja és kápolnája, hol ezen jeles szent tetemei drágakövekkel kirakott ezüst koporsóban nyugosznak, 400,000 lirába került. Szerencsésnek vallom magamat, hogy az érseki helyettestől, P. Ballerinitől nyert irott engedelem mellett, mint idegen utazó, a mai napon, az Isten illy hű szolgájának csodákkal ékesített oltárán, bemutathattam a vér-

nélküli áldozatot. A templom hajóit 52 óriási oszlop tartja, melyeken a gothicus boltívek nyugosznak. Födélzete olly mesterileg van festve, hogy alulról nézve mindenki faragványnak tartaná. Ablakai bibliai jeleneteket ábrázolnak, s a főoltár mögött levők éles ellentétet képeznek a régiék színezete s az újabbak frisesége között. Mükincseiből, melyek hosszabb leírást igényelnének, megemlítem azon hét-karú gyertyatartót, mely a főoltár előtt áll, és a boldog. szűz fájának neveztetik; az apostolok és az evangelisták szobrai, s a négy térdepelő angyal által tartott tabernaculumot. A főajtótól balra azon porphyr medence áll, mely Maximianus Hercules fürdőjében találtatott, és most keresztkútnak használtatik; hol a milanoi megyében szokásos és szerzőjéről sz. Ambrusról nevezett ritus szerint, történik a keresztelés.

A dom után legérdekesebb sz. Ambrus temploma, mely a régi pogányság romjain, Minerva templomából alakíttatott át az egy igaz Isten házává, és számos föliratai, emlékkövei, és régi faragványainál fogva, majdnem valamelly muzeumhoz hasonlít. Ez azon templom, hol számos olasz királyok megkoronáztattak; hol sz. Ágoston tévelyeitől megtisztult; hol sz. Ambrus szónokolt, s ahonnan ő nagy Theodosius császárt kitiltotta; mert kezei vérel, a parancsára megöletett thessaloniki polgárok vérével voltak bekerve. Itt tűnt föl az Isten embere, ki személyválogatást nem ismer, s a bűnt, bárki által követtessék is el, érdeme szerint sújtja, szent-

ségének, hatalmának, s fenségének egész méltóságában.

A többi régiség között mutatnak egy sarkophagot a VI. századból, mely állítólag a Honorius parancsára megöletett Stilicoé volna. Ime! az emberi hálátlanság példája; mely mutatja, miként bántak a hanyatló romai birodalom korában a nagy férfiakkal. „*Beneficia eousque grata sunt, donec exolvi posse videntur, ubi multum antevenere, pro gratia odium redditur,*“ mondja Tacitus. Ez volt az egyetlen hadvezér, ki még távol tudta tartani a barbarokat, a birodalom határaitól; féket vetett a frankoknak, s megverte a góthokat és germanokat.

A Maria delle grazie mellett levő kolostor elhagyatott rectoriumában, melyet 1793. a francziák istálónak használtak, van egy kép, az utolsó vacsora, Leonardo da Vincitől, melyet ezen művész a XV. század vége felé, Moro Lajos rendeletére festett, s amelly még most is úgy tekintetik, mint a festészet remeke.

Meglátogattam még más egyházakat is, mint a San Lorenzot és S. Carlo Borromeot; de ezeket elegendőnek tartván egyszerűen megemlíteni, menjünk ki a fegyvertérre. Itt fogjuk látni a Viscontiak és Sforzák székhelyét, a régi kastélyt, melyet Radetzky 1849. még jobban megerősített; továbbá az I. Napoleon parancsára ló- és szekérversenyekeknek épített arenát, mely most egészen üresen áll. Különös, hogy azok a császárok, a régiek úgy mint az

újabbak, kik a népek szabadságát elnyomták, mindig legtöbb gondot fordítottak a nép mulattatására! Vagy nekiök kellett nagy emberismérettel birniok, vagy a népnek igen elromolva lennie.

Mindezeknél érdekesebb a békeív, arco della pace, melyet a simploni ut végén, I. Napoleon parancsára Cagnola 1807-ben kezdett építeni, és I. Ferencz 1838-ban befejezett; azon különbséggel: hogy ugyanazon köbe, mellynek Napoleon diadalait kellett volna hirdetni, az ő veszteségei vésettek, u. m. Dreza capitulatioja, a leipzigi ütközet, a szövetségesek bevonulása Parisba, a bécsi congressus, I. Ferencz bemenetele Mailandba s. t. Az egész fehér-márványból készült, 4,500,000 huszasba került, s e nemben a legszebb művekhez tartozik. Fenn, az ív tetején, van a béke istennője, 6 lovas szekéren; oldalvást a folyamok istenei, mellyek a Pot, Ticinot, Adiget (vagyis Etschet) és Tagliamentot jelképezik. Fölirata ezt tartja:

IMP. ET REGI FRANCISCO I. AUGUSTO.
 ADSERTORI PERP. FAUSTITATIS PARENTI.
 PUB. PACE POPULIS. PARTA.
 LONGOBARDIA. FELIX.
 D. D.

Közintézetéből a palazzo Brerát látogattam meg, melly hajdan jezsuita collegium volt, most pedig a tudományok és szépművészetek akademiáját foglalja magában. Képtára egyike a legszebbeknek Olaszországban.

Megnéztem, ámbár most nem játszottak benne, ama híres színházat is, melly nemcsak Milanóban, hanem egész Olaszországban legnagyobb; a Piermarini terve szerint 1778. épített la Scalát. Hossza 265', szélessége a színpadon 95'. Páholyai öt emeletűek, tágasak és gazdagon aranyozottak. Földszint a zártszékek díszesek és kényelmesek. Köztudomás szerint, a téli időszakban itt adatnak a legjobb dalművek és ballettek. A másik, mellyet meglátogattam, tulajdonosáról, Cannobbioról viseli nevét, és nyáron át is nyitva áll. Egyébíránt sem az épületben, sem az előadásban nem találtam valamit, különösen emlékezetest.

Milanonak utczái, valamint a többi olasz városokéi, görbék és rendetlenek; az egy corso di porta romanat kivéve. Ez a legnépesebb és legdiszesebb, mellyen a fényes úri fogatok föl-alá robognak és a kedvtöltők serege a közel sétányokra siet. Különösen élénk a carnavál alatt, melly Milanóban, régi kiváltságnál fogva, négy nappal tovább tart, mint másutt Olaszországban, és számos idegent vonz a fővárosba.

VIII.

Monza, tavaszutó 29. 1857.

(A dom ; a vaskorona ; Theodolinde királynő ; Suora Virginia Leyva ; a csász. kastély és a park.)

Milanoból, a vasuton $\frac{1}{2}$ óra alatt, kirándultam a régi lombard királyok székhelyére, Monzába. Ezen csekély jelentőségű gyárvároska, a székesegyházon, melyet 595-ben Theodolinde királynő alapított, s a benne őrizett vaskoronán kívül, egyéb nevezetességgel nem bír. Azonban a korona, mellynek a templomban külön oltára van, vallásos tiszteletben tartatik, és csak az egyházi hatóság különös engedelmével látható. Nekem, mint idegen utazónak és magyar áldornak, a koronaőr által megadatván az engedély, egy misés pap és a sekrestyés, rochetumba öltöztek, meggyújtották az oltáron a gyertyákat, kinyitották a hatalmas zárat, és rövid imádság és füstölés után, kitették a szentelt koronát, melly kívülről aranyból és drágakövekből áll, belülről vaskarikát foglal magában. Ezen karika, a hagyomány szerint, Krisztus keresztjének egyik szegéből készült, melyet Ilona császárnő a szent földről hozott magával. Annyi bizonyos, hogy ezen tiszteletreméltó régiséget, mint szent ereklyét őrizték a lombard királyok. I. Napoleon saját hatalmából tette fejére, s az utolsó, aki magát azzal megkoronáztatta, Ferdinand császár és magyar király volt.

A sekrestyében még más egyéb drágaságok is őriztetnek, Theodolinde királynőtől, kinek koporsója a templomban látható. A folyosón mutatják Hercole Visconti csontvázát, (1413) összeszaradva, de még mindig eléggé ép állapotban.

Barbarossa hajdani palotájának romjai most raktárul szolgálnak.

Aki olvasta a híres olasz költő, Alessandro Manzoni „I Promessi Sposi“ czimű munkáját, és emlékezik Suora Virginia Leyva, detta la signora di Monza regényes alakjára, annak kétszeresen érdekes fog lenni e város, és a kolostor, hol egykor Lucia üldözött ártatlansága menedéket talált.

Monzától félórányira van a császári palota, nagyszerű parkkal, mellyben sétálván és kocsizván, visszatértem ismét a vaspályára, utamat folytatandó Camerlataig; innen, a vidék hegyes volta miatt, társaskocsik szállítják az utasokat Comoba.

IX.

Como, tavaszutó 29. 1857.

(Nevezetes emberek; Volta emlékoszlopa.)

Ezen élénk kereskedelmi és gyárváros, melly a lacus Larius partján, némellyek szerint Roma építése előtt 300 évvel már létezett és görög gyarmatosok által alapíttatott, sok nevezetes embernek szülőföldre. Itt jöttek világra a Pliniusok, XI. és XIII.

Incze pápák, és Volta, a híres természetbuvár, az érintkezési villanyosságának tudós magyarázója, és a róla nevezett voltaoszlopnak föltalálója. Ennek emlékét honfitársai a kikötő terén állított szoborral örökítették.

Como a Torrianiak és Viscontiak középkori harcaiban sokáig védte függetlenségét; míg az utóbbiak győzedelmeskedvén, Como is meghódolt nekik, és azontúl Milano sorsában osztozott. Nevezetességeihez tartoznak a régi dom és a városháza, a XIII. századból. De sokkal nevezetesebbé teszi gyönyörű fekvése és vidéke, mellyel csak Schveizban a vierwaldstätteni partvidék vetélkedhetik. Előtte fekszik a tó síma tükre, pompás villáktól környezve; hol a legszelidebb éghajlat mosolyog, míg a tözsomszéd-ságában emelkedő tessini és graubündteni havasokon hidegen törnek meg a nap sugárai. Részletesebben következő levelemben.

X.

Conegliano, tavaszutó 31. 1857.

(Csónakázás a comoi tavon; szép villák; Bellaggio; éji kaland. Bergamo.)

Nagyobb vágyam lévén látni és élvezni a vidéket, mint a város szurkos utczáit, azonnal csónakot bérelék, hogy a tavon némi kirándulást tehessek. Az idő fölötte kedvezett, és én, a boldog csóna-

kos, villáról villára járván, és majd a víz égszínén, melyben a felhők visszatükröztek, majd Monte Rosa jégcsúcsain, majd a körülöttem nyíló természet legeltetvén szemeimet, egy örökre felejthetlen délutánt a comoi tó esendes hullámain tölték. Este felé pedig jegyet váltottam a gőzhajóra, mely Soricoba volt indulandó; és a nap hanyatló sugárainál vettem búcsut a gyönyörű vidéktől és azt környező villáktól, melyek közül a Raimondi, Pliniana, Trubetskoy, Manzoni, Taglioni, Pizzo, Taverna, Serbelloni és Sommariva maradtak meg különösen emlékemben. Mire Bellagioba érkezém, az éj királynéja, a méla hold, kiterjesztette már ezüstös fátyolát, és a közellevő halmok és a víz esillogtak szelid sugáriban; míg másfelől a magas hegyek, mint fenyegető árnyak lepték el a láthatárt.

Én, ki megszoktam a sebes utazást, és hogy annál többet élvezhessek, gyakran az éjet is napallá fordítom, Bellagioban csak éppen annyi időt engedék magamnak, míg megmosdván és átöltözvén, a testnek is megszereztem a szükséges felüdülést; és még 29. este, a hold világánál, bekalandoztam a vidéket, és meglátogattam a leccoi oldalon fekvő Villa Juliát, mely Leopold belga király tulajdona. Innen illatos berkek és olajfakertek közt visszatérvén, ismét csónakot bérelék, és éjfél tájban átevezék Varennába, utamat postakocsin folytatandó; hogy hajnalra elérjem Bergamot, s a vasútvonattal kapcsolatba hozzam tervemet.

Gyönyörű idő volt. Minden esendes és nyu-

godt; csak a vízben elmerülő evezők suhanásai szakították félbe a kísértetes éjszakát; és én egyedül a csónakon, sötét árnyaktól környezve, mellyeknek rémképei eszembe juttaták, milly vakmerő voltam, midőn négy ismeretlen, vad kinézésű matróznak kényére bizám sorsomat; kik ha egyetértének és gonosz szándékot forralnak lelkökben, kifosztván mindenemből, úgy belebuktatnak a tó mélyébe, hogy soha sem látom többé az Isten napvilágát, és senkinek még csak eszébe sem jut kérdezni: hová lettem, vagy mi történt velem? Ezen gondolatra, megvallom, hideg borzadás futotta végig tagjaimat; mit méginkább növelt a matrózok gyanús kérdezősködése, kik el nem tudták magukkal hitetni, hogy én csupa jókedvből utazok ilyen éjnek idején, és bennem, az egyszerű touristában, valami rendkívüli embert, valami nagy fontosságú küldetésben járó egyént kerestek. Ekkor védelemről kezdettem gondolkodni, hogy legalább olyan olcsón oda ne adjam életemet; és mivel egyéb fegyverem nem volt, markomba szorítottam a fehérvári éles bicsakot, mellynek szükség esetében, tör gyanánt kellett volna szolgálnia. Azonban az éj haladt, a csillagok halványulni kezdettek, s én közeledtem a tulsó part felé; hol szerencsésen kiszállván, megajándékozám a jó matrózokat az aggodalomért, mellyet bennem gerjesztettek; kocsira ültem, és május 30. reggeli 5 órákor már Bergamoban valék.

Bergamoról sokat nem mondhatok; mert mindössze is csak néhány órát töltöttem falai között, és

azoknak is egy részét a kegyelet érzelmeinek szentelém: hogy elmenvén a sírkertbe, egypár virágszálat hozzak hazánk leglelkesebb hölgyei egyikének, gr. B. L-nének, azon sírról, melyben korán elvesztett leánykájának „Toni“-nak hamvai, ezen egyszerű fölírás alatt nyugsznak.

A városnak igen szép fekvése van. Egy része, mint Budán a vár, hegyen, más része lapályon terül el, árkokkal és falakkal körülvéve. Fölötte uralkodik a San Vigilio és Capella nevű erősség. Lakosai leginkább selyemtenyészéssel és kereskedéssel foglalkoznak, és egész Olaszországban a lehető legrosszabb tájbeszéddel élnek, melyet magának a született olasznak is vajmi nehéz megérteni. Legszebb és legrégebb temploma a Santa Maria Maggiore; e mellett kápolna van, és abban Colleoni tábornoknak (1475) márvány emléke. A felső város falain árnyas sétányok és szép kilátás kecsegtetik a mulatni kívánót.

Innen gyorskocsin mentem Coccaglioba, és onnan ismét vasuton ide vissza, honnan kiindultam, Coneglianoba.

XI.

Pegli, Genua mellett, nyárutó 10-én, 1860.

(Új föliratok Milanoban ; a magentai esatátér.)

Taval a bódeni tó partján láttuk egymást nyájas olvasó! és ime, most a hajdani ligurok földén, a középtenger mellett találkozunk, az olajfák, füge, citrom, narancs, babér és magnoliák hazájában. Ez, még vasuton is nagy ugrás! Azért, anélkül hogy a közbeeső városokat és tartományokat, mint melyekről már többször történt említés, leírni akarnám, csak annyit jegyzek meg: hogy utunkat ezen alkalommal Triestnek, az osztrák birodalom elkényesztett gyermekének vevők; innen tengeren mentünk a régen ismert Velenczébe; hol már otthonosnak érezvén magunkat, gondolára ülénk, és látogatásokat tevénk a canal grandén és némelly templomokban, melyekről más alkalommal szóllottam.

Elhagyván Velenczét, s a dogana faggatásain, meg az utlevél- és málha-vizsgálaton, mit most mind az osztrák, mind a piemonti részen lelkiisméretes pontossággal üznek, Peschierában és Desenzanon szerencsésen átesvén, — Milanoig meg sem állottam.

Ki volt Milanoban, aki a felhérmárványból épült székesegyházat nem látta volna, vagy ezt a világ csodáját, — mellyel a kölni dom, mindamellett, hogy a németek már századok óta vajúdnak vele, — nem is mérkőzhetik, — újra meg újra látni

ne kívánná. Először is tehát ide mentem, és ismételve álmélkodtam azon hatalmas égbetörő íveken és csúcsokon, melyek a góth építészetet jellemzik; de egyéb változást nem találtam utolsó látogatásom óta, mint hogy a templom külseje, mely már akkor 1900-nál több szoborral volt ékesítve, azóta megint néhányval szaporodott.

A templomból kimentem a Mars mezőre; hol Milano más nevezetessége, az I. Napoleon tiszteletere 1807. épített, valóban fényes, és a régiekkel vetélkedő diadalív, másként simploni kapu, Napoleon bukása után I. Ferencz által a béke emlékének nevezett arco della pace büszkélkedik, a béke istennőjének hatfogatú szekérével, és bronzöntvényű lovaival tetején. Midőn néhány év előtt Milanoban valék, akkor egészen más fölírást olvastam a diadalív homlokán. De a régi latin írás eltűnt, s annak helyét, nagy meglepetésemre, a következő olasz szöveg váltotta fel.

Délnek:

Alle Speranze Del Regno Italico

Auspice Napoleone I.

I Milanesi Dedicarono L'Anno MDCCCVII.

E Francati Da Servitu

Felicemente Restituirono

L' Anno MDCCCLIX.

Éjszaknak :

Entrando Coll Armi Glorioso
 Napoleone III. E Vittorio Emanuele II. Liberatore
 Milano Esultante Cancellò Da Questi Marmi
 Le Impronte Servili
 E Vi Scrisse L'Indipendenza D'Italia
 MDCCCLIX.

Ez tehát a jelszó, mellyért most minden olasz buzog: a „L'unita, és l'indipendenza italiana.“ Ezt látja fölírva minden zászlón; ezt hallja hangzani minden ajkról; de annak kivívása, még sok vérbe fog kerülni!

Milanoból Magentán és Alessandrián át Genuába érkezém. Midőn a Ponte di Magenta hangzott füleinkben, ösztönszerűleg fölugránk mindnyájan ülőhelyeinkből, és az ablakokhoz sieténk; hogy lásuk azon emlékezetes helyeket, mellyekről még sokáig dicsőséggel és elkeseredéssel fognak a népek szólni; mert Olaszország sorsát tulajdonképen itt döntötték el. Kemény harcz lehetett, és hogy a győzelem drágán vásároltatott meg, a vasút hosszában elnyúló sírok mutatják. Ezek között láttam egy nagyobb keresztet, melly azon helyet jelöli, hol Espinasse francia tábornok, már a csata után, midőn éppen vizet akart volna inni, ellenséges golyó által találva földrerogyott. Mellettem dr. Bruni szárd katonai orvos ült, ki megismertetett a csatatér körülményei- és nehézségeivel, és teljes elismeréssel szólt mind a francia mind az osztrák hadseregről.

Szerinte a nap sorsát Mac Mahon tábornok döntötte el, ki a vaspálya keskeny töltésére szorított osztrákokat oldalba vevén, ágyúinak gyilkos tüzelésével mind leterítette, s a többieknek a megállást vagy ismételt előrenyomulást lehetlenné tette. A köznép még most is kínálgatja az utasoknak a sasokat és egyéb fegyvermaradványokat. Egy osztrák sas egy franc! Én is vettem egyet; de ezért $\frac{1}{2}$ franczal többet fizettem; mert ezen golyó ment keresztül. Tehát másfél francot fizetnek egy ember életeért, eloltva egy harmadik által, ki őt soha nem ismerte, és azt sem tudja miért lőtte meg!

Alessandriában, — mely a piemontiak Komárom, — a következő vonatra várakozván, magyar hangokkal találkozám. — Piacenzai huszárok voltak Bethlen Gergely ezredéből. Szegények, milly örömmel hallgatták a magyar szót, milly fájdalommal emlékeztek vissza a hazára!

Genuáról legközelebb.

XII.

Genua, nyárutó 13. 1860.

(Történelmi adatok; a város külseje: utcák, paloták, templomok.)

E város Kr. e 707. évben a ligurok által alapított; 222-ben a romaiak bekebelezték az alpon inneni Galliába; a carthagoi 2-ik háború folyama

alatt Mago, Hanibal testvére lerontotta, s a romaiak ismét fölépítették; ezeknek bukása után a longobardok kezébe került, s a longobardoktól elvette Nagy Károly, a hatalmas frank király. A X. század elején kivívta függetlenségét, résztvett a keresztes hadakban, és a guelfek és ghibellinek véres harcaiban, melyek Genuát két ellenséges táborra osztották; midőn majd a Doria és Spinola, majd a Grimaldi és Fieschi pártok gyakorolták a főhatalmat; száműzven és levervén egyik a másikat. A későbbi századokban sokszor változtatta alkotmányát, és majd független köztársaság volt, majd francia ótalom alatt állott; kész minden pillanatban lerázni az idegen uralmat; amint a szükség és a körülmények kívánták; azért mondá XI. Lajos, midőn Genua ismét az ő pártfogásába ajánlotta magát: „*Les Génois se donnent à moi, et moi, je les donne au diable.*“ 1805-ben bekebelezetett a francia köztársaságba; a bécsi béke pedig Sardiniának ajándékozta, mellynek jelenleg első hadi és kereskedelmi kikötője, 130,000 lakossal.

A város közvetlenül a hegyek tövében és a tenger partján fekszik; ennél fogva kevés helye lévén a terjeszkedésre, utczái keskenyek és szabálytalanok. Ezek között legnevezetesebbek: a strada Balbi, nuova és nuovissima, mellyek a várost keresztül hasítják, és a pompás vasuti indóháztól, az Aquasolanak nevezett sétátérre vezetnek. Ezekben vannak a legszebb paloták; minők: a palazzo ducale, Balbi, Durazzo, Sera, Brignole-Sale sat. Ezekben

folytonosan sűrög, forog a sok nép, mutatván az élénk kereskedést, s a világ minden részeivel szabad közlekedést. A többi utczák, valamint más olasz városokban, az egy Turint kivéve, elhagyottak és piszkosak. Átalában el lehet mondani: hogy abban a szép, s a természet és művészet által egyaránt fölékesített Olaszországban, a városok tisztaságára nem sokat ügyelnek; mindamellett, hogy az olasz majdnem az egész napot az utczán tölti: ott süt, főz, mos, varr, eszik, fészüködik, társalog, disputál és conspirál. Mégis, ha az ember kimegy a főutczából és valamelly mellékutczába tér, alig léphet a szeméttől. És ez így van Velenczében és Genuában, Romában és Nápolyban; úgyhogy a külső piszok és belső csín, gyakorta a legnagyobb ellentétet képezik; mintha csak azt akarnák ez által mondani: „*Contraria iuxta se posita, magis elucescunt.*“ Legtisztább városok a többiek között Milano és Florencz, mindenekfölött pedig Turin.

A fennemlített és általam meglátogatott paloták sok érdekést mutatnak; különösen emlékezetes a Durazzo palotában ama gyönyörű, doriai oszlopon nyugvó márványcsarnok, és hasonló lépcsőzet, melyet Tagliafico épített, és Brignole-Saleban a képcsarnok, számos remek művekkel.

Hanem már most menjünk az Isten házába. Ott van az Annunziata, hasonnevű téren, kívülről olyan állapotban, mintha tornyai le akarnának omlani, belülről a leggazdagabb aranyozással; ott van a sz. Lőrinczről nevezett székesegyház, fehér és fekete

márványból váltakozva összerakott épület ; tarkaságánál fogva a szemnek nem igen kedves látomány; ott van a Sta Maria de Carignan, a város fölött uralkodó magaslaton, igen szép kilátással a tengerre, s a körülfekvő partvidékre. Ennek kúpján és erkélyein sétálva szereztem meg Genua valódi képét, leghívebb vonásaiban és természetes színezetével, az emlékezetnek. Innen legjobban belátni a kikötőt, jövő és menő hajókat, arsenalt, világítótornyt, köz- és magánépületeket, sétatért, erősítvényeket, és mindent mit Genua külsőképen szemléletre méltót nyújt. A templom belseje sem szűkölködik remekművekben ; ezek közé számítom azon négy szobrot, melyek a templom hajójának keresztmetszésében állanak, és Puget francia szobrász műhelyéből kerültek ki ; u. m. ker. sz. János, sz. Sebestyén, sz. Bertalan és boldog Sauli Sándor colossalis alakjait, fehérmárványból.

Meg akarám még látogatni az egyetemet és könyvtárt ; de ezek a szünnapok miatt zárva levén, tudvágyamat ki nem elégíthették ; hanem annál inkább vonzott az utczákon jelentkező zsibongás a tengerpart felé, hol éppen a francia Messagerie Imperial szép alkotású hajója, a „Provence“ menőfélben állott, az utcasarkokon kiragasztott hirdetményekben jelentvén az indulást.

XIII.

A „Provence“ földéjén, nyárutó 14. 1860.

(A tengeri utazás szépsége és kellemetlenségei.)

Tegnap reggel azon elhatározással jöttem Genuába, hogy a ma indulandó „Lombardia“-val Livornoba, és onnan egyenesen Civita-Vecchiába utazzak; azonban nagy csodálkozásomra kellett hallanom, miszerint Garibaldi az említett hajót erőszakkal lefoglalván, az általa fenntartott közlekedést megszakította; és így, tetszik, vagy nem tetszik, néhány napot várnom kell, míg más valamely hajó érkezik; ha csak a francia Messagerie Imperialnak „Provence“ nevű gőzösével, mely éppen indulófélben volt, kerülöt nem teszek, és előbb Siciliába, azután Civita-Vecchiába, s onnan Romába nem megyek. A várakozás kellemetlensége, s a vágy látni Palermot, más gondolatra birt. Tehát a hôtél d'Italiában, melynek ablakai a tengerre nyílnak, végezvén dolgaimat, gyorsan összepakoltam, és használván az alkalmat, hajóra szállottam, mely csakhamar elrepült velem a csillogó hullámokon.

Szépen mosolygott az éj királynéja, és halvány arczáról szende fény ömlött el a végetlen tengeren, midön Genuát odahagyám; bájolón kelt ki a nap a következő reggelen hullámzó párnáiból, és mi délig, sőt még délután is, gyönyörködve sétálgattunk a földéjén; majd valamely fölmerülő szigeten, majd a

delphinek vizigyakorlatain legeltetvén szemeinket; mintha nem is sejdítettük volna, milly veszélyes elemre bíztuk sorsunkat. De megjött az est; s amidőn Elba szigetét elhagyók, mintha a fogoly császárnak borongó szelleme ült volna a pusztá bérceken, egyszerre sötét felhők huzódtak a láthatáron át, hirnőkei a rohanó vésznek és zivatarnak, melly csakhamar megragadta hajónkat; s azalatt míg a „Provence“ oldalbordái recsegni kezdettek az egyenetlen lökésektől, és majd valamelly hegyhátra támaszkodtak, majd a hirtelen keletkezett völgyekben merültek el, — minket, kik a földélzeten többé már nem sétáltunk, hanem egymást lökdösve tántorogtunk, s olly savanyú képeket vágtunk, mintha az egész világ föl akarna velünk fordulni, — a zuhogó zápor lekergetett a hajó belsejébe.

Nyárutó 15. Egy hosszú éjet, és egy kínos napot töltöttünk. Soha sem feledem el Nagyasszony napját, melly eszembe juttatá amaz olasz közmondást: „*Chi non sa pregare, bisogna andar al mare.*“ Minket ugyan nem a félelem, — mert hajónk jó volt, — hanem más valami bántott; — és emiatt olly haragosan néztünk egymásra, mintha ellenségek volnánk. Illyenkor még a női arcznak szendesége is elborul, s a férfi nem talál abban semmi bájolót; mert mindenki csak torzképet mutat és lát. Szerencsémre több honfitársammal találkozámm, kik Garibaldihoz siettek; résztveendők a nápolyiak ellen megkezdett harcban. Ezek irántam kitünő szíveességgel viseltettek, és mint tapasztalt,

edzett emberek, ápolták erőtlenségemet. Szegények! hát őket ki fogja ápolni, kik száműzve családjoktól, idegen földön, idegen ügyért, anélkül hogy ezáltal hazájoknak használnának, kétes kimenettel pazarolják el élteiket és véröket. Hadd álljon itt egy hosszú — gondolatszünnet.

XIV.

Palermo, nyárutó 16. 1860.

(Történelmi adatok; a királyi palota; sz. Rozalia temploma; a capucinusok sírboltja; citrom- és narancsligetek; sétányok; Palermo jelen szomorú képe; adomák a legközelebbi idők eseményeihez.)

Ötvenhat órai kínos mulatság után, oldalt hagyván a Monte Pellegrino hegyfokot, melyen a carthagoiak vezére, Hamilcar Barcas, három évig védelmezte magát a romaiak hatalma ellen, — bejutottunk a palermoi szép öbölbe; és én szívből örvendtem, hogy ismét szárazföldön vagyok.

Sicilia, Sicania vagy Trinacria a mythologia szerint azon föld, melyen a mesés hajdankorban istenek és gígászok laktak. Jupiter az Aetnán uralkodott, és Vulcan itt készítette menyköveit. Ceres is itt tanította földművelésre az embereket. A történelem korától kezdve pedig sicanok, siculok, phoenicie, görögök, carthagoiak, romaiak, saracenok, normannok, németek, francziák és spanyolok, véres harczokat vívtak a sziget birtokaért; melly most

megint forr, erősebben mint valaha; erősebben mint ama tüzhányó, mely évezredek óta folytatja működéseit.

Palermoba érkezvén, mit a görögök Panormosnak neveztek (*πανόρμος*, egészen öböl), szállásomat a hôtél Trinacriában vevém, honnan szép kilátás nyílik a tengerre. Mihelyt a hosszas fekvésben elzsibbadt lábaim kissé megerősödtek, használni akarván az időt, azonnal utnak indulék, és először is a palazzo realet, most mindenféle comiték tanyáját, látogattam meg. Itt szabadon jár az ember ki és be, a hajdani királyi termeken, és Guiscard Robert palotája hemzseg a veres blousoktól. Az egész épület legérdekesebb része a capella palatina, melyet Roger király 1129. emeltetett. Gyönyörű mozaikművek ékesítik az oszlopcsarnokot, és különféle jeleneteket ábrázolnak, leginkább a szent történetekből: így, midőn Joab a pártütő Absalont kelevészével átdöfi; Dávid fiának halálán kesereg; Juda népe eléje megy a királynak, egészen Galgalaig, s. t.

Az egyik szögletben ezen fölírást olvasám:

Rogerus Rex Tradit Simoni
Palatinae Capellae Cantori
Institutionis Chirographum
Anno MCXL.

Ezzel átellenben:

Sub. Divo. Ferdinando. Hispaniarum
Utriusque. Siciliae. Ac Hyerusalem
Rege. Catholico. Cantore. Rev.
Johanne. Sanchez. A. I. D. 1500.

Hic. Rudis. Interno. Paries. Inviderat. Aurum.
Divitiis. Cantor. Fecit. Et. Arte. Parem.

Carolus. Borbonius. Rex. Utriusque. Siciliae
Reddi. Formae. Meliori. Musivo. Opere.
Totam. Aedem. Jussit. Anno MDCCLIII.
Quod. Nunc. Pergit. Facere. Ferdinandus III.
Patris. Virtutum. Aemulator. Piissimus.
MDCCC.

Innen a sz. Rozaliáról nevezett székesegyházba menék, melly valamelly régiebb templom romjain építtetett 1185. Kivülről normann és mór díszítményeket mutat; belülről hármassal hajóval bir. A baloldalon levő oltárok között az első (San Sagramento kápolnában), igen gazdag ékkövekben. Az oltár felső része, még eddig sehol, Velenczében sem látott nagyságú lapis lasuli darabokból vagy onoszsz- szerakva; alja márvány, achát oszlopokkal. A jobb oldalon, az első kápolnában, sz. Rozalia teste van, ezüst koporsóban, melly azonban csak nagy ünnepeken nyittatik meg. Sz. Rozalia, a legenda szerint, jó Vilmosnak unokája volt; s noha szép és fiatal, lemondván a világról, s annak minden dicsőségéről, a Monte Pellegrino magányába vonult, és ott meg is halt. Teste később fölfedeztetvén, Palermoba vitétt, és itt, mint a város védszente, igen nagy tiszteletben tartatik.

Figyelmeztetem az olvasót még azon négy nagyszerű veresporphyrt koporsóra, mellyek a főaj-

tótól jobbra, vasráccsal elzárt üregekben, szabadon állanak.

Az egyiknek fölirata :

Quieti Et Paci
Rogerii Strenui Ducis Et Primi Regis Siciliae.
Mortuus Est Panormi Februario Mense
Anno MCLIV.

A másiké :

Constantiam Imperatricem Et Reginam Siciliae
Regiae Northmannorum Stirpis Ultimam
Hoc Habet Monumentum.
Elata Est Panormum Novo Anno MCXCVII.

A harmadiké :

Memoriae
Henrici VI. Imperatoris Et Regis Siciliae.
Decessit Messanae.
Mense Septembri Anno MCXCVII.

A negyediké :

Hic Situs Est
Ille Magni Nominis Imperator Et Rex Siciliae
Fridericus II. Obiit Florentini In Apulia
Idibus Decembris Anno MCCL.

Ugyanazon templomban van egy mellékoltár,
Mária barna képével, mellyet nálunk szerencsen szűz
Máriának is hívnak, ezen sajátóságos fölirással :

Messalensibus Salutem.

Maria Virgo Joachim filia Dei humillima,
Christi Jesu crucifixi mater ex tribu Juda, stirpe

David, Messanensibus omnibus salutem, et Dei Patris omnipotentis benedictionem. Vos omnes fide magna legatos ac nuncios per publicum documentum ad Nos misisse constat, Filium Nostrum Dei Genitum Deum et hominem esse fatemini, et ad coelum post suam resurrectionem ascendisse Pauli Apostoli predicatione mediante viam veritatis agnoscetes. Ob quod vos et ipsam civitatem benedicimus. Cuius perpetuam protectricem Nos esse volumus. Ex Hyerosolimis Anno Filii Nostri XLII. Ind. I. III. Nonas Juni Luna XXVII. Feria V. Maria Virgo. Quae supra hoc chirographum approbavit.

Megvitatását bizzuk a theologusokra.

Láttam még a capucinusok templomának hires sírboltját is, mellyben a holtak koporsó nélkül, egymás mellé fölállítva, s nyakuknál fogva a falhoz szegezve, hosszú utczákat képeznek. Undorító és egészségtelen látvány. Nem ajánlom senkinek. Magam is örültem, midőn onnan kijövén, a kopár hegyek között elterülő narancsligetekben, utána mindjárt olly kedves, olly éltető illatárt szivhattam, minőt a forró égővnek itt szabadon tenyésző növényei nyújtanak.

A citrom- és narancsfák között iszonyú nagy cactusok, virágzó aloék, roppant oleanderek, pálmák, magnoliák, laurusok, canna indicák, s. t. egész paradicsomot képeznek. Gyümölcs sok, és igen szép; különösen őszibarack és füge, meg szagos szőlő; de a fichi indiche nevű cactusgyümölcs, malacznak való.

A legszebb kertek egyike az orosz czárnőé, mellyben édes élvezettel sétáltam. Láttam benne néhány phoenix dactiliferát, mellyeken a pálmaszilva szabadon és egész füzérekben terem.

Piaczai közül megemlítendő a piazza Vigliana, vagy is quattro cantoni, melly az egymást keresztül vágó és igen hosszú Toledo és Macqueda utcák közepét képezi.

Sétányai igen szépek ; különösen a tengerparton, melly este, lámpafénynél megható ; és künn a narancsligetek és a strada di liberta felé , másként favoritnak nevezett fasorok között.

Egyébaránt a város jelen képe szomorú ; mert a legutóbbi bombázás által sokat szenvedett ; mit az összedült, részben oszlopokkal és gerendákkal támogatott házak bizonyítanak. És még ki tudja, mikor lesz vége a harcznak, és minő az eredmény ?!

Palermo bevételénél honfitársainknak is tevékeny részök volt. Tüköry elesett, Türr pedig zászlóalja élén, az elsők között harczolt. Rövid itt mulatásom ideje alatt érdekes részleteket hallottam ezen vakmerő vállalatról, mellyek úgy a személyeknek, mint az eseményeknek jellemzésére szolgálhatnak. Mondják hogy Garibaldi éppen olly babonás , mint aminő szabadelvű. Neki van egy csillaga, melly tet-teiben vezérli ; ha ez fényes , mindent merészel ; ha homályos , kétkedik. Ezen csillag a leírás szerint nem más, mint az Arcturus, melly a nagy gönczöl rudjának végső csillagával egyenes vonalban áll. Midőn Sicilia partjai körül kalandozván , azon gon-

dolzkodott, hogy hol kísértse meg a kiszállást, Marsalanál rögtön megállott, és parancsot adott Türrnek, hogy vegyen 24 embert magához és támadja meg a kaszárnyát, mellyről azt hitték, hogy abban 600 nápolyi katona van. Illyen parancsot csak is Türrnek lehetett adni; mint ki még a lehetetlent is képes megkísérteni. Türr tehát legkevesebbé sem vonakodott; mégis figyelmeztette Garibaldit a rossz hatásra, melyet az első kísérlet nem sikerülése tehetne. Ekkor ez karonfogá barátját, és az égen egy csillagra mutatott, mondván: Nézze ön ezt a csillagot! Ez az én szerencsecsillagom. Minden, amit ennek fényénél tettem, sikerült. Vegyen ön 24 embert magához, szálljon partra, és támadja meg a kaszárnyát! Türr úgy cselekedett; s amint a kaszárnyának neki ment, azt üresen találá. A nápolyiak Garibaldi czirkálásai által rászedetve, a partraszállást máshol várták, s előttevaló nap kivonulván Marsalából, azt őrség nélkül hagyák. A kezdet jó volt. Garibaldi 1000 emberével erős állást foglalt a szárazföldön, és az első lépés meg volt téve Sicilia birtokához.

Más adomát is beszélnek Palermo bevételének történetéből. Türr, amint zászlóalja élén bevonult a városba, az egyik utcza sarkát nápolyi katonáktól elfoglalva találta. Mellette állott tábori papja, padre Giovanni, iszonyú nagyságú kereszttel kezében. Ez mihelyt megpillantotta a nápolyiakat, beszélni kezdett, és Isten s a szabadság szent nevében fölszólította őket, hogy hagyjanak föl a harc czal, és rakják le fegyvereiket. A nápolyi parancsnok „tüzet!”

vezényelt; de a katonák nem lőttek. Ekkor a tiszt elkáromolván magát, kikapta valamelyik közlegény kezéből a fegyvert, egyenesen a paternek irányozta azt, és elsüté. A golyó a keresztet találta. Most padre Giovanni még nagyobb hévvel szónokolt: Isten akaratának nyilvánította, hogy a tiszt nem találta, és jövendölte neki a kereszt meglövéséért a közelálló büntetést. Még jóformán ki sem mondta a szót, midőn valamely gyerkőcz (piciotti) előugrott a csapatból, s a tiszttal golyójával úgy földre teríté, hogy az többé meg sem mozdult. Türr rohanót parancsolt, s a nápolyiak a történtek után futásnak eredvén, elhányták fegyvereiket. Ime! néha apróságok, kivált a babonás népnél, minő nagy következtetéseket vonnak maguk után.

A szerencsés véletlen Türrrel személyesen is megismertetett. Ő ugyanazon fogadóban szállott, melyben én. Szép, magas termetű, nyájas, barátságos arcz; kinek szelíd vonásaiból senki sem nézné ki azt a vakmerő katonát. Láttam Garibaldit is; még pedig jó közletről. Egész lényén, valóján, valami természetes nyerseséggel párosult hanyagság ömlik el. Igénytelen külseje mit sem mutat; de komor tekintete, s erőteljes arczkifejezése, gyaníttatják azt a veszélyekben edzett jellemet és szilárd akaratot, mellyel ezen rendkívüli ember bír. Mindazok után ítélve, miket róla hallottam, én őt sem nagy hadvezérnek, sem nagy politikusnak nem tartom. Ő nem fog sem csatákat vezényelni, sem országot kormányozni; hanem mint hatalmas pártfőnök, más valakinek igaz-

gatása alatt, az ügynek mellyet fölkarolt, nagy szolgálatot tehet. Balgatag lenne, aki tőle többet várna, többet reménylene.

XV.

Messina, nyárutó 19. 1860.

(A messinai tengerszoros és kikötő ; harczos kilátások ; nyilatkozványok, föliratok s. t.)

Egy napot töltvén Palermoban, 17. folytattam utamat, és Amazon angol gőzössel elhagyván Terminit, Cefalut, Capo d'Orlandot, a milazzoi hegyfokot és a Lipari szigeteket, tegnap reggel Sicilia azon csúcsához érkezém, melly csak keskeny tengerszoros által választatik el Calabriától. A pharoi őrtorony nál nápolyi hadihajókkal találkozánk, mellyek föl s alá czirkálva, a tulsó partra való átmenetelt őrizik. Az innenső parton Garibaldi népe tanyáz.

A viz itt olly szép, olly tiszta, fenékgig átlátszó, hogy a halak is észrevehetők, miként uszkálnak a kristálylyal vetélkedő folyamban. Soha életemben nem éreztem olly nagy vágyat a fürdésre, mint itt; és fölötte sajnálom, hogy a körülmények ennek teljesedését nem engedék. Messina régi nevét (*Ζάγκλη* sarló) fekvésétől vevé. Utóbb a messéniek, miután Ira vára Aristomenes kétségbeesett védelme daczára, a spartaiak által bevétetett, végső menedéköktől is megfosztatván, és Peloponesosból kiköltözvén, itt

telepedtek meg, és a város új nevében akarták régi hazájok emlékét megörökíteni.

Kikötője, melly egyike a legnagyobbaknak és legbiztosabbaknak a középtengeren, több várda, különösen pedig a tengerbe mélyen benyúló Lanterna erősség által védelmeztetik. Az erősségben nápolyiak vannak, a városban garibaldisták, s olyan ellenséges szemmel néznek egymásra, hogy minden pillanatban a harc kitörésétől tarthatni. Azért tehát tekintsünk körül a városban, és azután el, el innen minélelébb, barátságosabb vidékre. Nekem semmi közöm az olaszok harczához, s azon hazámfiak közül is, kik szerencsétlenségökre belevegyültek, némelyek kedvetlenül nyilatkoznak efölött. Pedig ők teszik Garibaldi seregének legjavát; mert ezen, hirtelenében alkotott zászlóalj, olly szánandó kinézésűek, hogy, — az igazat megvallván, — merem állítani: miszerint egy osztrák ezred, — minden nemzetiségre való tekintet nélkül, — szétverné az egész sereget. Nem is számítanak másra, mint a nápolyiak árulására. Szomorú győzelem, mellyet csak árulással lehet megvásárolni!

A város tele van most zászlókkal és mindenféle hirdetvényekkel és nyilatkozványokkal. Az egyik, mellyet legtöbb helyen, kapukon és falakon fölragasztva találtam, így hangzik:

„Vogliamo all epoca, che stabilira il Dittatore, annessione all regno d'Italia, sotto il reggimento costituzionale di Vittorio Emanuele II. regalant-

uomo.“ Akarjuk azon időben, melyet a dictator meg fog határozni, az olasz királyságchozi csatlakozást, II. Victor Emanuelnek, a lovagias királynak, alkotmányos kormánya alatt.

Az utczákon a rombolás művei, ledöntött oszlopok és szobrok láthatók. Az egyiken ezen fölírás:

Franciscus I.

Clarissima Borboniorum soboles s. t.

Omnibus Virtutibus

Quae Principem Speciatim decent,

Ornatus eluxit.

Most fej, láb, és karok nélkül hever a porban, ez éktelen márványtörzs.

A főtemplom, melyet még Roger király kezdett építeni, de amelly utóbb többször kijavíttatván, különféle változásokon ment keresztül, nagy épület, minden művészeti becs nélkül. Másfelé, a corsot s a strada Ferdinandát, és a tengerpartot kivéve, nem igen jártam; mert a hőség olly nagy, minőt még soha sem tapasztaltam, s az ember örül, ha odahaza hűselhet, vagy a tenger hullámain ringathatja fáradt tagjait. De a fürdésnél vigyázni kell; mert vannak némelly halak, melyeknek szúrása veszélyes.

XVI.

A „Pausilippe“ fedélzetén, nyárutó 20. 1860.

(Út a tengeren. Egy nap Nápolyban.)

Nekem az a rövid idő, mit Messinában töltöttem, elegendő volt arra, hogy a város fekvésével s az itteni élettel megismerkedjem; tovább maradni tehát nem akarván, Syracusába pedig, melyet még látni szerettem volna, a mostani harcziás körülmények között nem bátorkodván, kivettem útleveletem, s a Maltából jövő „Pausilippe“ francia postahajóval, a mai napon utnak indulék Civita-Vecchiába. Már elhagytuk Strombolit, az est közelít, s ha szép csillagos lesz az ég, én a födélen töltendém az éjszakát. Más egyebet a mai napon nem tapasztaltam, mint hogy a tenger színe, minél mélyebben megyünk be, annál sötétebb lesz. A partok körül rendesen szőke, beljebb haragos zöld, s a nagy tenger, mint a tinta, olyan kék, vagy inkább piszkos fekete.

Nyárutó 21. Rosz éjszakám volt: a világ megint föl akart velem fordulni; s hogy az ne történjék, kénytelen voltam lemenni a cabinebe, és ott úgy amint lehetett, függő ágyamban fekve maradni, míg megvirad. Csak akkor keltem föl, midőn a salernoi gyönyörű öbölhez érkezénk, és elhagyván a híres bortermő Capri szigetét, Herculaneum és Pompeji sírja fölött ragyogott a nap, a Vezuv tövében. Most Nápoly előtt állunk; hajónk, minthogy sürgönyökre

vár, egész nap a kikötőben vesztegelt. Én azalatt megismerkedvén Juhr nevezetű parmai kereskedővel, annak társaságában partra szállottam és bejártam a város legnevezetesebb utczáit, téreit, és sétányait, a strada Toledot és spiaggia di Chiaját; megtekintettem a királyi palotát, S. Francesco de Paula templomát, a szép kikötőt, a macaroni- és limonadeárusokat, a halászokat s a part hosszában nyújtózó lazzaronikat; és végre, mivel nagy hőség volt, az Europa című kávéházban kiürítvén egy pohár hóval elegyített narancslevet, azaz granitot, megint visszatértem a hajóra. Most ismét este van: sötét fátyol borúl a városra és vidékre, melly Olaszország legszebb vidékeihez tartozik, és már egészen déli színezettel bír; ollyannal, mint aminőt derék hazánkfia, Ligeti, a természetet hiven utánozva, szokott képeire, művészi könnyűséggel festeni. A Vezuv, miután sok ideig nyugodott, újra pipázni kezd, és magasba törekvő tűzszlopok emelkednek tölcseréből; nekünk ugyan gyönyörűségünkre, de a körülötte lakóknak aligha örömére.

XVII.

Roma, nyárutó 26. 1860.

(Sz. Péter temploma.)

Folyó hó 21. éjjel, a Vezuv rémes világítása mellett, elindultunk Nápolyból, és balra hagyván Ischia szigetét, jobbra a gaetai öbölt és a Tiber torkolatát, másnap délután végre Civita-Vecchiába, a romai államnak annyiszor emlegetett kikötőjébe érkezénk, melyet jelenleg a francziák megszállva tartanak; azért az oda bejutás most nagyon sok ceremóniával jár, s az utasnak ugyancsak el kell látva lennie mindenféle kellékekkel, hogy partra szállhasson. Egyébiránt kis város, mely stratégiai fontosságán és Traján császár által épített kikötőjén kívül, nem bír semmi nevezetést. Itt, miután egy látogatást tevék az austriai consul, Palumba urnál, ki nagy szivességgel viselteték irántam, és utazásomat ajánlásával könnyítette, — a hôtél Orlandiban megpihenék.

Civita-Vecchiából vasuton mentem Romába. A vidék, mellyen áthaladtunk, mindamellett hogy nem olly művelt mint Lombardia, reám jó hatást tön; eleinte magam sem tudám hogy miért, míg utóbb aztán kitalálám, hogy a visszaemlékezés teszi kedvesé; a visszaemlékezés hazámra. Meguntam már azt a sok kertet és eperfát, s a fák közét elfoglaló bok-

rokat, hol a szem minduntalan gátoltatván, csak az egyik árokparttól a másikig lát; itt pedig kinyíltott előttem a tér, halmok és erdőcskék övezték a réteket, s a mezőn nyájakat, a szántóföldeken majorokat és asztagokat szemléltem. Végre a Tiber partjaira jutánk, melly Toscanából jöven, az egyházi államon és Román keresztül Ostiának tart, hogy ott a tengerrel rokonuljon. Midőn ezen, a mi Rábánkhoz hasonló folyam szöke vizét megpillantottam, harmadfélezer év története lebegett előttem, és a régi etruskokat, latinokat, sabinokat és gallusokat véltem látni pásztorgunyhóikban, ószerű fegyvereikkel és cserépedényeikkel; a minőkből evett Cincinnatus, mielőtt a dictaturára meghivatott, vagy Curius Dentatus, midőn a samnisek követeit fogadá. Ezen képzelődésemből utitársaim serkentettek fel, kik a vasút egyik kanyarulatánál meglátván a szent várost és annak számos kupoláit, élénk kérdezősködésökkel félbeszakították a komoly merengést.

Egy óra mulva már szállásomon, a városnak majdnem középpontján, a hôtél Cesariban voltam; és innen tettem látogatásaimat. Ezeknek eredményét akartam jelen és következő levelemben följegyezni.

Először is tehát sz. Péter templomába siettem. Ezen épület, melly szépségre és nagyszerűsége a világ valódi csodája, ugyanazon helyen áll, hol hajdanta Nero kertje és szinköre volt, mellyben a keresztények vértanúi halált szenvedtek. Az előtért két oldalról pompás oszlopcsarnok, közepén a Caligula által Heliopolisból Romába hozatott 72' magas-

ságú s egy darab sienitből faragott obelisz, és két igen gazdag forrású, a parisiakat felülmuló ugró-
kut ékesíti. Az obelisz fölirata:

Keletről :

Sixtus V. Pont. Max.
Cruci Invictae
Obeliscum Vaticanum
Ab Impura Superstitione
Expiatum Justius
Et Felicius Consecravit.
Anno MDLXXXVI. Pont. II.

Délről :

Ecce Crux Domini
Fugite
Partes Adversae
Vicit Leo
De Tribu Juda.

Nyugotról :

Sixtus V. Pont. Max.
Obeliscum Vaticanum
Dis Gentium
Impio Cultu Dicatum
Ad Apostolorum Limina
Operoso Labore Transtulit
Anno MDLXXXVI. Pont. II.

Éjszokról :

Christus Vincit
Christus Regnat

Christus Imperat
Christus Ab Omni Malo
Plebem Suam
Defendat.

Midőn Fontana az obeliszket 800 munkás és 140 ló segítségével, roppant nagy néptömeg jelenlétében, fölállította, a pápa előbb ünnepélyes misét mondott, s a művészt és munkásokat megáldotta; azután halálos büntetéssel megtiltatott, hogy az egész műtétel alatt, senki egy szót se merészeljen szólani. És ime! a gépek már mozgásba tétettek, az oszlop emelkedett, s a kötelek a roppant feszítésnél fogva, közel voltak a szakadáshoz; csak néhány percz még, és nagy a szerencsétlenség! De a tilalom miatt, nem mert senki szólani: ekkor egy munkás, látván a már függőben levő veszedelmet, elkiáltja magát: „Vizet a kötelekre!” és bátorsága, lelki ébersége, és még éppen jókor adott tanácsa által, százaknak életét mentette meg. A pápa nemcsak hogy elengedte neki a büntetést, hanem még azon kiváltsággal is fölruházta, mellyel családja jelenleg is él: hogy virágvasárnapján, az ő utódai árulják Roma templomaiban a pálmagalyakat.

A templomba vezető lépcsőzet felséges. Alján a két collossalis szobor, Péter és Pál apostoloké: ezeket ő szentsége a most uralkodó pápa állította. A templom homlokzatán ezen fölírás: In Honorem. Principis. Apostolorum. Paulus. V. Burghesius. Ronus. Pont. Max. An. MDCXII. Pont. VII.

A nagy lépcsőzeten fölmenvén, öt kapu vezet a templom pitvarába, hol ha melegünk van, jó lesz magunkat kissé kihűtenünk; nehogy megártson a templom márványának hidege. A pitvarból az előbbieknak megfelelő, és márványoszlopokkal ékesített öt érczkapun megyünk be a nagyszerű szentegyházba, melly áhitattal és bámulattal tölt el minden fogékony kebelt. A szentegyház keresztalakú. Közepén a 155' magas kúp, ezen körülírással:

Tu Es Petrus Et Super Hanc Petram Aedificabo Ecclesiam Meam. Et Tibi Dabo Claves Regni Coelorum.

A kúp alatt a sír; a sír fölött oltár négy csavaridomú érczoszloppal. Az oldalfalak fülkéit az evangelisták colossalis képei ékesítik. Nekem az egész templomban minden képek közt ezek tetszetek legjobban. Az a Márk, ki mint valamelly pusztában kiáltó oroszlán kezdi meg bűnbánatra intő szavait, olly magasztos, olly merész, olly kifejezés-teli arcz, melly a nézőre el nem tévesztheti hatását. A főoltár a szentély bensejében áll; fölötte sz. Péter széke, mellyet négy egyházatya tart. Igen szép mű, aranyozott bronzból, készítve Bernintől. Az oltártól balra: Urbanus VIII. Barberinus Pont. Max. jobbra: Paulus III. Farnesius Pont. Opt. Max. korporsója.

A szentély evangéliumi oldalán nagy fehér márványlapban ezen írás olvasható:

Pius IX. Pontifex. Maximus.

In. Hac. Patriarchali. Basilica.

Die VIII. Decembris. An. MDCCCLIV.

Dogmaticam. Definitionem

De Conceptione Immaculata

Deiparae. Virginis. Mariae

Inter. Sacra. Solemnia. Pronunciavit.

Totiusque. Orbis. Catholici. Desideria. Explevit.

Az átellenben levő oldalon a jelenvolt bibornokok, érsekek, püspökök nevei; közöttük a magyar egyház primása is.

A síremlékek közül kiemelendők : VIII. Sándor, XIV. Benedek, és XIII. Kelemen pápák monumentumai. Az első Angelo Rossi, — a másik Bracci, — a harmadik Canovától.

De ki győzné leírni mindazt, mit a keresztalakú, három hajóú, 575' hosszú, középső hajójában 87' széles, és 142' magas templom, műkincsekre nézve magában foglal? Hol a festvények és faragványok, képek és szobrok, mind a legjelesebb művészek kezeiből kerültek ki. Én többször voltam e templomban és órákat töltöttem itt, és mindig találtam benne valami újat, és csodálandót. Mindenekfölött pedig csodáltam azon hatalmas, emelkedett, istendicsőítő, katolikus szellemet, mely ilyen felséges művekben nyilvánul, és midőn áldozni kell, nem számítja filléreit, és nem kérdi Judással: „Ad quid perditio haec? poterat enim venumdari, et dari pauperibus;“ hanem alkot és épít, úgy hogy alkotmányáról az utódok is tisztelettel és kegyelettel fognak szólani. Szent Péter temploma nem egyedül az olaszok, hanem az összes katolikusok műve; valamint

sz. Péter öröksége nem egyedül a pápáé, hanem az összes egyházé; mellyről annak feje, az egyes tagok jogainak világos sérelme nélkül, sem le nem mondhat, sem azt el nem idegenítheti.

A templomból kijövén, jobbról igen szép lovagszobrot látunk, fehérmárványból, ezen fölirással:

Carolo Magno
Romanae Ecclesiae
Vindici
Anno Jub. MDCCXXV.
(Cornachini.)

Átellenben, a pitvar másik végén, nagy Constantin lovagszobra áll Bernintől. Egy kapu, az úgynevezett arany vagy szent kapu, be vagyon falazva, és csak a jubilaumi években nyittatik meg.

F o l y t a t á s.

Roma, 1860.

(A vaticani palota ; tisztelgés ő szentségénél.)

Miután szent Péter egyházát ismételve és jól megnéztem, bemenék a vele kapcsolatban lévő vaticani palotába, hogy annak muzeumaiban gyönyörködjem. A háromemeletes, több ezer szobával ellátott palotának azon része, mellyben ő szentsége az egyház feje székel, valódi fejedelmi lak, gazdag aranyozású folyosókkal; de az egész épületben, melly

különböző mesterektől, különböző időkben emeltetett, nincs egység, nincs összhangzás.

Először is, a schveizi őrsereg gondviselésére bízott scala regián, a capella sixtinába menék; melly ugyanazon pápa által építtetett, kinek nevét (IV) örökíti, Michel Angelo halhatatlan ecsetével. Ha a kápolna plafondja és oldalfalai: a világosságnak a setétségtől elválasztása, a napnak és holdnak teremtetése, Ádámnak és Évának alkotása, az első bűn s annak következései, a vizözön és Noe áldozata, továbbá az ószövetségi látnokok és pogány jósnők ábrázolásai, a művész lángeszéről és gazdag költői tehetségéről tanúskodnak; mit mondjak a főoltárképről, az utolsó ítéletről, mellynek óriási alakjai csak olly óriási lélekben foganhattak? — Ezt nézni lehet és bámulni; de a bírálattól óvakodjék minden, ki a művészet szentélyébe avatva nincs; nehogy úgy járjon, mint messer Biagio, III. Pál pápának szertartási mestere; kit azért, mert M. Angelo alakjainak meztelenségét gáncsolni bátorkodott, a művész igen ismerhető vonásokkal, és számárfülekkel, a pokolba ültetett; honnan midőn szabadulni óhajtana, s emiatt a pápánál panaszkodnék, III. Páltól azon tréfás választ nyéré: „Ha M. Angelo téged a purgatoriumba küldött volna, megkísérteném, hogy onnan kiszabadítsalak; hanem miután a pokolba helyezett, afölött nincsen hatalmam: jól tudod, hogy a pokolból nincs szabadulás.“ — Az utolsóítélet egyike a legmagasztaltabb fresco képeknek, mellyet a felfogásban tüzes képzelődés, a kivitelben merész-

ség, s az egészben erő jellemez. Mondják, hogy a festészt, mielőtt művéhez fogott, Dante költeménye ihlette meg; s azt rajzolta le, mi a költemény olvasásakor a képzelet világában előtte fölmerült. Kár hogy M. Angelo ezen remeke, az idő, a nedvesség, s a gyertyafüst által már annyit szenvedett, hogy némelly részleteiben nagyon elhomályosult.

Ezután a muzeumot látogatám meg, melly a világ minden muzeumai között, szépségre, nagyságra, s a benne összehalmozott műkincsek értékére nézve, a legelső. Különösen a szoborgyűjtemény felülmúl minden egyéb gyűjteményt, mellyet eddig láttam, Münchenben vagy Parisban. Azok a roppant nagyságu márvány, granit, porphir és alabastrom medenczék, fürdőkádak és sarkophagok, mellyek ezt ékesítik, bámulásra ragadják a régiek hatalmán és fényüzésén csodálkozót. A porphir sarkophagok egyikében sz. Helena, nagy Constantin anyja, a másokban sz. Constantia, a császár leánya, nyugodott. Hogy ezen művekről, mellyek igen roncsolt állapotban fedeztettek fel, némi fogalmunk legyen, elegendő megjegyeznem: miszerint azoknak kijavításán több művész, több mint húsz évig dolgozott, és a kijavítás 500,000 frankba került.

A könyvtár pazarfényű pompás teremekből áll. Az első teremben nagybecsű ritkaságok láthatók: egy vasa (nem mondhatnók-e azt magyarul mélyedénynek?) aegyptusi alabastromból, mellyet Mehemed Ali küldött sz. Péter templomának; egy malachit kereszt, Dimidoff herczegtől, ajándékozva

IX. Piusnak ; egy porcellan keresztelő medence, III. Napoleontól, ugyanannak ; egy nagy vízmedence malachitból, Miklós czártól XVI. Gergelynek ; két nagy bronz candelaber I. Napoleontól VII. Piusnak ; egy kék, lapis lazulit utánzó mélyedény porcellanból, X. Károly francia királytól XII. Leonak. A könyvek nagy állványokat, a kéziratok számos szekrényt foglalnak el.

A képtár számra nézve nem igen nagy, de annál gazdagabb. Jelesebb darabok : S. Gregorio, M. di Andrea Sacchi ; la Crocifissione di S. Pietro, di Guido ; mellyek Péter templomában is megvannak. Mindenekfölött szép Krisztus koporsóbatétele, ezen czím alatt : La Pietà, di Michel Angelo Caravaggio, és la Trasfigurazione, di Raffaello ; olly művek, mellyekről az ember nem birja levenni szemeit. Ezekhez legközelebb áll : La Communion di S. Girolamo, Domenichinotól. Ezekhez hasonló remekművet, melly egészen elbájolt, csak a quirinali palotában találtam ! Ez egy Annunziata, Guido Renitől, mellyet szemlélni, egész gyönyörűség. Az az angyal, meg a boldogságos szüz, olly felségesek. — Nyájasság, szelidség, szentség és mind az égi kellemek, ezen arczokon !!! — Minő kár, hogy Maratti annunziatioja, Reni művének közelében áll. Máshol elsőrendű szépség volna ; itt Guido Reni mellett egészen eltűnik. Szeretném ha mindazok, kiknek szemében olly nagy száka a kath. egyház fejének világi hatalma, látnák mit tettek a pápák, — azonfölül hogy az egyház dicsőségét előmozdították, —

a tudományok, mesterségek, művészetek, szóval a közerkölcsiség és közművelődés előmozdítására; és összehasonlítanak: melyik világi fejedelem, melyik uralkodó család áldozott annyit, mint az aránylag sokkal csekélyebb birtokú pápák, az összes emberiség javára?

Látván a művet, óhajtottam látni magát az alkotót, s az alkotók utódát ő szentségét, ki a nagy palotának egyik szárnyában lakik; kevéssel megelégedvén saját személyének kényelmére, midőn a közönség használatára mindent odaajándékozott. Azonban a pápához jutni, nyilvános kihallgatáson kívül, nem olly könnyű dolog; nekem pedig csak néhány napom levén még szabad rendelkezésemre, sokáig nem várakozhatám; s azt még sem akarám, hogy Romát elhagyjam, anélkül hogy az egyház fejének, Krisztus helytartójának lábaihoz letegyem hódolatom és tiszteletem adóját. Ismerőst kellett tehát szereznem, ki ő szentségéhez bevezessen; és ezt föltaláltam monsignor De Courtis pápai kamarásnak és a schveizi testőrserég papjának személyében. Ezen nyájas és barátságos úr segítségével, csakhamar czélt értem. Sz. Péter utóda, a jelen politikai körülmények között annyira szorongatott IX. Pius pápa, — ezen nemcsak magas méltóságánál, hanem személyes tulajdonainál fogva is hódoló tiszteletre serkentő egyházfő, — szokott atyai szíveségével és leereszkedő nyájasságával fogadott; és néhány kérdést tevén utazásomról, reám adta apostoli áldását. Mindig édes emlékezethen fog előttem

maradni azon kedélyes modor, mellyel a szentatya válaszolt, midőn áldása közben megszólítám őt: „Beatissime Pater! oro apostolicam benedictionem etiam pro regno nostro Mariano Hungaria!“ és ő kegymosolylyal ismétlé: „Utique etiam pro regno vestro Mariano Hungaria.“ A szentatya homloka olly nyugodt, mintha semmi vész sem fenyegetné sz. Péter hajóját; holott éppen nem titok előtte, mire Victor Emanuelt a turini ministerium és az italia-nissimik folytonosan sürgetik. Ezenfölül láttam ő szentségét künn a városban is, és jelen voltam, midőn a francziáknak Luigi dei Francesi czímű templomát, magas látogatásával szerencsélteté; és tapasztalám azon tiszta és nagy lelkesedést, mellyel őt a nép utjában mindenütt üdvözlé, midőn kocsija előtt leborúlva kiáltá: „Evviva Pio nono!“ „Evviva il santissimo Padre!“

F o l y t a t á s.

Roma, 1860.

(Az angyalvár ; a Pantheon, és a Capitolium.)

Ha a Vaticanból a városba megyünk, az első nevezetes építmény, melly szemünkbe ötlük, az angyalvár, hajdan Adrian mausoleuma, a Tiber jobb partján fekvő erősség; hová csak a franczia térpa-

rancsnokság engedelmével juthatni. Belseje, mely hajdan gyűlési terem, később sírbolt, Adriántól kezdve Septimius Severusig a császárok temetője, legutóbb börtön volt, s a híres Cencit és Benvenuto Cellinit fogva tartotta, most raktár és katonai lak-tanya. A széles, magas, gömbölyű torony tetején hajdan Adrian császár óriási szobra állott, melyet, miután a görögök magukat Vitiges, a keleti góthok királya ellen védelmezvén, leromboltak, s a többi szobrokkal együtt az ostromlókra hajítottak, — később XIV. Benedek pápa egy bronz angyallal helyettesített; s ettől nyerte a vár nevezetét. A toronyban és melléképületeiben, 5—6000 ember szálláshozhat, s azt védelmezheti. Sötét, nedves, nyirkos földalatti üregeit bejárván, innen, hová a nap sugarai építése óta soha nem hatottak, — fölkivánkoztam a tetőre: s azon pompás kilátás, melyben itt részesültem, megjutalmazta fáradságomat. Éjszakkeletnek szép völgy és rétség terül el, melyen a Tiber kigyó-zik keresztül; délnyugotnak fekszik az új Roma, s a tulsó parton a vaticani és janiculumi halmok, az úgynevezett Trastevere városrészszel. Francia vezetőm egész büszkeséggel mutatta a helyet, hol Brennus átment a gallusokkal; és mutatta a pons sublicius némi maradványait, melyről egy embernek, Horatius Coclesnek vitézsége, szorította le az etruskokat, hogy Romát el ne foglalják. Mintha látnám a hőst, minő elszántsággal harczol, míg a híd a háta mögött lerontatik, s azután miként veti magát bele a folyamba, fölkiáltván: „*Tiberine pater, te*

sancte precor, haec arma, et hunc militem propitio flumine accipias;“ mintha látnám és hallanám a rettenthetlen Mutius Scaevolát, midőn romaihoz illő büszkeséggel mondja elleneinek: „*Romanus sum civis, C. Mutium vocant. Hostis hostem occidere volui, nec ad mortem minus animi est, quam ad caedem fuit. Et facere et pati fortia Romanum est;*“ mintha látnám Cloeliát a szűzek seregével, amint megszökván Porsena táborából, átuszik a folyamon, s az adott szó szentségének tisztelete miatt, ismét visszaküldetik. Ah! azok nagy idők voltak, és nagy emberek; keblem emelkedik, ha rájuk gondolok; s ha szinte igaz volna is, mit némelyek állítanak: hogy mindaz mit Livius romai történeteiben, ezen időkre vonatkozólag mond, nem egyéb mint szép rege; én még ezen regét is bűnnek tartanám kitépni az emberiség évkönyveiből; melly bizonyítja, hogy volt valamelly nemzedék, dicső és győzedelmes, mellynek kebelében az erény, a mindennapi példák által megtestesült. O tempora! o mores! De nem megyek tovább; nehogy összehasonlítást kellessék tennem a hős apák és elkorcsosult unokák között. A Tiberis megtartotta folyását, és most is ugyanazon partokat mossa, de az emberek, kik vizét iszszák, többé nem azok!!!

Hanem most hagyjuk el az angyalvárt, és menjünk a piazza della rotondán levő Pantheonba. Az utczákat, mellyek oda vezetnek, nem nevezem meg; mert ezek Romában, a corsot, via di Ripettát és Babuinot kivéve, valóságos labyrinthust képeznek; úgy

hogy azokból, kivált idegennek, nehéz a kigázolás.

A Pantheon, mely a hajdani Roma legszebb és legjobban megőrizett emlékeihez tartozik, Agrippa, Augustus császár veje, által építtetett, 26 évvel Krisztus előtt; amint azt homlokzatának fölirata mutatja:

M. Agrippa. L. F. Cos. Tertium Fecit.

Titus alatt leégett; Sept. Severus és M. Aurelius Antoninus P. ismét helyreállíttatták. Phocas császár, 608-ban, IV. Bonifacius pápának ajándékozá; ki azt keresztény egyházzá változtatta. II. Constantin leszedette a kúpnak bronztetőjét, és elvitette mindazon szobrokat és ékességeket, melyek a barbarok pusztításaiból még fennmaradtak. A XIII. és XIV. század zivataraiiban ismét sokat szenvedett; de a következő pápák újra kijavították és csinosították.

A templom csarnoka 8 corintheta oszlopon nyugszik. Ebből nyílik az érczkapu, mely az egyetlen bejárást képezi. Azon nagyszerű, 22 ölnyi szélességű, és ugyanannyi magasságú kör, melyből a templom áll, s amellynek fülkéiben hajdan az istenek szobrai foglaltak helyet, s azon merész boltozat, mely egészen föl, a templom tetejéig, az egyetlen nyílásig megyen, honnan a templom világíttatik, — kábítólag hat a nézőre; ki majdnem megtántorodik ezen roppant alkotmány látásán. *) A behulló eső

*) 1536-ban V. Károly császár Romában levén, meglátogatta a Pantheont, és fölment annak általam említett

fölfogására, a kissé mélyebben behajló, s márvánnyal és porphyrral fedett padozatba, vasráccsal borított csatornák vannak alkalmazva. A templom falai szintén márvánnyal borítvák, s a körbe állított oltárokat márvány, granit és porphyr oszlopok tartják. Ezek között van eltemetve Raphael, a halhatatlan festész; és pedig a bold. szűz oltárának baloldala-lán, miként a fölírás mutatja :

D. O. M.

Raphaeli. Sanctio. Joann. F. Urbinati
 Pictori. Eminentiss. Veterumq. Aemulo
 Cuius. Spirantes. Prope. Imagines. Si
 Contemplere. Naturae. Atq. Artis. Foedus
 Facile. Inspexeris
 Julii. II. Et. Leonis X. Pontt. Maxx. Picturae
 Et Architect. Operibus. Gloriam. Auxit.
 Vix. Annos. XXXVII. Integer. Integros
 Quo. Die. Natus. Est. Eo. Esse. Desiit.
 VIII. Id. Aprilis. MDXX.

Ille hic est Raphael, timuit quo sospite vinci
 Rerum magna Parens, et moriente mori.

Több jeles művészen kívül, kik Raphael köré-

négyszázötven éves nyílásáig. Valamelly fiatal romai nemes, a császár kíséretéből, megvallotta az atyjának: hogy neki szándéka volt a császárt azon nyiláson a Pantheonba letaszítani; ekképen megboszúlándó magát hazájának kifosztásáért. Mire a vén olasz így válaszolt: „Fiam! ez azon dolgokhoz tartozik, mellyeket az ember megtesz, de nem mond el senkinek.“

ben kerestek örök nyugodalmat, mellette fekszik az
 ő jegyese, Bibiena bibornok unokahúga is.

Az oltár jobb oldalán :

Hannibal, Caraccius. Bononiensis

Hic. Est

Raphaeli. Sanctio. Urbinati

Ut. Arte. Ingenio. Fama. Sic. Tumulo. Proximus

Par. Utrique. Funus. Et. Gloria

Dispar. Fortuna

Aequam. Virtute. Raphael. Tulit

Hannibal. Iniquam

Decessit. Die XV. Julii. An. MDCIX.

Aet. XXXXIX.

Carolus. Marattus. Summi. Pictoris

Nomen. Et. Studia. Colens. P. An. MDCLXXIV.

~~~~~

Arte mea vivit natura, et vivit in arte

Mens Deus et nomen, caetera mortis erant.

A Pantheonból, az istenek és félistenek ezen
 szent hajlékából, fölvezetem olvasóimat a Capitoli-
 umba ; oda, hol egykor, midőn még a halom lejtőjét
 terebélyes tölgyfák árnyékozáék, Romulus asylumot
 állított ; oda, hol utóbb a menykövező Jupiter, s az
 ő parancsainak végrehajtója, a romai senatus, ural-
 kodott. A tölgyfák, s velök együtt a koszorúk is, el-
 tűntek ; Jupiter temploma összeomlott, s ama büszke
 senatus, mellynek minden egyes tagja királyokkal
 mérközött, s a félvilágnak osztott parancsokat, örökre

elnémult. Az istenek atyjának székhelyén, most az Ara coeli áll, a régi templomból vett oszlopokkal díszesítve; a főtéren M. Ant. Pius bronz lovagszobra, melyet III. Pál pápa helyezett ide, MDXXXVIII. Két oldalról muzeumok, s a nagy lépcsővel szemben a városi hatóság.

A conservatorok épületében, alúl a csarnokban, két jól megőrizett colossalis márványszobor, illy fölírással:

S P Q R
C. Julio Caesari
Dict. Perpetuo.

A másikon mellette:

S P Q R
Imp. Caesari Divi. F.
Augusto.

Az udvarban nagy sírkövön olvasható:

Ossa
Agrippinae M. Agrippae
Divi. Aug. Neptis. Uxoris
Germanici Caesaris
Matris C. Caesaris Aug.
Germanici Principis.

Egy mellkép alatt az I. emeleten:

Imp. Caesari. Divi
Traiani. Parthici. Fil

Divi Nervae. Nepoti
 Traiano Hadriano.
 Aug. Pont. Maximo
 Tribunic. Potestat. XX.
 Imp. II. Cos. III. P. P.
 Magistri. Vicorum. Urbis
 — — — gionum. XIII.

A capitoliumi muzeumban legérdekesebb darabok : alúl a folyosón, Mars colossalis szobra. Felül az I. emeletben : Flora, Isis, Amazon, Faunus (másolat Phidias után) és Antinous. Középen a haldokló gladiator, az egész terem dísze ; miket I. Napoleon elrabolt, VII. Pius visszatérített. Külön teremben áll az utólérhetlen Venus ; mint mondják Skopastól, Praxiteles tanítványától. Canova versenyzett vele, a florenczi Venussal (palazzo Pittiben), de utól nem érte. Annyi ebben a kellem, a kecs, a gyönyör, könnyűség, finomság, kerekdedség, hogy Canova is csak tanítványa lehet. Skopas Venusa egészen szabadon áll : ennek minden tagja, remekül idomítva, egyenkint látható ; míg Canova Venusának kezei és fátyola a testhez tapadtak.

És most vegyünk búcsut a Capitoliumtól, melyet a ludak egy alkalommal ugyan meg tudtak menteni ; de az emberek nem képesek régi hatalmába visszahelyezni.

Jupiter onnan többé nem hullatja nyilait, sem Cato nem menydörgi a tanácsban : „*Ego autem censeo Carthaginem esse delendam !*“

F o l y t a t á s.

Roma, 1860.

(A tarpeji szikla ; Forum romanum ; Titus és nagy Constantin diadalívei ; Colosseum.)

Aki a Capitoliumon volt, el nem hagyhatja azt anélkül, hogy egyszersmind a tarpeji sziklát meg ne tekintse ; mellyről M. Manlius, a Capitolium hősi védelmezője, és Roma szabadítója letaszíttatott ; hogy ő itt nyakát szegvén, intő például szolgálna, miszerint a dicsőség legfőbb fokát, a szerencsétlenség legmélyebb örvényétől, csak egy lépés választja el : letaszíttatott pedig talán nem annyira az uralom utáni vágy, mint inkább igen nagy népszerűsége, s a patriciusoknak ebből keletkezett gyűlölete miatt ; kik Sp. Cassiustól fogva a Grachusokig, mindig üldözék, s gyakran meg is ölék azokat, akiket a népszerűsége ; letaszíttatott azért : mert midőn látta, hogy a szünetnélküli harczokban elszegényedett és eladósodott polgárokat a hatalmasok bilincsekbe veretik és szolgaságra hurczolják, néhányat ezen szerencsétlenek közül kiváltott ; a többieket pedig ellenállásra búzdította, mondván : „*Audendum est aliquid universis, aut omnia singulis patienda.*“ (Liv. L. VI. C. XI.) Mást legalább ellenei nem bizonyították ; s azért, midőn ő, az általa megmentett Capitoliumban az isteneket hívná fel védelmére, kik tetteit látták, és szavait hallották, a bírák ilyen tanúk

előtt itélni nem bátorkodván, elvitték a vádlottat valamely berekbe, honnan nem látni a Capitoliumot. „*Ibi crimen valuit, et obstinatis animis triste iudicium, invisumque etiam iudicibus factum.*“ A szikla, hol az ítélet végrehajtatott, még most is láto-gattatik, s nem olly magas, mint aminőnek gondo-lám; mindamellett mégis elég magas arra, hogy va-laki onnan ledobatván, a nyakát kitörje; és M. Manliusnak ellenségei egyebet úgy sem akartak. Hanem a nép rövid idő múlva megsiratta őt. „*Vio-latum Capitolium esse sanguine servatoris, nec diis cordi fuisse poenam eius oblatam prope oculis suis, a quo sua templa erepta e manibus hostium essent.*“ Liv. L. VI. C. XII.

Lemenvén a Capitoliumból, a Forum roma-numra jutunk, melly az eddigi ásatások utmutatása szerint, a mostani, romhalomból keletkezett campo vaccinionál, néhány öllel mélyebben feküdt. Itt lát-juk a régi tabularium (levéltár) némelly maradvá-nyait; Septimius Severus diadalívét; három gyö-nyörű corinthy oszlopot Vespasianus, és más nyolcz ioni oszlopot Saturnus templomából; Phocas cs. oszlopát; a basilica Julia márványpadozatát, és osz-loptöredékeit; három szép oszlopot, némellyek sze-rint Jupiter Stator, mások szerint Minerva Chalci-dicatól; divus Antoninus és diva Faustina templo-mának (ma S. Lorenzo in Miranda) pompás porti-cusát; Romulus és Remus templomának egy részét sz. Kozma és Demjén nevezete alatt, átváltoztatva ker. isteni szolgálatra; nagy Constantin basilicájá-

nak minden ékességöktől megfosztott romjait; sz. Francisca romai hölgy templomát és sírboltját, azon a helyen, hol hajdan Venus oltára állott; végre a romai régiség legszebb, legbecsesebb példányainak egyikét, Titus császárnak pentelicusi márványból épített diadalívét, mellyet a romai tanács és nép, a via sacra legmagasabb pontján, az „emberi nem gyönyörűségének,” Jeruzsálem bevétele emlékére állított. Az ív boltja jeles faragványokkal ékeskedik, mellyek egyik oldalon a győzedelmes Titust ábrázolják, amint négyfogatu szekeren hajtva, a győzelem istennője által megkoronáztatik; a másik oldalon pedig maga a diadalmenet látható. Kívül az ív délnyugoti homlokán a következő felírást olvasám :

Senatus

Populusque Romanus

Divo. Tito. Divi. Vespasiani. F.

Vespasiano. Augusto.

Éjszakkeletről :

Insigne. Religionis. Atque. Artis. Monumentum.

Vetustate. Fatiscens

Pius. Septimus. Pont. Max.

Novis. Operibus. Priscum. Exemplar

Imitantibus

Fulciri. Servarique. Jussit.

Anno. Sacri. Principatus. Eius XXIII.

Innen lefelé menvén, jobbra essik a mons Palatinus; balra az előbbi és Esquilinus közötti halmon, Venus és Roma templomának maradványai. Néhány száz lépéssel alább nagy Constantin roppant diadalíve, a Maxentiuson és Liciniuson kivívott győzedelemnek emlékére. Azon különbség, mely az ív felső és alsó részén levő alakok és faragványok között mind művészi, mind historiai tekintetben, azonnal feltűnik, szakértők állítása szerint, oda látszik mutatni: hogy ezen diadalív eredetileg Trajan császárnak állíttatott; melyet két századdal később, a senatus Constantin tiszteletére átváltoztatott.

A diadalív előtt áll az úgynevezett Meta sudans, régi beomlott kút, mellyről sokat regélnek a romaiak; mert ezen kutnál mosták meg a viadalból jövő gladiatorok véres kezeiket.

És ime! itt vagyunk már a zsidó háborúból visszatért Vespasian által építeni kezdett, Titustól folytatott, és Domitian alatt bevégzett Colosseumnál, mely nevének minden tekintetben megfelel; mert még most is, midőn romjaiból már egész utcák és paloták emeltettek, egyike a legnagyobb építményeknek, melyet láttam valaha. A veronai színkör is szép tágas; de ezzel, mely százezér nézőre volt készítve, föl nem ér. Körülete 273, magassága 26 öl; környöskörül lépcsők és ülőhelyek emelkednek, a föld színétől egészen a fal magasságáig. Két kapuja volt: az egyiket nevezték az élők, a másikat a holtak kapujának. Amazon bejöttek, ezen kivitettek a gladiatorok. Ez tehát azon hely, hol a romai nép

multságára, annyi ezer állatnak és embernek vére folyt! Ez azon hely, hol utóbb az üldözött keresztények a vadak által széttépettek, és ártatlanul leöldöstettek. Kegyetlen idők vérengző mulatsága! Ennél kegyetlenebb csak a haldokló gladiatornak végfohásza lehetett, midőn eltelve az emberiség iránti gyűlölettel, görcsös vonaglásai közt, gúnykaczajban fölkiáltott: „Ave Caesar! morituri te salutant.“

F o l y t a t á s.

Roma, 1860.

(A Scipiok sírja, és a catacombák.)

Aki Romában volt, vagy a város térképét ismeri, és eddigi leveleimet figyelmére méltatta, látni fogja, hogy én tapasztalataim és jegyzeteim előadásában mindig bizonyos irányt követtem; s anélkül hogy a csekélyebb érdekűeket összehalmoznom, a legnevezetesebb tárgyakat vevén tekintetbe, azokat helyirati lánczolatba kapcsoltam.

Utolsó levelemet a Colosseummal végezte. Innen nagy Constantin diadalíve alatt elmenvén, a via di S. Sebastiano, vagyis a hajdani via Appiára jutunk, mellynek nevezete ama büszke és makacs sabin eredetű nemzetségre emlékeztet, melly utóbb olly hatalmassá vált Romában, mindig a kényuralom részén állott, s a patriciusok és nép közötti kemény

harczokban, a nép megátalkodott ellensége volt. Azon Appius, kiről jelenleg szólok, Claudius melléknevet viselt, és mint censor, ama hires, kövel borított s az utak királynéjának (regina viarum) hivatott országúton kívül, még vizet is vezetett a városba, az aqua Claudiát; különben őseinek vére forrt ő benne is: „*jam inde antiquitus insitam pertinaciam familiae gerendo, solus censuram obtinuit,*“ mondja Livius (L. IX. C. XX.) Az út már a városon kívül, kertek között vezet. Jobbra maradnak Caracalla fürdőinek nagyszerű romjai, mellyekből annyi becses szobor, oszlop, mozaik, került már ki a muzeumok ékítésére; balra találjuk a Scipiók sírboltját, jobban mondva a sírbolt üregeit; mert sem az épület fölötte nem áll, sem ezen nagy férfiak hamvai ott többé nem nyugosznak, és mindössze is csak néhány emlékkő és sírirat látható, a terra puteolanaba vájt földalatti folyosókon. De az utas tisztelettel illeti ezen emlékköveket, mellyeket olly nagy szellemek környeznek, és boldognak érzi magát, ha azok töredékeiből néhány darabkát keblébe rejthet.

Legyen szabad itt, az emberiség becsületére, néhány történeti jegyzést tennem a Corneliusi nemzetségről; azon nemzetségről, mellynek az erény őstulajdona volt, s amellyben annak szeretete apáról fiúra szállt. Már a Scipio nevezet is (a görög *σχιπίων*-ból), mi botot jelent, dicséretét hirdeti; mert az első Cornelius, ki feltűnt, vak atyjának öregségében bot gyanánt szolgálván, annak hűséges támasza volt. Utódai ezen melléknevet, mint a fiúi

tisztelet és kegyelet emlékét, mindnyájan megtartották. Ezek közül volt :

Lucius Cornelius Scipio Barbatus, consul 298. K. e. a samnisek és lucanok legyőzője. Ennek fia L. Corn. Scipio consul 259. censor 258. Kr. e. elvette a carthagoiaktól Sardiniát. Koporsója 1780. találtott fel, és a vaticani muzeumban van. Fölrását, melly a latin nyelv legrégebb emlékeihez tartozik, nagy sajnálatomra, időrövidsége miatt le nem másolhattam; mindamellett hogy a régiségtárban három órát töltöttem. De micsoda ott három óra, hol az ember napokat eltölthetne, s úgyszólván nem látja az erdőtől a fát!

Ennek két fia volt: az egyik Publius Corn. Scipio consul 218. kit Hannibal a Ticinonál megvert, de fia Africanus megmentett. Elesett mint proconsul Spanyolországban, az Asdrubal elleni harczokban 212.

A másik fia: Cneius Corn. Scipio Calvus, consul 222. győzedelmesen harczolt a gallusok és a carthagoiak ellen; hanem midőn testvérétől Publiustól elvált, Asdrubal által leveretett és megöletett, 29 nappal testvére halála után, Antigorgis mellett, Spanyolországban.

Publiusnak ismét két fia volt: P. Corn. Scipio Africanus major, a zamai hős; ki már 24 éves korában, mint praetor, megverte a carthagoiakat Spanyolországban; és ezen tartományt, melly atyja és nagybátyja szerencsétlensége után elveszett, négy év

alatt, (210—206) ismét visszafoglalta. 205-ben mint consul azon merész és sokaktól kárhoztatott tervét, hogy elhagyván Italiát, a háborút átviszi Afrikába, hogy eszerint Hannibalt Italia elhagyására kényszerítse, dicsőségesen végrehajtotta, és győzelemmel megkoronázta. 104. ismét consul, nem sokára censor, és princeps senatus, testvére Lucius alatt, mint annak legatusa szolgált Ázsiában. Nagy ember, ki a katonai bátorsághoz tudományszeretetet, emberiséget, mérsékletet, önzetlenséget csatolt (sértetlenül visszaadván Allutius spanyol főnemes elfogott menyasszonyát.) Hazajövéen, a patriciusok iránti nagy hajlandósága miatt, meggyűlöltette magát a nép előtt, megvesztegetésről vádoltatott, s mivel efölötti boszuságában a törvényszék előtt megjelenni vonakodott, száműzetett. Meghalt mezei jószágán Linternumban; halálos ágyán kérvén feleségét, hogy hamvait ne a Scipiook sírboltjában, hanem ott helyben takaríttassa el „*ne funus sibi in ingrata patria fieret.*“ (Livius L. VIII., C. XXXIII.)

Publiusnak másik fia : L. Corn. Scipio Asiaticus, nagy Antiochusnak, Syria királyának legyőzője, 190. Kr. e. consul, Magnesianál, Lydiában alapította meg hadi dicsőségét. Testvérével együtt elítéltetett; s midőn a fizetendő összeg miatt minden javai eladatnának, a romai nép szégyenelvén hálátlanságát, annyival ajándékozta meg, hogy egyike lőn a leggazdagabb polgároknak. Minő szép vonás a nép jellemzésére, melyet háborgó emberek elcsábíthatnak ugyan, és hálátlanná tehetnek; de ha saját ter-

mészetes ösztönét követi, hibáját csakhamar belátja, és megadja a valódi érdemet illető elismerést!

Cn. Corn. Scipio Calvusnak fia P. Corn. Scipio Nasica, 222. consul, dicsőséggel harczolt a lusitanok ellen. Korának legjelesebb jogtudósa, a senatus által legjobb embernek íteltetett, ki egyedül méltó arra, hogy a nagy istenanyának, Idaea maternek képét, melly Galatiából Italiába szállíttatott, és már Tarracinába érkezett, Ostiában átvegye és Romába hozza. (Liv. L. IX. C. XII.)

Ennek fia: P. Corn. Scipio Nasica Corculum, 155. consul, legyőzte a dalmatákat.

Ennek fia: P. Corn. Scipio Nasica Serapion, a Grachusok halálos ellensége, megölette Tiberiust 133. Kr. e.

Unokája Metellustól fiának fogadtatván, fölvette a Metellus Scipio nevet.

P. Corn. Scipio Aemilianus Africanus Numantinus, — a derék Paulus Aemiliusnak fia volt, és a nagy Scipio egyik fia által örökbe fogadtatván, a Corneliusi nemzetségbe olvadt. 148-ban Kr. e. consul, ostrommal bevette Carthagot (146) és annak égésekor, mintegy jóslélekkel, saját hazája sorsát megkönnyezé.

Bocsánat a kitérésért! De ezen kitünő nemzetiség, melly a jeles férfiak egész sorozatával ajándékozta meg a köztársaságot, megérdemelte, hogy temetkezési helyén róla tüzetesebben szóljak; kimutatván: miszerint az oroszlánnak a kölyke is oroszlán.

A síriratokból, mint legtisztábbak- és legépebbeket a következőket jegyeztem fel :

Az egyik :

L. Corneli. L. F. P.
 Scipio. Quaist.
 Tr. Mil. Annos
 Gnatus. XXXIII.
 Mortuus. Pater
 Regem Antioco
 Subegit.

A másik :

Cornelius I. I. L. N.
 Scipio Asiagenus
 Comatus. Annorum
 Gnatus. XVI.

A harmadik :

Caeciliae
 Q. Cretici F.
 Metellae Crassi.

Kezdett utunkat tovább folytatván, Drusus diadalkapuján kimegyünk, s itt elhagyjuk a város védfalait, és balra mintegy fél mérföldnyire, a catacombákat, az első keresztények temetkezési helyét érjük. Ezek az úgynevezett terra puteolana, vagy puzzolanába ásva, több mérföldre kiterjednek a város körül, és minden irányban szétágozva, több egymásfölötti emeletek-, alagutak- és kamarákból

állanak. Én kettőt látogattam meg : a sz. Sebestyénről és sz. Calixtusról nevezetteket. Ez utóbbi valamennyi között legérdekesebb, épsége, terjedelme, s a benne talált régészeti emlékek becsességénél fogva. Számtalan martyrok, — kiket a véredények- és a sírkövekre vésett kínszerekről, minők a bárd, harapófogó, kalapács, s. t. lehet megismerni, — és sok ezer más keresztények nyugosznak itt, a keskeny folyosók oldalfalaiban, vízszintes irányban, egymásfölött.

Tudom, hogy a catacombák, másként „cryptae arenarum“ vagy „arenaria“-k neve és eredete fölött nagy vita volt az archaeologok között ; midőn azokat némelyek a pogányok-, mások a keresztények-, és ismét mások a pogányok- és keresztényektől származtatták. Ebbe nem bocsátkozom : egyébiránt mindegy, akárki kezdette, és akármi okból kezdette ezen földalatti üregeket ; annyi bizonyos, hogy az első keresztényeknek temetője- és az üldözések idején menhelyeül szolgáltak ; hol egyszersmind az isteni tiszteletet tartották ; mint a még mai nap is létező, régi frescoképekkel ellátott kápolnák és oltárok mutatják. Szent borzalom futott el, midőn ezen sötét üregeket gyertyafénynél szemlélém, és nem egyszer gondoltam a halál árnyékára, s a belőle támadó örök világosságra. Először is sz. Calixtus kápolnájába vezettetém, hol azon nagy márványlapról, melly ott őriztetik, és hihetőleg oltárköv volt, a következőket olvasám ; amennyire hamarjában, és illy kétes világnál olvashatám :

HIC CONGESTA JACET QUAERIS SI TVRBA
 PIORVM CORPORA SANCTORVM RETI-
 NE(NT)*) VE(NE)RANDA SEPV(L)A SVBLI-
 (ME)S ANIMAS RAPVIT SIBI REGIA COELI
 HIC COMITES SYSTI PORTA(NT) QVI EX
 HOSTE (TR)OPAEA HIC NVME(RV)S PRO-
 CE(RV)M SERVAT QVI ALTARIA XRI HIC
 POSITVS LONGA VIXIT QVI IN PACE**) SACERDOS
 HIC CONFESSORES SANCTI
 QVOS GRAECIA MISIT HIC IVVENES PVE-
 RIQVE SENES CASTIQVE (NE)PO(TE)S
 QVIS MAGI VIRGINEVM***) PLACVIT
 RETINERE PVDOREM HIC FATEOR DE-
 MASVS VOLVI (ME)A CONDERE MEMBRA
 SED CINERES TIMVI SANCTOS VEXARE
 PIORVM.

Innen mentem folyosóról folyosóra, kápolnából kápolnába, emeletről emeletre; míg végre olly mélyen a föld alá jutánk, hogy a lég már sűrűdni kezdett, s annak fojtó természete miatt, majd az én gyertyám aludt el, majd a vezetőmé. Megvallom, itt kissé kellemetlenül érzem magamat annak meggondolásakor: hogy mi történnék velünk, ha valamilyen kint mindkettőnk gyertyája egyszerre elalunna; főképen midőn vezetőm fölfedezé, hogy a gyufáit oda-fenn feledé; mert hogy ebből a tömkelegből, segítség nélkül, még ki is szabadulhatnánk, azt alig hihe-

---

*) A zárjelek közötti betűk az eredetin összevonattak.

**) Az E a C-ben.

***) Az I a G-ben.

tém. Ugy pedig még sem akartam volna kimúlni, mint az üldözött keresztények, kiket a pogányok, ha a catacombák rejtekajtaikat fölfedezték, míg ők zsolosmáikat énekelték, elevenen befalaztak. Mindamellet is nyugodtan és szentelt komolysággal vizsgáltam, különösen a vértanúk síradatait. A legszebb és legjobban megőrizett kövek egyikén elől horgonyt láttam, vízszintes irányban fekünni; vele egy vonalban pálmafa, s a pálma mellett galamb. A horgony és pálma füzérekkel összekapcsolva, s a füzérek fölött ezen irás: VRBICA. Általában a pálma és a galamb, a catacombákban igen gyakori.

Itt vagyunk tehát ezen világhírű nekropolisban, melly a keresztényeknek az üldözések idején, Nerótól Diocletianig (64—305) és így majdnem három századig, templomúl, menhelyül és temetőül szolgált; hol minden lépten, nyomon, a szentek ereklével, az őskeresztények magasztos szellemének megbecsülhetlen emlékeivel, az istenes élet, szűzies erény, rendületlen hit és véres dicsőség pálmáival találkozunk. Mintha most is hallanám, azon szent éneket, melly a föld alatt zengett Istennek dicséretet, mert a földszinén a jámborok torkába fojtatott; mintha most is látnám a fáklyák lobogását, midőn valamelly vértanu sírját környezve, bemutattatik a legszentebb áldozat; mintha most is érezném a meggyújtott tömjén illatát, hogy a szorult és egészségtelen levegő káros hatását mérsékelje. És ha mindezen végig gondolok, föltárva látom előttem a könyvet, melly magában foglalja a kath. egyház

fényes szertartásainak természetes magyarázatát; melyek még akkor is elegendően indokolva volnának, ha semmi magasabb értelemmel nem bírnának. De ezen tárgyba, melyhez Chateaubriand szent ihlettségű tolla kívántatnék, nem bocsátkozom; ám-
bár lelkemben még most is rezeg az érzés, mely akkor keblem húrjain végig futott, midőn a catacombákat meglátogattam.

Csak a sírok örével, azon szörszálhasogató mogorva vén emberrel nem tudtam megbarátkozni, ki mindamellett hogy egy francia társasághoz csatlakozám, melynek hét személyre volt engedélye, és megelőző szivességgel engem is fölvelt körébe, visszakényszerített Romába, hogy saját személyemre külön engedelmet szerezzek; mi a bérkocsison kívül, fél napomba került. Ezen embertelenség kissé megzavarta kedélyem hangulatát; s azért a signor custode markát, midőn felém nyújtotta volna, — üresen hagyám; s a várt borra valóért őt én is Romába, Patrizi bibornok palotájába utasítám.

Folytatás és vége.

Roma, 1860.

(A caesarok palotájának romjai; basilikák; paloták; monte Pincio; nyilvános térek, obeliszek, emlékoszlopok sat.)

Visszatérvén a catacombákból, ugyanazon utat követém, amellyen jövék; mert föl akartam még menni a mons Palatinusra, hogy lássam a caesarok

palotájának romjait, és körültekínthessek a régi Rómának egykor gazdag, népes és hatalmas, most elhagyatott, népetlen és kopár vidékén. Szép nyári idő volt, s a nap égető sugarai keményen megtűztek a márványtöredékeken, melyek most lábaim alatt heverték, míg lelkemben a multak emlékein tündökvén, Augustus, Tiberius, és Nero korára gondolék; kinek híres aranyháza, messzekiterjedő tavaival és ligeteivel éppen ott állott, hol én most az emberi nagyság és dicsőség semmiségét méregetém. Az egykor illatos kertekben most tengerit és burgonyát termesztene, s a caesarok palotájának romjai szénapajtául szolgálnak. Oh emberek! azért hódítottatok-e meg tehát a világot? azért zsaroltátok-e össze a föld minden kincsét, hogy hiúságtok omladványin a barmokkal osztozzatok? . . . Le nem írhatom az érzést, melly keblemet ezen pillanatban szorongatá; mert Romában létemkor sehol úgy elfogulva nem valék, mint a catacombákban, s a caesarok palotájának romjain; honnan legszebb kilátás nyilik az eredeti hét halomra, s az akkori városrészekre. Elöttem állott a mons Coelius; jobbra esett az Aventinus; balra az Esquilinus; ezután jön a Viminalis és Quirinalis, s a csoportozatot bezárja a Capitolinus. Midőn ezeken széttekinték, eszembe jutának a jeles Müllernek szavai, ki romai történetét így fejezi be: „*Theilnehmend sahen wir die hervorarbeitenden geringen Anfänge Roms; mit Bewunderung die siegreiche Freiheit; Abscheu erregte der Verfall; der Untergang war traurig.*“

Felforgat a nagy századok ércz keze
Mindent, ledőlt már a nemes Ilion,

A büszke Carthago hatalma,

Roma s erős Babylon leomlott,

énekli a halhatatlan Berzsenyi; s amit ő magasztos
ihlettséggel énekelt, azt én a caesarok palotájának
romjai közt, kezeimmel érintém, és lábaimmal ta-
podám.

Innen, egyenes uton, szent János laterani basilikájába menék, mellynek ezen homlokirata: „*Sacrosancta Lateranensis Ecclesia, Omnium Urbis et Orbis Ecclesiarum Mater et Caput*,“ nagy jelentősé-
gét és tiszteletét mutatja. Sz. Péter templomában a
pápa az egyház feje, sz. János laterani egyházában
Roma püspöke. Ez a romai patriarchatus széke,
mellyet nagy Constantin alapított, és miután több-
ször leégett, a pápák buzgalma ismét helyreállított.
Mit természetesen nem tehettek volna, és nem tehet-
nének, ha az olasz nemzeti egységért rajongók aka-
rata szerint, világi birtokaiktól megfosztatnának.
És ha ez mégis meg fogna történni, bizonyosak le-
hetünk benne: hogy úgy az ős, mint a keresztény
Romának még azon emlékei is, mellyeket eddig a
pápák kiváló gonddal és nagy költséggel fenntar-
tottak, nem sokára romokba fognak omlani. A basi-
lica keresztalakú. Elöl félkörben mozaik művek
vannak; közepén, négy gyönyörű sienit oszlopon,
mennyezet a sír fölött, mellyben sz. Péter apostol
feje és sz. Jánosé vagyon eltemetve. Ez képezi a fő-
oltárt. A basilica hajójában, két oldalról, hat és hat

colossalis szobor, fehér márványból, a tizenkét apostolt személyesíti. A basilica egyes részleteinek leírása igen messze vezetne : mégis, anélkül hogy hosszadalmas legyek, meg kell említenem a baptisteriumot, mely nagy Constantintól vette kezdetét, nyolcz veres porphyr oszlopon nyugszik, és közepén hasonló keresztkuttal bír ; továbbá a Torlonia kápolnát, mely egyszersmind ezen hercegi család sírboltja, fehér és sárga márványból, ritka fénynyel, gazdag aranyozással. Miként a fölírások mutatják, atyjoknak Jánosnak, és anyjoknak Annának, kegyeletes fiai állították 1850-ben. Marinus, Karolus, Alexander, Torlonia, Pientissimi P. P.

A laterani basilica mellett van a laterani palota ; és ebben igen érdekes régiségek a keresztény és pogány időkből. Az egyik Museo Christiano, a másik Gregoriano név alatt ismeretes gyűjtemény. Igen szép mozaik művek, padozatok, — különösen az athletákat ábrázoló, — Caracalla fürdőiből.

A basilica és palota előtti téren, a legnagyobb aegyptusi obeliszk Romában, veres granitból vágott, és talapzatán kívül 99' magas. Képiratait átengedem a nyelvészeknek ; én csak a latinokat igdtom ide.

Nyugotról :

Pl. Constantinus
 Maximus August.
 Per Crucem
 Victor

Christianae Fidei
 Vindex Et Assertor
 Obeliscum
 Ab Aegyptio Rege
 Impuro Voto
 Soli Dicatum
 Sedibus Avulsum Suis
 Per Nilum Tranferri
 Alexandriam Jussit
 Ut Novam Roman
 Ab se Tum Conditam
 Eo Decoraret
 Monumento.

Délről :

Constantinus
 Per Crucem
 Victor
 A S. Silvestro Hic
 Baptisatus
 Crucis Gloriam
 Propagavit.

Keletről :

Fl. Constantius Aug.
 Constantini Aug. F.
 Obeliscum a Patre
 Loco Suo Motum
 Diuq. Alexandriae
 Jacentem

Trecentorum Remigum
 Impositum Navi
 Mirandae Vastitatis
 Per Mare Tiberimque
 Magnis Molibus
 Romam Convectum
 In Circo Max.
 Ponendum
 S. P. Q. D. D.

Éjszokról:

Sixtus V. Pont. Max.
 Obeliscum Hunc
 Specie Eximia
 Temporum Calamitate
 Fractum Circi Max.
 Ruinis Humo Limoq.
 Alte Demersum Multa
 Immensa Extraxit
 Hunc In Locum Magno
 Labore Transtulit
 Formaeq. Pristinæ
 Accurate Restitutum
 Cruci Invictissimæ
 Dicavit

A. M. D. LXXXVIII. Pont. IIII.

A laterani palotához közel van a Scala Santa, mellyről azt tartja az ájtatos hagyomány, hogy lépcsői Pilatus palotájából valók ; és mivel azokon Üd-

vöztőnk járt, a 28 lépcsőn mindenki térden állva, és imádkozva megyen föl. Lejövetelre melléklépcsők szolgálnak. A kápolna homlokzatán kívülről:

Sixtus. V. Fecit Sanctioriq. Loco
Scalam Sanctam Posuit.

Benn a kápolnában :

Non Est In Toto Sanctior Orbe Locus

Innen egyenes uton a Santa Maria Maggiore basilikába jutunk, melynek hajójában mind a két oldalról, 14 szép joniai márványoszlop, azután 2 granit, és ismét 4 márványoszlop vagyon. Középen az oltárfölötti mennyezetet 4 veres porphyr, bronzsal övezett oszlop tartja.

Eddigi irányomat követvén, a sokszor emlegetett Quirinalra menék, mely másként monte Cavallo-nak is hivatik; azon óriási, fehér márványból készült s Phidiasnak és Praxitelesnek tulajdonított lovakról, melyek azt ékesítik. Ugyanezen a téren van ő szentségének nyári palotája és kertje is. Engedelmem levén, bejártam az egész palotát, és itt láttam Guido Reninek ama felséges Annunziatáját, melyről már előbbi leveleimben emlékezém. Figyelmet érdemelnek még a szobák falait díszesítő Goblínféle szövetek; minők: a gazdag halászat, az utolsó vacsora, Krisztus megmossa az apostolok lábait, Krisztus levétele a keresztről sat. A palota erkélyéről, s a kert magaslatáról fényes kilátás nyílik Romára. Innen ohajtának az olasz egység hősei ki-

hirdetni Olaszország szabadságlevelét; mi magában véve nem lenne rossz, ha az általuk értelmezett szabadság, nem egyet jelentene az egyház szolgaságával! — Ha az olasz király a Quirinalban fog lakni, a pápának el kell hagyni a Vatican. Két egyén és két törvény ugyanazon egy városban nem uralkodhatik; mert hogy többet ne említsek, hiában tanítanák a Tiberis innenső partján, hogy a házasság szentség, ha a tulsó parton azt hirdetnék, hogy az csak merő polgári kötés.

Azonban szálljunk le a magasról, és menjünk Romának főutcájára, a corsora; ez a sétálók és kocsikázók gyönyörűsége, melly a piazza del popolo, — és onnan a monte Pinciora, hogy úgy mondjam a romaiak városligetébe vezet. Ez az ő glacis-jok, boulevard-jok, giardino publicojok. A szép és tágas fölmenetet márványtábla jelezi, mellyen olvasható :

Apricam. In. Colle. Pincio. Deambulationem
Solo. Aggesto. Semitis. Exstructis
Ingentique. Opere. Subtus. Perque. Ambitum.
Roboratis.

A Planitie. Ad. Clivi. Summitatem.
Urbis. Decori. Et. Civium. Oblectamento
Aperiendam. Ornandamque. Curavit
Anno. Sacri. Principatus. XXIII.

Tudniillik VII. Pius. Mondja azután valaki, hogy a pápák nem terjesztették ki mindenre, még a nép gyönyörűségére is figyelmöket.

Utközben megnéztem a piazza del popolon
fömlállított obeliszket. Ennek fölrata :

Délről és éjszokról :

Imp. Caesar. Divi. F.

Augustus

— tifex Maximus

Imp. XII. Cos XI. Trib. Pot. XIV.

Aegypto. In. Potestatem

Populi. Romani. Redacta

Soli Donum. Dedit.

Nyugotról :

Sixtus. V. Pont. Max.

Obeliscum Hunc

A. Caes. Aug. Soli

In. Circo Max. Ritu

Dicatum Impio

Miseranda Ruina

Fractum Obrutumq.

Erui Transferri

Formae Suae Reddi

Cruciq. Invict. Rite

Dedicari Jussit.

A. MDLXXXIX. Pont. IV.

Keletről :

Ante Sacram

Illius Edem

Augustior
 Laetiorq. Surgo
 Cuius Ex Utero
 Virginali
 Aug. Imperante
 Sol Justitiae
 Exortus Est.

Vannak ezenkívül Romának még más nyilvános és magán sétányai, villái, térei, mellyek majdnem mind ugrókutakkal diszeskednek; minthogy ezen halmokon épült város, igen gazdag forrásokban. Sajátságos szokás, hogy a piazza Navona, valamelly pápai breve értelmében, minden évben, augustus hónapban, szombaton és vasárnap, az ugrókutak által, zene kíséretében előntetik, úgyhogy egész tavat képez (innen illagare); mi a népnek sok mulatságot szolgáltat. Egy ilyen jelenetnek magam is tanuja valék.

Most pedig, miután olvasóimat Roma legnevesebb részleteivel megismertetém, térjünk vissza szállásomra, a hôtél Cesariba. Utunk ismét a corson, s a monte Citorion, Roma tágasab téreinek egyikén viszen keresztül; hol azon obeliszk áll, mellyet Augustus császár a népnek ajándékozott; következő felirással:

Éjszakkeletről és délnyugotról:

Imp. Caesar. Divi. F.
 Augustus
 Pontifex. Maximus

Imp. XII. Cos. XI. Trib. Pot. XIV.
 Aegypto. In. Potestatem
 Populi. Romani. Redacta
 Soli. Donum. Dedit.

Éjszaknyugotról :

Pius. VI. Pont. Max.
 Obeliscum
 Regis. Sesostridis
 A. C. Caesare Augusto
 Horarum. Indicem
 In Campo. Statutum
 Quem. Ignis. Vi
 Et. Temporum. Vetustate
 Corruptum
 Benedictus. XIII. P. M.
 Ex Aggesta. Humo. Amolitus
 Reliquerat
 Squalore. Deterso
 Cultuque. Addito
 Urbi. Coeloque. Restituit.
 Anno MDCCXCII.

Délkeletről :

Quae celeres olim signabat pyramis horas,
 Fracta dehinc lapsu, spreta jacebat humi.
 Antiquum renovata decus, nunc fronte superna
 Dinumerat Sexti tempora fausta Pii.

A monte Citoriohoz legközelebb esik a piazza

colonna, M. Aurel oszlopával, melly a marcomanok fölötti győzelmeinek emlékére emeltetett, és szép domborművekkel ékeskedik; de még sem olly művészi, mint Traján fehérmárvány oszlopa, a hasonnevű piacon, melly a dákok meghódítását ábrázolja. Az előbbire V. Sixtus sz. Pál, ez utóbbira sz. Péter bronzszobrát állította.

És most Isten veled te ősi, te szent város! mellynek neve az emberiség történetével olly szoros összeköttetésben áll. Én elhagyom a sárga Tiberis partjait, de képed előttem fog lebegni; és ha még valaha meglátlak, tudom hogy addig szaporodni fognak, miket olly fájdalmas érzéssel, és annyi kegyelettel nézdelék Romában, — — a romok.

XVIII.

Florencez, nyárutó 31. 1860.

(Pogány jósnők; Medici szobor; A palazzo dei ufficii és palazzo Pitti; szépművészetek, templomok, síriratok sat.)

Tegnapelőtt, reggel 5 órakor, indultam el Romából, a szekérpostával, és Viterbón át, kopár, műveletlen vidéken tett 32 órai, senkinek nem ajánlandó utazás után, Sienába jutottam. Utitársaim két férfi és két nő; hanem ha azokat az átkozott crinolinokat vesszük tekintetbe, két személylyel többet kell számítanunk. Volt is szorongás, sóhajtás: „Oh

Dio quel martirio!“ Mert bár miként összehúztuk is magunkat; bár miként igyekeztünk is az ő helyzetükön könnyíteni; óhajtaiknak, vágyaiknak elegendően meg nem felelhettünk. Most a hőség bántotta őket, azután meg a léghuzam, azután a por sat. sat.; úgyhogy én boldognak érzem magam, midőn célzt érve, a kocsiból kiszállottunk.

Siena, melly halmokon és völgyekben épülvén, a mi Veszprémünkhöz sokban hasonlít, — sajátos tekintettel bír. Épületei között legnevezetesebb a piazza del campo mélyedésében, a palazzo pubblico, melly a köztársaság korában della signoria nevet viselt, és azon időkre emlékeztet, midőn a most alig 20,000-nyi népességű város, majdnem tizszer annyi lakossal bírt, és a ghibellinek pártján véres harczokat vívott Italia kis államai, különösen pedig Florencz ellen; míg végre 1555-ben, kapuit a császári seregeknek, Cosimo Medici alatt, meg nem nyitotta; miután hősie védelemben, éhség és fegyver által, 50,000 embert elveszített.

Szentegyházai közül egyedül a domot említem, mellynek czifra homlokzata a szemnek kedves látványúl szolgál; de belsejét kissé komorrá, mondhatnám barátságatalanná teszi, a fekete és fehér márványnak tarka vegyülete. Márvány padozatán graphit műveket találtam, mellyeknek körvonalai a márványba szépen bevésve, és feketére szinezve, a régiek pogány jósnőit ábrázolják, életnagyságu alakokban; az ő saját jóslataikból merített, következő igen nevezetes idézetekkel:

Sybilla Cumana, de qua Virgilius :

„Ultima Cumaei venit jam carminis aetas,
Magnus ab integro saeculorum nascitur ordo ;
Jam redit et Virgo, redeunt Saturnia regna,
Jam nova progenies coelo demittitur alto.“

Erythraea, de qua Apollodorus :

„De excelso coelorum habitaculo prospexit
Dominus humiles suos, et nascetur in diebus
novissimis, de virgine Hebraea, in cunabulis
terrae.“

Albunaea Tiburtina :

„Nascitur Christus in Bethlehem, annunciabitur
in Nazareth, regnante tauro pacifico, fundatore
quietis. O felix mater, cuius ubera illum
lactabunt.“

Persica, de qua Nicanor :

„Panibus solum quinque et piscibus duobus,
hominum millia in foeno quinque satiabit, reliquias
tollens XII. cophinos implebit in spem
multorum.“

Delphica, quam Chrysippus memorat :

„Ipsum tuum cognosce Deum, qui Dei filius
est.“

Lybica, de qua Euripides :

„In manus iniquas veniet, et dabunt Deo alapas,
manibus incestis. Miserabilis et ignominiosus,
miserabilibus spem praebebit.“

Ez könyvet tart kezében, s a könyvben ezen
szavak állanak :

„Colaphos accipiens tacebit, dabit in verbera innocens dorsum.“

Hellespontica, kiről Heraclides írja, hogy Cyrus idejében élt :

„In cibum fel, in sitim acetum dederunt. Hanc inhospitalitatis monstrabunt mensam. Templi vero scindetur velum, et medio die nox erit tenebrosa tribus horis.“

Phrygia, Ancyrae vaticinata :

„Tuba de coelo vocem luctuosam emittet. Tartara Chaos ostendet. De his gens tetra veniet ad tribunal Dei, Reges omnes Deus ipse iudicans pios. Tunc demum impios in ignem et tenebras mittet, qui autem pietatem tenent, iterum vivent.“

Samia, de qua Erathostenes :

„Tu enim stulta Judaea Deum tuum non cognovisti, lucentem mortalium mentibus, sed et spinis coronasti, horridumque fel miscuisti.“

Cumaea, de qua Piso in Annalibus :

„Et mortis fatum finiet, trium dierum somno suscepto. Tunc a mortuis regressus in lucem veniet, primum resurrectionis initium ostendens.“

(Ezen idézetek az eredetin nagy betűkkel írvák ; miket én itt könnyebbség okáért kicsinyekkel cseréltem fel.)

Ezeket látván és olvasván, könnyen fölfoghatjuk, miért festette Michel Angelo Romában, a Six-

tus kápolnában, az ószövetség látnokaihoz a pogányok sybilláit.

Néhány órai ittmulatás után, fölültem a gőzkocsira, és tegnap este Florenczbe érkezém. Minő különbség a vasút és diligence között!

Oh! Dio, quel martírio! kiálték föl magam is, visszaemlékezvén a tegnapi szorongások- és ájuldozásokra. A vidék halmos, völgyes, szorgalmasan művelt, mint Lombardiában.

Florencz, Milanot és Turint kivéve, a legrszebb, legrendesebb olasz város; különösen az Arno jobb partján, kellemes szállásokkal kínálkozik. Művészi tekintetben Romával és Velenczével vetélkedik.

Először is a piazza del Gran Duca, vagy miként most nevezik signoria felé menék, hol Cosmo Medici bronz lovagszobra áll, ezen fölirással,

Homlokán :

Cosmo. Medici. Magno. Etruriae Duci.

Primo. Pio. Felici. Invicto. Justo.

Clementi. Sacrae Militiae. Pacisq.

In Etruria. Authori. Patri. Et.

Principi. Optimo. Ferdinandus. F.

Mag. Dux. III. Erexit An.

MDLXXXIIII.

Hátlapján :

Plenis. Liberis. Sen. Fl. Suffragiis

Dux Patriae Renunciatur.

Jobb oldalán :

Ob Zelum Rel. Praecipuumq.
Justitiae Studium (megkoronáztatik.)

Bal oldalán :

Profligatis Hostibus.
In Deditionem Acceptis Senensibus.
Domborműben diadalmenet.

A palazzo dei ufficii, gazdag gyűjteményében, a szobrok között leginkább megtetszett Mars colossalis márványszobra, mindjárt a bemenetnél, és mellette egy vadkan, igen szép görög mű ; továbbá az Apollo és Diana által üldözött Niobe, a róla elnevezett teremben ; hogy a sok császárok, császárnők és mythologiai személyeket ne is említsem. Van becses bronz és képgyűjteménye is.

A palazzo Pitti, vagyis hajdani nagyhercegi lak képtára, egyike a legválogatottabbaknak egész Olaszországban. Guido Reni Cleopatrája, Murilltól Vergine col bambino, Rafacellótól Vergine sulla sedia, Rubenstől ama nagyszerű festmény, melly a háború következményeit ábrázolja sat. sat. mind remek művek. Ez valóban fejedelmi gyűjtemény, s a teremek dísz- és fényre nézve a bennök foglalt tárgyakhoz méltók. A palota most Carignan herceg lakása.

Az Accademia delle Belle Arti, a nagyhercegi képtárral sem értékre, sem fényre össze nem hasonlítható ; mindamellett is vagynak némelly becses

darabjai, melyek a Florenczben nagy számmal tartózkodó festészeknek mintául szolgálnak. Sokkal inkább érdekelt a

Lavoro in pietra dura, melyhez hasonlót Florenczen kívül hiában keresünk. Egész ajtók, asztalok, asztali díszítmények, különféle szinezetű, simított, gyakran becses kövekből összeállítva.

A templomok között legszebb és legnagyobb a székesegyház : Santa Maria del Fiore, melyet a város „*con quella più alta e sontuosa magnificenza, che inventar non si possa, nè maggior nè più bella, dall'industria e potere degli uomini,*” Arnolfo di Cambio terve szerint és fölügyelése alatt, építtetni kezdett 1298-ban, és 160 év múlva bevégezett; kívülről fehér és fekete márványból. A mellette szabadon álló torony, campanile, a márványlapok tarka vegyületénél, és az oszlopok és ívek finom faragványánál fogva, igen nevezetes. Giotto művészi szellemének és a gazdag florencziek fényüzésének hű képviselője.

Átellenben van a baptisterium, ker. sz. János kápolnája, melynek bronzból készült és a szent történeteket ábrázoló kapuira, Ghiberti 20 esztendőt fordított.

A Santa Croce, hasonló nevű piacon, sok hírneves ember földi maradványait takarja. Az egyiken ezen egyszerű és mégis sokat mondó síriratot olvastam :

Tanto. Nomini. Nullum. Par. Elogium.

Nicolaus Macchiavelli

ObIt. An. A. P. V. MDXXVII.

Az igazság istennője tartja a nagynevű törté-
nész és államférfi képét fehér márványtáblán.

Minő különbség ezen egyszerűen szép, és más
hosszadalmasan dagályos fölírások között!

Valamivel távolabb más nagyszerű emlékkő,
ezen jelmonddal :

Onorate L'Altissimo Poeta.

Danti. Aligherio

Tusci

Honorarium. Tumulum

A. Maioribus. Ter. Frustra. Decretum

Anno. MDCCCXXIX.

Feliciter. Excitarunt.

A költészet nemtője borostyán koszorúra bo-
rulva könnyez; másik oldalán női alak áll csillag-
gal és falkoronával fején; s a gondolkodva ülő
költőre mutat.

Sz. Lőrincz templomát, minthogy éppen javí-
tásban volt és tele állványokkal, meg nem nézhe-
tém; hanem a vele kapcsolatban levő kápolnát, —
Cappella dei Principi, — melly a Mediciek dicsősé-
gének sugáritól ragyog, s a legszebb és legbecse-
sebb kövekkel, síremlékek- és szobrokkal büszkél-
kedik, ajánlom mindenkinek, ki tudni akarja, hogy
mi a széépészetben a fényes és fölséges!

Vannak Florencznek számos térei és sétányai, melyek szépsége- és tisztaságánál fogva, a többi olasz városok között kitünő helyet foglal el.

Közintézetei között megemlítem a domonkosiak által kezelt europahirű gyógyszertárt, Farmacia di S. Maria Novella, melyet minden idegen meglátogat; hozván magával Polvere d' Ireost, mely bizonyos gyökér finom lisztje, és kézmosásra használtatik, vagy ruha közé tétetik.

Hogy a város fekvéséről helyes képzetünk legyen, fölmegyünk a közellévő halmok egyikére, hol S. Miniano vértanúi halált szenvedett; s innen körültekintvén, gyönyörtelve legeltetjük szemeinket a 110,000 népességű városon és vidékén.

XIX.

Bologna, őszelő 2. 1860.

(Belső forrongás; biztos óra; sz. Domonkos temploma; kérekedő fölírás; az archigymnasium; magyar nevek és czímerek.)

Tegnap délután 4 órakor indultam el a cou-
rirral Florenczből, és átmenvén az Appennineken,
12 órai sebes hajítás után, ma hajnalhasadtakor
Romagna 75,000-nyi népességű fővárosába, Bolo-
gnába érkezém; hol mindent forrongásban és harcra
készen találtam. Mindenütt savoyai kereszt dísze-

leg, és a pápa világi hatalmának helyreállításán többé senki sem működik. Nem csoda! mert ezen város a guelfek és ghibellinek harczeit, sőt ha tovább megyünk föl a történetekben, a romai birodalom hanyatlása óta, folytonos lázadásban élt, és minduntalan urat cserélt. Most Victor Emanuel a nap hőse; kinek tiszteletére, a városház falán, következő fölirást olvasám :

Quando
La Maestà
Di
Vittorio Emanuele II.
Adempiuti I Voti
De' Popoli Dell' Emilia
Allegrava Di Se La Città
I Bolognesi
Al Fondatore
Dell Italica Indepenza
I. Maggio MDCCCLX.

A nagy piaczon (piazza maggiore) van sz. Petroniusnak, a város védszentének temploma. Benne két egymás mellé állított, és a legnagyobb pontossággal együtt járó óra, mint a fölírás mutatja :

D. O. M.
Quod Solo Aequabili Motu
Obtineri Non Potuit

Ut Horologia Unacum Sole
 Tempus Commune Signarent
 Duplici Minutorum Indice
 Aequabiliter Altero Procedente
 Altero Correctione Accepta
 Ad Solarem Motum Accomodato
 Curatum Est
 Anno Domini MDCCLVIII.

Sz. Domonkos templomában, ennek sírja igen szép mű, fehér márványból. Fölötte a cupola jeles fresco képekkel ékeskedik, mellyek a mennyei boldogságot ábrázolják zenélő alakokkal. A sír fölötti félkörben sz. Domonkos megdicsőülése az égben, hol őt jobbról Krisztus, balról a boldogságos szűz fogadják, remek fresco Guido Renitől.

A templom baloldalán, mielőtt a sanctuariumot érnők, nagy kőlapon, ezen dagályos fölírás olvasható:

D. O. M.
 Viator Quisquis Es
 Siste Gradum Et Quod Scriptum Est Perlege
 Ubi Perlegeris Pensita
 Hoc Is In Cuius Causa Hoc Scriptum Est Fieri
 Rogat
 Orto Inter Bononienses Ac Mutinenses Bello
 Caesar Fridericus II. Rom. Imperator
 Filium Hentium
 Sardiniae Ac Corsicae Insularum Regem
 Mutinensibus Suppetias Ferre Jubet

Inito Apud B. Ambrosii Pontem Certamine
 A Bononensibus Capitur
 Nullaque Re Ut Dimittatur Impetrat
 Licet Pater Minis Deinde Precibus Et Pretio
 Deprecatoribus Uteretur
 Cum Tantum Auri Pro Redimendo Filio Polliceretur
 Quantum Ad Moenia Bononiae Circulo Aureo
 Cingenda Sufficerent
 Sic Captivus Annos XXII. Menses IX. Dies XVI.
 Tenetur
 Aliturque Regio More Publica Bononiensium
 Impensa
 Sic Defunctus Magnificentiss. ac Pientiss. Funeratus
 Hic Tumulatur
 Praeterea Simulacrum Hoc In Perpetuum
 Monumentum
 Et Hosti Et Captivo
 S. P. Q. B. P.
 Anno Sal. MCCLXXII. II. Id. Mart.
 Hoc Volebam Ut Scires
 Abi Et Vale etc.

Miután tehát ezen kérkedő fölírásból mindent tudok, mit velem a bononiai senatus és nép tudatni kívánt, bátran tovább mehetek; azt az egyet jegyezvén csak meg: hogy a kérkedés és a gög mindenütt ugyanazon szinezettel bír, akár aristocrata, akár democrata legyen annak képviselője; de mégis a plebeiusi gögnél nincsen nagyobb és kiállhatatlanabb.

Az archygymnasium, vagy is a hajdani egyetem, különös figyelemre méltó intézet. A folyosók és teremek itt is, mint Paduában, azoknak neveikkel és címereikkel borítvák, kik itt valaha mint tanárok működtek, vagy a tudományok valamely ágában graduáltattak. A különféle országok és nemzetiségek elnevezése között számos magyart is találtam. Azonban sajnos, hogy a nevek nagyobbbrészt hiányosak: vagy kezdő, vagy végbetűik hiányzanak, mellyek hihetőleg a régiség miatt olvashatlanok lévén, a megújításkor elhagyattak. Hamarjában csak ezeket jegyeztem meg:

U n g a r o r u m : D. Sertorius Carmaniolensis (?); D. Joannes Romyc Fikfeholzen; D. Paulus Jagustysch Zagrabensis (!); D. Petrus Regi Vitth. Ungarus. T r a n s i l v a n i a e. D. Georgius de Laffi Alemanus.

Az egyetemi kápolnában igen szép fresco képek Cesi-től; az anatómiai teremben fametszvények, mellszobrok; mint: Hippokrates, Galenus, Mundinus, Varolius, Arantius, Fracassatus sat.

XX.

Parma, őszelő 3. 1860.

(A székesegyház és a hercegi palota ; Corregio remekművei ; prognosticon.)

Parma kis város, melyben legérdekesebb a székesegyház, Corregio nagyhirű, de fájdalom már igen megrongált fresco képeivel ; úgyhogy ezekben, kivált ha még a templom homályos voltát is tekintetbe vesszük, nem sokat gyönyörködhetik az utas. A templom mellett, mint külön épület, áll a baptisterium ; bemártásra veresmárványból faragott nagy keresztkúttal, mely az 1294. évszámot viseli.

Legtöbb élvezetet leltem a hercegi palota muzeumában ; hol valódi ihlettséggel, áhitattal csüggttem két képen, Corregio remekművein. Az egyik : Maria della scodella ; a másik sz. Jeromos. Közönségesen ez utóbbi tartatik becsesebbnek, melyért midőn készült, 1524-ben, tulajdonosa 552 francot fizetett a művésznek ; 1798. pedig a parmai herceg 1000000 frt ígért a francziáknak csak hogy el ne vigyék ; és még sem menthette meg ; hanem utóbb Napoleon bukásával, ismét visszanyerte. Én nem tudom melyiknek adjak a kettő közül elsőséget. A Maria scodellán az a szende, nyájas, szemérmes, szent szűz, és az az angyali mosolygó arc, azok a gömbölyűen szép kezek és lábak, mit sem engednek Jeromosnak ; ámbár úgy látszik, mintha ezen a mű-

vész, a festészet non plus ultráját érte volna el az angyal mennyei, és az isteni gyermek hasonlíthatlanúl szép alakjában.

Egészen el levén bájolván a nézésben, más egyebet látni sem akartam; pedig van Corregiotól még más kép is: Krisztus temetése, mellynek párját kell keresni. Aki tudni akarja, hogy miként ábrázoltatik a fájdalom, az nézze meg ezen képen a szent asszonyok bánatos arczeit.

A régiségtárban szép arany pénzek a romai császároktól, és karpereczek. Említést érdemel még a teatro Farnese, és a giardino ducale, messzekiterjedő parkkal.

Mindez most a rè galantuomot, Victor Emanuel uralja. Nincs Európában fejedelem, kinek jelenleg annyi palotája volna, mint neki. Nem lehet-e majd ezekről is joggal elmondani, mit valaki a gödöllői kastélyról, versekben fönntartott:

Congeries lapidum, multis congesta rapinis,
Corruet, et raptas alter habebit opes.

Kivált ha a birtokvágnak határt nem vetve, még tovább, talán Roma ellen is kinyújtja kezeit? Mert hogy illyesmi szándékoltatik, azt a vasuton, az egyházi állam határai felé küldött nagyszámu katonaság- és hadikészületekből lehet következtetni. Rövid idő múlva a piemonti kormány el fogja dobni az álarczot, és mint nyílt ellenség fog föllépni a pápai szék ellen; mire a protestans Anglia által alattomban unszoltatik. Mert annak vaknak kellene lennie

aki még most sem látná, hogy itt protestans érdek működik, melly a pápaságot saját hívei által akarja, — ha bírja, — megbuktatni.

XXI.

Turin, őszelő 6. 1860.

(Történelmi adatok; szép térek, szobrok, gyűjtemények.)

Miután Olaszország nagy részét bejártam, el nem mulaszthatám Turint, melly újabb időben, uralkodóinak merész politikája által, eddigi alárendelt helyzetéből kiemelkedve, igen nevezetes szerepet kezd a napi eseményekben játszani, és most a sajtóban és europaí diplomatiában annyiszor emlegettetik.

Ezen mintegy 140—50,000 lakost számláló fejedelmi várost a régi taurinok, eredetre ligurok alapították a Po és a Dora Riperia összefolyásánál, szép halmoktól és erdőktől koszorúzott vidéken, és azt Taurasiának nevezték. Julius Caesar itt katonai telepet állított és Colonia Juliának hívatta, melly utódai alatt Augusta Taurinorumra változott. A legszebb, legrendesebb olasz város, hosszú, egyenes utcákkal és tágas térekkel, minők a Carlo Felice, S. Carlo, del castello, Vittorio Emanuele, és dello statuto. Ezen téreket csinos szobrok és emlékoszlopok ékesítik. Így a palazzo Madama előtt egy zászlót tartó katona, ezen fölirással:

I Milanese
 All' Esercito Sardo
 Il Di 15. Gennaio 1857.

A Carignan palota előtt, mellyben most a követek kamarája van, Gioberti emlékszobra, fehér márványból, Albertinótól, ezen czímmel:

A Vincenzo Gioberti
 Sommo Filosofo
 Fortissimo Propugnatore
 Del Primato E Dell' Indipendenza
 D' Italia
 Gli Italiani D' Ogni Provincia
 MDCCCLIX.

A fennálló bölcész kezében könyvet tart „Il Primato“ fölírással.

A piazza Susinán álló obeliszka a Siccardi törvénynek megörökítése, melly által a privilegium fori, az egyházi törvényszék kiváltsága eltöröltetett, miként fölírása mutatja:

Egyik oldalán:

Abolito
 Da Lege IX. Aprile MDCCCL.
 Il Foro Ecclesiastico
 Popolo E Municipii
 Questo Monumento Posero
 IV. Marzo MDCCCLIII.

A másikon:

La Lege
 E Uguale Per Tutti

IV. Marzo
MDCCCXLVIII.

Sétányai igen szépek. A giardino pubblico a város közepén nagy előnnyel bír. Itt is találtam két új márványszobrot.

Az egyik :

Ad Eusebio Bava
Vincitore A Goito 1848
L'Esercito Sardo.

A másik :

Guilelmo Pepe
Generale Napoletano
Difensore Di Venezia

Turin közintézetei között említést érdemelnek a palazzo Madamában fölállított kir. képtár, és az accademia delle scienze gyűjteményei ; különösen az aegyptusi régiségtár, melly egyike a leggazdagab-
baknak Európában. Ebben a legkitünőbb darabok : Jupiter Ammonius ; a nagy Sesostris ritka szépségű szobra, bazaltból ; az aegyptusiak szent triása, veres granitból ; Setto Menephta, Moses, idejebeli pharao emlékoszlopa ; egy nagy, és gyönyörű hieroglyphekkel ellátott koporsó sat. Ide nem számítván a sok mumiát, szent állatokat, házi eszközöket, papirtekercseket, s ama híres Isis táblát, sárgaréz-
ből, melly fölött annyit vitatkoztak a tudósok, míg Champolion annak későbbi származását ki nem mutatta.

NÉMETORSZÁG.

XXII.

Schwalbach, őszhó 2. 1858.

(Gyógyforrások. Párhuzam a hazai és külföldi fürdők között.)

Mióta a közlekedési eszközök könnyűsége és gyorsasága a nemzetközi viszonyokat megváltoztatta, sokat valónak látunk és tapasztalunk, mit úkapánk még álomnak vagy bájolásnak tartott volna. Tehát mintha valamelly bűvös vessző csapására, ahol akarom ott legyenek, elhagytuk volna a szeretett hazát, és Magyarhonból egyenesen Nassaubá röptettünk volna, kezdjük a dolgot mindjárt Schwalbachnál.

Schwalbach, — vagy hogy ezt más hasonló nevű falutól megkülönböztessük, — Langenschwalbach, hol néhány hét óta mulatok, a nassaui herczegségnek Wiesbaden és Ems között, a Taunus hegyvidékén fekvő, vasfürdőiről és savanyuvizéről nevezetes, és számos idegenek, — főleg pedig angolok-, oroszok- és lengyelektől látogatott városkája, 900' magasságban a tenger színe fölött, mintegy 2500 lakossal. Vidéke szép; levegője egészséges; forrásai, mellyek közül különösen említendők: a Paulinenbrunnen, Rosenbrunnen, Wein- és Stahlbrunnen, úgy a víz mennyiségére, mint ásványi alkatrészeikre

nézve, igen gazdagok; sok szénsavat, vasgáliczot, söt, és ként tartalmaznak, különféle vegyületben, és erősítő, összehuzó, felüdítő hatásuknál fogva jótékonyak mindennemű, tisztán gyengeségből származott bajokban. Dr. Henninger, kinek munkájából, — Schlangenbad und Schwalbach mit ihren nächsten Umgebungen, — kölesönöztem ezen adatokat, azt mondja : hogy a Weinbrunnen, melly kellemes borizéről neveztetett így, már a romaiak által is használtatott Aquae vinariae Usipetum-nak tartatik. A források lassanként mindig nagyobb és nagyobb hirre emelkedtek, míg Schwalbach a 17. és 18. században, mint elsőrendű divat- és fényüzési fürdő, hol tánczvigalmak, hangversenyek, dalművek, vadászatok, s az élvezet minden nemei adattak, culminatioja fokát el nem érte. Azóta hanyatlani kezdett, s már közel volt enyészetéhez, midőn a nagytekintetű Dr. Fenner v. Fenneberg újra fölkarolta, és mostani virágzó állapotára juttatta. Most betegek és egészségesek által egyiránt látogattatik; mert hogy Kirchner szavaival éljek : „Hier stellen sich Gesunde genug ein, die nur des Vergnügens wegen kommen, und Halbkranke, denen noch Laune übrig ist, um treffliche Gesellschafter zu werden. Auch verschlägt der Zufall wohl einen Humoristen hierher, der die Gäste mit seinen Geniestreichen ergötzt und die gemeinschaftliche Lust zu leiten versteht. Schon mancher Frankfurter wusste in dieser Hinsicht seine Rolle zu spielen, und sich in den Jahrbüchern der hiesigen Badewelt einen Namen zu erwerben.

Auch fehlt es nicht an jenen gutwilligen Erdensöhnen, die, ohne es zu ahnen, die lustige Person für Andere spielen, und Stoff genug zur Unterhaltung geben.“

Csendesebb, de bájolóbb, s a természet szépségeiben még gazdagabb, az ide $\frac{3}{4}$ órányira fekvő, erdős hegyektől körülvett Schlangenbad; melly leginkább nőktől látogatattik, s Dr. Fenner és Hufeland állítása szerint azon tulajdonsággal bír, hogy a hervadásnak indult természetet fölüdíti, új erőre bírja, s az ifjuság szépségével ismét fölruházza. Mennyi ok, hogy minél többektől látogatassék! — De nem csak nők keresik föl ezen gyönyörű és kényelemmel kínálkozó magányt: vagynak férfiak is, kik, noha már hatvan körül járnak, a fehér hajjal is fiataloknak szeretnének látszani. És mért ne? gondolják magukban: hiszen rózsák a havasokon is teremnek. I. Friedrich landgróf, később svéd királyról mondják, hogy ő évenként 4000 korsóval vitetett ezen becses vizből, toilette asztalára. Azóta Schlangenbadot több fejedelmi család is látogatá.

Vessünk most egy pillanatot hazánkra, és kérdezzük, honnan van az, hogy a mi fürdőink nem olly látogatottak mint a külföldiek; holott ásványvizeink gazdagsága, különfélesége, és gyógyerejére nézve, Magyarország Europa bármelly tartományával mérközhetik; a vidék szépsége pedig fölöslegessé tesz minden dicséretet? . . . . Onnan: hogy külföldön a fürdővendégek kényelmére és élvezetére sok, igen sok gond fordítottatik; nálunk pedig kevés, igen ke-

vés, vagy éppen semmi. Azért, hogy valaki az élet legelső szükségével is küszködjék, poloskás szobában szállásoljon, — ha még is szállást kap, — rongyos pamlagon üljön, piszkos kádban fürödjék, drága pénzért rossz eledelben és még rosszabb szolgálatban részesüljön, azután pedig egész nap otthon unatkozzék, vagy ha sétálni tetszenék, a napon és a porban magát agyon izzadja, vagy árnyat keresvén tüskén bokron átugráljon; bizony nem fog senki 30—40, annál kevésbbé száz és több mértföldnyiről eljönni; hogy zötyögös utainkon, mielőtt még a fürdőbe érkeznek, lelkét kirázassa. Nálunk alig várják a vendégek, hogy minélelőbb megszabaduljanak, és augustus elején már mindenki haza takarodik; külföldön alig birnak a megszokott kényelemtől és élvezettől elválni; úgyhogy ha az idő kedvező, mint például az idén, még octoberben is találtnak fürdővendégek. Nálunk némelly önérdeküket fölfogni nem tudó birtokosok, vagy inkább tudatlan és lomha gazdatisztek, kik csak hasznót szeretnének húzni mindenből, anélkül hogy költeni is akarnának, mindent elkövetnek, hogy a vendégeket elvadítsák; külföldön, — hogy őket oda édesgessék.

XXIII.

A Rajnamellékről, őszhó 3. 1858.

(Wiesbaden : játékházak ; középrajnai hangászegylet ; gyógyforrás ; Neroberg.)

Mult hó 26. Wiesbadenben voltam, a nassaui herczegségnek már a romaiak által Fontes Matiatiei néven ismert, meleg fürdői-, pompás villái-, és sétányairól emlékezetes fővárosában; mely noha csak 16,000 lakost számlál, az ide seregesen tóduló idegenek miatt, — kik itt fényesen élnek és sokat költenek és vesztenek, — europai hírrel bír. Mindenekelőtt a cursaal, nagyszerű épület, tágas táncz- és játéktermivel, hosszú, oszlopokon nyugvó csarnokaival, — hol mindent lehet látni és venni, mit a szem megkíván, továbbá gyönyörű parkja- és ugrókutaival, vonta magára figyelmemet. Miután a csarnokban föl s alá sétáltam, bementem a híres játéktermekbe; sem nyerni, sem veszteni nem akarván, inkább csak emberisméret és tapasztalás végett, hogy lássam a helyet, hol a bűn nyilvánosan és felsőbb engedelemmel üzetik, s ahol nem egy családapa, vagy családanya, — mert a nők is játszanak, még pedig szenvedélyesen, — ásta meg sírját magának és családjának. Bemenvén, majd nem kételkedni kezdettem, ha nem tévesztettem-e el az ajtót, olly csend, olly figyelem uralkodott mindenütt; mert a játéknál és játéktermekben, hol halomban fekszik a pénz a zöld aszta-

lon, s az úgynevezett groupier-ek, csak úgy hányják vetik az aranyot és ezüstöt, mint a szegény ember a polyvát, hangosan beszélni nem szabad, s a ház szabályai ellen vétő idegen, fölügyelő egyenruhás szolgák által azonnal megintetik. Tehát magam is szép csendesen oda vonultam az asztalhoz, s azalatt míg a pörgetyű (roulette, mozgó keréken forgatott golyó, melly a nyerő számokat mutatja) utját bevégezte, tanulmányoztam azokat a szenvedélydúlta arcokat, mellyek a pörgetyű megállapodásához, vagy a kártya eséséhez függesztették minden reményöket. Utálat, valóban utálat látni a férfit is, midőn alakját nyervágy, irigység és káröröm, vagy akétségbeesés eltorzítja! — De hát mit mondjak a nőkről, azon szelíd teremtésekről, kik csak akkor szépek és szeretetreméltók, ha homlokukról a szendesség, nyájasság, igénytelenség, szóval a házi és családi erények olvashatók; mit mondjak a nőkről, midőn őket korán reggeltől keső estig a játékházban látom, férfiakkal összevegyülve, a rouge et noir-tól föltételezni szerencsájöket; még ma talán arany karperecczel és gyémántgyűrűkkel, holnap pedig megfosztva a test, a lélek minden ékességétől? Hagyjuk el, hagyjuk ezen fényes bünbarlangot; mellyet elég volt egyszer látni és megútálni, és menjünk tovább, hol számunkra szelidebb örömök kínálkoznak.

A középrajnai hangász egyleteknek ünnepélye van, egy e végre különösen rögtönzött és igen szépen fölékesített sátorban, mellyben 600 énekes és

énekesnő, és több mint 150 hangász jelent meg Darmstadt, Mainz, Mannheim és Wiesbadenből, hogy Lachner Vince mannheimi udvari karnagy vezetése alatt, Lehman Carolina k. a. wiesbadeni első udvari énekesnő, és Bruckner Dénes müncheni, Schneider Károly frankfurti és Lipp wiesbadeni jeles énekesek közreműködésével, hazánkfiának Haydnnak „Die Schöpfung“ című nagy oratoriumát adják. A város és a polgárok mindent megtettek, mi által ezen ünnepély díszét emelhették, és távol vidékekről érkező vendégeiket szíves fogadtatásban részesítették. Az utcák tele zászlókkal, a házak koszorúkkal, a roppant nagy sátor (Tonhalle) virágokkal, címerekkel, és jeles német költők, Goethe, Schiller s. t. és zeneszerzők, Bach, Händel, Beethoven s. t. arczképeivel. Végre az óra 12-öt üt, az átellenben levő és igen szép kath. templomból kitódul a nép, és megy a Tonhalleba, hogy imádságát végezvén, a teremtség művét csodálja. Tudom hogy Haydn compositiója nem mindenütt nyert egyenlő helyeslést és elismerést; sőt némellyek azt unalmasnak és hosszadalmasnak is tartják; de én nem mások véleményét, hanem saját érzésemet követvén, örömmel és figyelemmel kísértem a világosságnak a sötét chaosból kibontakozását, és hálával telt el kebelem, midőn a mennyei atyának mindenható szavára: „Es werde Licht!“ a borúra derű következett. Igen: Legyen világosság! . . . gondolám magamban, és elmélyedék . . . Merengéseimből csak a „Dich beten Erd und Himmel an“ allelujái

ébresztettek fel; és én enyhülve távozám. Ki gondolná, hogy bizonyos körökben még a zeneegylet is ellenszenvre talált! Mért? Mert a rokonfajú népeket, — habár csak szellemi kapcsolatokkal, — egyesíti, azon régi elvnek ellenére: „Divide et impera.“

És most köszöntsünk fel a Kochbrunnen, mint leglátogatottabb forrás 56° R. hővizéből, mely mindjárt a Römerbad mellett vagyon, és rendkívül sós tartalmánál fogva valódi orvosság. Azután látogassuk meg a Neroberget, Wiesbadentől $\frac{1}{2}$ órányira eső halmot; hol a hagyomány szerint Nero császár erőssége állott; mely azonban most már csak nevééről ismeretes. Ugyanitt az uralkodó herczeg, első nejének, Elisabetha Michaelownának tiszteletére, egészen keleti stýlben, pazar fénynyel, pompás sírboltot és görög kápolnát állított. A kápolna Hoffmann wiesbadeni építész műve; belül egészen márvány falak és padozat- s a legszebb fresco képekkel. A leggyönyörűbb mű, mit Olaszországon kívül láttam. A kápolnában, éppen a sírbolt fölött, az elhunyt herczegnő halottas ágya és életnagyságu alakja, carrarai márványból, Hopfengarten E. remeke, ezen fölírással: Elisabetha Mihaelowna, Herzogin von Nassau, Großfürstin von Russland, 1852. készült. Az oroszok azt követelik, hogy a kápolnát, hol az elhunytnek üdvéért évenként gyászmisék tartatnak, Miklós czár építtette; mit azonban a kápolna öre indignatióval utasított vissza, és csak Russische Eitelkeitnek nevezett. Nem lehetne-e a két véleményt megegyeztetni, azaz: hogy a her-

czeg orosz pénzen építtette? . . Egyébiránt akárki építtette, annyi igaz, hogy fejedelemhez illő mű.

F o l y t a t á s .

A Rajnamellékről, 1858.

(Mainz ; a dom ; Drusustorony ; Gutenberg szobra ; színház.)

Wiesbadenből a vasuton Mainzba menvén, a német szövetség ezen 38,000 lakost számláló erősségével szemközt, Castelben, a Rajna és a Majna összefolyásához közel épített hidfőnél, melly a két partot összeköti és védelmezi, leszállottam, s az 1666' hosszúságú hajóhidon át, czélomhoz jutottam. Első utam a hajdani Moguntia, romai gyarmat, később egyházi választó fejedelemség legnevezetesebb építményéhez, a 978. megkezdett, és mindjárt beszentelése napján vigyázatlanságból, később pedig többször is leégett, és ismét fölépített, végre a legutóbbi franczia háborúban, ékességétől megfosztott domhoz vezetett. Belől a tágas templomot, melly, minthogy rajta különféle korokban dolgoztak, az építészek tanulmányainak kedves tárgyat szolgáltat, számos sír- és emlékkövek diszesítik, a legrégibb időktől egész a legújabbig. Figyelmemet, különösen a Kreuzgangban egy régi faragvány hívta föl, melly azon jelenetet ábrázolja, midőn a mainzi polgárok, lánczczal nyakukban, Balduin érsek elé mennek, és

az egyházi és birodalmi átoktól föloldoztatnak. Az alatta levő irás tartalma következő :

Ex Horto P. P. Capucinatorum Mogunt. Translatum A. 1832. Et Heic Positum Mense Sept. 1839. Exstitit Olim Hic Lapis in Muro Portae S. Albani. Positus Fuit In Memoriam Reconciliationis Cleri Mog. Cum Civitate Moguntina. Vides Ibi Archiepiscopum Mog. Balduium V. Henricum Et Ludovicum Regem, Cives Ab Excommunicatione Et Banno Imperiali Absolventes, Clericos, Monachos, Moniales. Ex Altera Binos Consules, Senatores, Cives. Diruto A. 1662. Toto Aedificio S. Albani, Transportatus Est Cum Statua S. Albani Ad P. P. Capucinos, Et Insertus Muro Horti Prope Portulam Versus Die Hundsgasse. 1832.

Találtam még több érdekes föliratot, különösen Nagy Károly császár nejének, Fastradának, s azután Meister Heinrich Frauenlobnak síremlékén; de arra már nem volt elegendő időm, hogy mindezeket lemásolhattam volna. Így is már rám zárták az ajtót, midőn a fenntebbi emlékkövön betűztem. Pedig bizony nem lett volna kedvem ezen magános sírsarnokban, egész nap a halottakkal mulatni, s az egerekkel együtt ebédelni. Tehát sietve zörgöték, és még szerencsémre meghallották kopogásomat. Innen fölmenék a toronyba; honnan a legszebb kilátás nyílik az egész városra és vidékre. Általában én igen szeretem a magas helyeket; és azt ajánlom mindenkinek, hogy ha idegen helyen, valamely város vagy vidék tiszta képét akarja birni

emlékében, keresse föl az ilyen helyeket. Velenczét soha sem fogja igazán ismerni, aki San Marco toronyán nem volt; sem a milanoi „Mariae Nascenti“ székesegyházat, ha annak tetejéről, az alatta fekvő torony- és szoborerdőre (ötödfél ezer) le nem nézett. A kilátás itt is bőven megjutalmazá fáradságomat, és fölülhaladja azon díjat, melyet ilyenkor a toronyőrnek, illetőleg ciceronenak, adni szokás.

A domból a cittadellába, — mert Mainz a németszövetség legerősebb védműveinek egyike, — siettem, az úgynevezett Eigelsteint vagy Adlersteint megtekintendő; melyet Augustus császár mostoha fiának, és Mainz alapítójának, a sereg által kedvelt Drususnak, ki itt lováról leesvén életét vesztette, emeltek a romai legiók. Ezen toronyalakú építmény, mely különben Drususthurmnak is neveztetik, hajdanta magasabb lehetett; de még most is elegendő arra, hogy onnan az ember a vidéket áttekintse, és különösen stratégiai szempontból nevezetes.

A Drusustoronyból, hova egyébiránt csak a térparancsnokság írott engedelmével juthatni, — a zahlbachi vízvezetők (aquaeductus) omladványaihoz iparkodtam; utamba ejtvén Gutenberg emléksobrát. Itt megállottam, míg ezen fölíratot lemasolám :

Az éjszaki oldalon :

Joannem. Genseffleisch.

De. Gutenberg.

Patricium. Moguntinum.

Aere. Per. Totam. Europam. Collecto.
 Posuerunt. Cives.
 MDCCCXXXVII.

A déli oldalon :

Artem quae Graecos latuit, latuitque Latinos,
 Germani sollers extulit ingenium.
 Nunc, quidquid veteres sapiunt, sapiuntque
 recentēs,
 Non sibi, sed populis omnibus id sapiunt.

Keletről :

Thorvaldsen sculpsit Romae. MDCCCXXXV.

Nyugotról :

Crozatier fudit Parisiis MDCCCXXXVII.

A homlokzaton : Proprietas Moguntiae.

Jeles mű. Gutenberg áll, és kezében tartja a szentírást. Die Bibel gedruckt v. Gutenberg. A bibliáról szólván megjegyzem : miszerint a prot. különösen angol bibliatársulatok, annyira alkalmatlankodnak az embernek ajándékukkal, hogy Németországon alig van fogadó, és a fogadóban szoba, s a szobában fiók, hol az utas számára egy biblia ne lenne föntartva. — Hanem hogy igen messze ne menjünk, a vízvezetők még a romaiaktól származnak, és mint csonka oszlopok emlékeztetnek a régiek nagyságára.

Este, előbb még bejárván a várost, — melly

mint aféle régi város, magas házak- és keskeny görbe utcákból áll, — elmentem a színházba. Othello dalművet adák. Böhlken a czímszerepben szép tehetséget tanusított; de hangja nincs eléggé kimívelve. Desdemona, Frl. zu Busch, kedves színpadi alak. A többiről hallgatok. Egyik másik botrányosan rosszúl énekelt. A színház valamivel nagyobb mint a pesti; de nem szebb. Általában nincs okunk nemzeti színházunk belseje és személyzete miatt a külföld előtt pirulnunk.

F o l y t a t á s.

A Rajnamellékről, 1858.

(Regényes vidék. Várak és várromok. — Köln: a városház; Rubens laka; a dom; sz. Gereon és társai; Vallraff muzeuma; eau de Cologne.)

Aki a Rajnán ősszel utazik, vigyázzon hogy számításában meg ne csalatkozzék; mert itt a köd nagyon honos; ködös időben pedig a rajnai gőzösök, a sok fordulatok, zátonyok és sziklák miatt, mellyekkel az alsó Rajna tele van, meg nem indulnak. Így történt velem is, hogy 7 óra helyett csak 10 óra tájban indultam, a düsseldorf-kölnei társaság gyors-hajóján. Hanem azután annál szebben kiderült, és én a leggyönyörűbb őszi nap melancholicus fényénél jártam meg ezen regényes vidéket, mellyhez annyi emlék, olly nevezetes események csatolvák.

Csakhamar elhagytuk Biebrichet, a nassau herczeg nyári kastélyával, Erbachot, Marcobrunnent, Johannisberget, Rüdesheimot, boraikról és vidékek szépségéről nevezetes helyeket, és Bingen, élénk kereskedéssel bíró városkánál, bementünk a sziklás Bingerlochba. Jobbra maradt Ehrenfels váromladék; középen a Rajna hullámiban Mäusethurm, hová a monda szerint Hatto püspök, az egerek üldözése elől menekült; balra Rheinstein, melyet mostani birtokosa, a porosz herczeg, kijavított és lakhatóvá tett; továbbá Reichenstein, Sooneck, Heimbürg, Fürstenberg s. t. festőileg szép romok. Bacharach, a hajdani Ara Bachi, és a Pfalz; valódi szigetvár, mely egyenesen a Rajna vizéből emelkedik ki. Erről azt tartja a hagyomány, hogy a pfalzi grófnőnek itt kellett bevárniok lebetegedésöket, ha magukat érdekes állapotban érezték. Ama bűbájos nőről emlékezetes szikla, Lurlei, ki szerelmi dalaival a hajókázókat oda csalogatta; míg végre maga is elszédülvén, a folyóba rohant, és örökre eltűnt. Valamivel alább, a jobb parton, Sternberg és Liebenstein, egymás mellett fekvő, és másként testvéreknek is, — Die Brüder, — nevezett romok; mert egykori birtokosaik, arájokért véres harczra keltek, melyben az egyik testvér elesett. Még alább a bal parton, a rajnai vidék fő díszé, virága, koronája, Stolzenfels, a porosz királynak régi stylben épített, de újabb izlés szerint átalakított nyári várlaka. Én azt igen tudom becsülni, ha valaki a régiek emlékei iránt kegyelettel viseltetik; ellenben nagyon rossz

jelnek tartom az ősidők maradványainak elhanyagolását. Stolzenfelstől alig egy órányira fekszik Coblenz, megerősített város, és vele szemközt Ehrenbreitstein sziklavár. Azután érjük Rheinecket, Bethmann-Hollweg birtokát, hol a régi az újjal igen szépen párosult; és ismét jobbról, Argenfelst, Westerholt grófok kastélyát; balról a hajdani Rigomagus, Remagent, sz. Apollinaris templomával, melyet gr. Fürstenberg, Zwirner kölni építész által, 1838-ban építtetett, és 1852. befejezett. Ugyanazon az oldalon fekszik, Schillernek Ritter v. Toggenburg című balladáijából ismeretes Rolandseck, és a szigeten Nonnenwerth, apáczakolostor; festői szépségű helyek. Végre Drachenfels, sziklavár, égbe meredő romjaival; hol a népmonda szerint, a hős Siegfried a sárkányt agyonsújtotta. Az utolsó érdekes pont: érdekes még azért is, mert a kölni dom építéséhez a legrégiebb anyagot ennek kőbányái szolgáltatták. Most stuttgarti, mint a drachenfelsinél tartósabb homokkőből építenek. Ezentúl a vidék mindinkább kitágul és vesz szépségéből; míg végre Bonnon alúl a mi Dunánk prozai partjaihoz hasonlít.

Kilencz órai élvezetdús hajózás után, Kölnben valék, az ubiusok által alapított és a romaiaktól Colonia Agrippinának nevezett, most élénk kereskedéssel bíró, és mintegy 100,000 lakost számoló városban. Más napra halasztván az egyes nevezetességek megtekintését, bejártam a szűk és rendetlen, és éppen azért bűdös és piszkos utcákat.

Alig tudám magammal elhíttetni, hogy ugyanazon városban vagyok, mellynek világhírű vize annyi piszok lemosására használtatik; és talán kételkedtem volna hollétemen, ha minden utcaszögleten Jean Marie Farina nevével nem találkozom. De ezen szűk utcákban nagy raktárak, válogatott kelmékkel dicsekvő boltok és drágaságok vagynak összehalmozva. Jelesebb épületeihez tartozik a Gürzenich, másként kaufhaus, mellynek boltjai kereskedelmi czélokra, tágas termek hangversenyek-, kiállítások- és más nyilvános összejövetelekre szolgálnak; és a régi városház. Ennek ószerű, kormos, de tiszteletreméltó falaiban, új fölírások régi dolgokra emlékeztetnek. A városház homlokzatán van az igazság istennője mérleggel kezében; alább egy romai harczos, amint az oroszlánal viaskodik. A fölírások három oldalról ekként következnek:

M. Vipsanio. L. F. Agrippae.

Qui. Octavii. Imp. Aug. Gener.

Eius. In. Pontif. Ac Trib. Pot. Imperioque.

Collega. Factus. Et Successor. Ab Eo. Delectus.

Senatum. Populumque. Ubiorum.

Trans. Fl. Rhenum. In. Hanc. Citeriorem. Ripam.

Traduxit. Urbemq. Hanc.

Auspicato. Ac. Opportunissimo. A Primis.

Fundamentis. Loco.

Condidit. Moenibusq. Firmissimis. Cinxit.

Atq. Variis. Publicis. Operibus.

Et Illustribus. Monumentis. Ornavit.

Coss. S. P. Q. Agrippinensis.
 Post. Tot. Saecula. Fundatori. Suo. Grati.

A másik pedig :

Fl. Val. Constantino. Max. Aug. P. F.
 Quod. Ad. Immortalem Imp. R. Gloriam.
 Ac Limitis. Summam. Utilitatem. Et Ornatum.
 Factu. Difficilem. Lapidum. Pontem. In. Perpetuum.
 Exercitui. Cum Liberet. Adversus. Francos.
 Ne. In. Galliam. Transirent. Traducendo.
 Ipse. Heic. Utramque. Rheni. Ripam.
 Agrippinensem. Quippe. Francicamq.
 Conjungendo. Muniens.
 Imposito. Quasi. Flumini. In. Hostes. Jugo.
 Construxerit.

És ismét :

C. Julio. Caes.
 Quod. Ubiorum Principes. Senatum.
 Civitatemq. Eor. Trans. Rhenanam.
 Amplam. Atq. Florentem. A Finitima. Suevorum.
 Gente.
 Longe. Maxima. Germanorumq. Omnium.
 Bellicosissima.
 Iniuriis. Bellis. Et. Obsidione. Pressam.
 In. Amicitiam. Fidemq.
 S. P. Q. R.

Receperit. Et. Exercitu. Romano.
 Per. Geminatos. Pontes. Sublicos. A. Se.
 Perquam. Celeriter. Confectos.
 Ex. Treveris. Trans. Rhenum.
 In. Ubios. C. Pompeio. Et. M. Crasso. Coss.
 Traducto. Liberarit.
 Senatus. Populusq. Ubior.

Végre :

C. Octavii. Caes. Imp. P. P. Augusti.
 Aeternae. Memoriae.
 Ob. Principes. Senatum. Populumq. Ubior.
 Eius. Auspiciis.
 Ex. Vetere. Transrhenana. Sede.
 In. Hanc. Citeriorem. Rheni. Ripam.
 Per. M. Agrippam. Generum.
 Orbe. Terra. Marique. Feliciter. Pacato. Traductos.
 Senatus. Populusq. Ubior.

Ezeken kívül, az erkély harmadik oldalán, van még két fölírás; az egyik : Imp. Caes. F. L. Justiniano. P. F. Aug. ki a várost törvény könyvének rendeleteivel és számos kiváltságokkal megajándékozta; a másik : Imp. Caes. Maximiliano. Austrio, ki a várost régi jogaiban megerősítette.

Figyelmet és megtekintést érdemel az úgynevezett Rubens, vagy másként Jabachsche Haus is, két jeles egyéniség miatt, kik közül az egyik születésével, a másik halálával tette azt emlékezetessé. A kapun belől ezen versek olvashatók :

Spectator vario domus haec distinguitur astro,
 Nascitur heic Rubens, huc Medicea fugit.
 Sed qui Reginae patrium donarat Apellem,
 Ingemuit profugae fata suprema locus.

Rubens, az ünnepelt festész, született 1577. jun. 29.
 Medicis Mária meghalt 1642. jul. 3.

Hanem már most ideje, hogy a székesegyházról, az 1248. Meister Gerhard által építtetni kezdett, de mindekkoráig be nem végzett domról is szóljak. Ide korán reggel mentem; ne hogy az isteni szolgálat ideje alatt szemléletemmel másokat háborítsak, vagy abban háboríttassam. Nagy épület, egészen kereszt alakú, éppen úgy mint a frankfurti. Ha egészen készen lesz, egy sorban fog állani a milanoival, de azt utól nem érheti; kivált ha építése ilyen lassan megy. Egyébiránt hogy a hosszas vallási háborúk után, melyekben a kölni választó fejedelmek is nevezetes szerepet játszottak, a félbeszakított építés ismét fölvetetett, nagyrészt a porosz király ő felségének köszönhetni; ki ahhoz az álladalmi pénztárból évenkénti 50,000 tallérral járul. Más 50,000-nek magán adakozások útján kell bejönni. Sed quid hoc ad tantam sitim! Zwirner, az építész, ügyességének és jó izlésének több jelét adta már. Az ő kezeinek műve a remageni góth egyház is, mely annyi idegentől látogattatik. A dom nyugoti oldalát öt ablak díszesíti üvegfestményeivel, melyeket a tudomány és művészet nagylelkű pártfogója, Lajos bajor király, ajándékozott. Összeszokták ezen ablakokat

hasonlítani a templom régiebb üvegfestményeivel. Az igaz hogy az újak mind szinezetre, mind az alakokra nézve tökélyesebbek a régieknél; hanem hogy a próbát mellyik állja jobban ki, azt csak századok múlva ítélhetni meg. Az éjszaki oldalon, Görres-barátai és tisztelői, szintén készítették egy pár ablakot, és ezeket a nagytudományú író emlékeztére, Görres ablakoknak nevezték. Ezek Kölnben készültek; de már a müncheniekkel nem vetélkedhetnek. A kápolnák közül, — mellyekben számos síremlék, különösen Hochsteden Conrad püspöké, († 1261), a székesegyház alapítójáé is látható; valamint a székesegyháznak pergamenen készült, de elveszett, és századok múlva ismét föltalált, és a francziák által újra elraboltatott, és újra visszakerült régi rajza, — csak egyet említek meg, melly a bemenet- és főoltártól jobbra esik, s amellynek oltárlapján Mária mennybemenetele Overbecktől meszterileg ábrázoltatik.

Kölnben, a domon kívül, emlékezetes még sz. Gereon- és 600 vértanú társának temploma; hol igen sajátos és meglepő az idegenre nézve azon jelenet, midőn a religio hőseinek kaponyáit, az egész templomban környöskörül futó galeriákon, sorban fölállítva találja. Sírcsarnoknak mondanám inkább mint templomnak, ha nem tudnám, hogy az első keresztények éppen a martyrok sírjait választották oltárjoknak. A templom alsó részében mutatnak egy kutat, mellybe az üldözések idején, mindezen vértanúk tetemei hanyattak. Helena csá-

szárnő, kiüríttette a kutat, a kut fölé oltárt, s az oltár fölé templomot építtetett, mellynek kúpja mai napig fönnvagyon.

Búcsut nem vehetek Kölnből anélkül, hogy a Vallraff muzeumról ne szólanék; melly alapítójától a jeles Valraff tanártól nyerte nevezetét, és becses képtár, pénz- és régiséggyűjteményből áll. A képtárban különösen magára vonta figyelmemet a kölni iskola. Ez sok jeles mesternek, u. m. Meister Stephan, Meister Vilhelm, Martin, Meckelheim, Sorell, Schön s. t. műveivel dicsekszik. Vagynak ismertebb nevű művészekről is: p. o. Kranach Lukácsról, Jézus és János; Dürer Albrechtől, a vándor zenészek; Rubenstől sz. Ferencz visiói. Az olasz iskolát Carlo Dolce, Paolo Veronese, Tintoretto, Coreggio diszesítik. A legújabb németalföldi iskolából Slingemeyer (hajótörés) Jordan (Prometheus) Camp-hausen (belgrádi csata) Bendeman (babyloni fogság) műveivel találkozunk. Az egész muzeumot csinos hölgy mutogatta, kivel máshol szívesebben társalognék; de már tudományos tárgyakról, inkább férfiakkal szeretek értekezni.

Végre, hogy képünk teljes legyen, vegyünk még egy üveg valódi eau de Colognet Jean Marie Farina gyárából, melly Julichs Platz Nr. 4 találta-tik; és azután siessünk a vasúthoz, hogy még annak idején Bonnba érkezhessünk, a rajnamelléki gazdasági egyesület gyűlésére; miről jövő levelemben.

Folytatás és vége.

A Rajnamellékről, 1858.

(Bonn : gazdasági egyesület kiállítása ; egyetem ; régiségtár ; a diákélet árnyoldalai. — Coblenz : élczes emlékoszlop.)

Őszelő 28. a vasuton Köln és Bonn között igen élénk mozgalom uralkodott. Mindenki ez utóbbi, egyeteméről nevezetes városba, a régi ubiusok telepítvényére sietett ; hol fennkitett napon, a porosz-rajnai gazdasági egyesület huszonöt éves lételének örömnünnepét termény- és gazdasági eszközök kiállításával ülte. Én is ide siettem ; és minthogy utitervem szerint, a város megtekintésére csak néhány órára jutott, azonnal az érseki palota, most egyetemi épület felé irányoztam lépteimet. Már a kapuját tömve találtam emberekkel. A kíváncsiak ezrei sétáltak föl alá a folyosókon és udvarokon ; gyönyörködván a kiállított tárgyak különféleségén. Leggazdagabban a kerti vetemények és gyümölcsfajok voltak képviselve. Mi nekem különösen szemembe tűnt, iszonyú nagyságu kukoricza volt, kiállítva, Maassen József úr által Palmersdorfról ; minőt még a bánság áldott vidékén sem láttam soha. Továbbá néhány féligérett, nem is igen szép, nem is igen nagy paradicsomalma. No ezzel ugyan — gondolám magamban, — elmaradhatott volna gazdája ; midőn észrevettem, hogy nem hazámnak délibábos sík határán állok, hol még hevesebben süt a nap, és nagyobb

érlelő tehetséggel birnak sugarai; hanem egy pár száz mérfölddel magasabban, és közelebb a fagyos éjszakhoz, ahová az úr Isten bizonyára nem rendelte a paradicsomot. Innen fölmentem az előadási terekbe, meghallgatandó, hogy miről tanácskoznak a Deutsche Tiefe és Gründlichkeit választottai. Éppen valamelly jószágkormányzó volt a szószéken, (nevét biz én elfelejtettem) ki terjedelmes beszédben értekezvén a nép nyomorúságáról, azt mutogatta, miszerint minden nyomorúságnak legfőbb oka a tudatlanság; és ezért hatalmas és hangos „hoch!“-okkal jutalmaztatott. Azonban minthogy ennyit már magam is tudtam a dologról, időkímélés tekintetéből tovább ballagtam, és betértem a régiségtárba. Itt leginkább két tárgy vonta magára figyelmemet: az egyik emlékkő, állítva P. Caecilius által, Marcus Caeciliusnak; ki a Varusféle csatában (Kr. u. 53.) szabadosai és bajtársai, M. Caecil. Thiaminus-, és M. Caecil. Privatussal együtt elesett. A kő mind a három alakot ábrázolja, és igen jó állapotban van megtartva. A másik romai oltár, ezen felirással: Deae Victoriae sacrum. Tovább vizsgálódván, néhány kőkorbéli fegyvert találtam; minőkkel ugyan a magas éjszakon gyakrabban, de hazánkban ritkán találkozunk. Ezek között nagy örömömre láttam egy csákányt, melly úgy nagyságára mint alakjára nézve tökéletesen megegyez azzal, melyet a Delejtű 8-ik számában, Tees-en találva, leirtam. Hasonmása látható Lindenschmit „Die Alterthümer unserer heidnischen Vorzeit,“ című munkájának I. füz. I. táb-

láján, az 5. sz. alatt. És így nem csalódtam, midőn a teesi csákány régiségére nézve véleményemet ki-mondottam, s annak távolabbi eredetére következ-tettem.

Elhagyván az egyetemet, megtekintettem a parkot, a münstert, Bethowennek Hänel által ön-tött, és 1845-ben fölállított bronzszobrát, néhány magánépületet, a főpiacot, s a rajnaparti hoteleket mulatókerteikkel; mellyek a városnak festői szint kölcsönöznek, és a gőzhajón jövők szemeit gyönyör-ködtetik.

Mit mondjak még ezen kis városról (lakosai-nak száma Balbi szerint 15, Galetti szerint 17, Bä-decker legújabb utmutatójában 20,000) hacsak nem azt, hogy a németországi serdülő aristocratiának gyűlhelye; hová a legelőkelőbb családok sarjadékai küldetnek tanulni, mulatni, időt tölteni, vagy csak ismerkedni, azt nem tudom; hanem azt tudom, hogy itt is, mint Németországban majdnem mindenütt, különféle chorok léteznek a tanuló ifjúság között, mellyeknek alapeszméje az elkülönzés: azért jelvé-nyeik is, sapka, szalag, sat. különbözők; és hogy ezen chorok a tudományosságot, műveltséget, pol-gárosodást, az osztályoknak és érdekeknek egymás-hozsi simulását, az erkölcsök csinosodását elő nem segítik; ellenben a henyéletet, nyerseséget, kaszti szellemet terjesztik. És ez még talán nem a legna-gyobb baj; ámbár bajnak már ennyi is elég! — Vannak nagyobb bajok is, mellyek ezen diákos cho-rokból folynak. Bizonyságot tesznek e felől, —

hogy a bonni jeles egyetemet valamiként meg ne sértsem, — a többi egyetemeken évenként előforduló kicsapongások és visszaélések; melyek ha esetlegesen Magyarországon történnének, volna mit firkálni az augsburger nénikének és kedves testvéreinek, a magyar ifjúság bárdolatlanságáról; de mivel szerencsénkre, sem nem Pesten, sem nem Szegeden, nem is Pápán vagy Kecskeméten, hanem Heidelbergben vagy máshol történnek, azokon senki meg nem ütközik. Holott, — ha bővebb tudomásom nem volna, — azon egy éjszaka, melyet Lipcsében ilyen tivornyázó diák compania szomszédságában töltöttem, elegendő lenne annak kimutatására, miszerint Németországban most sem megy különben, mint ment nálunk hajdanában, — akkor tudniillik még, — a fokosnak fénykorában.

Bonnból a gőzhajón Coblenzbe utaztam, melly hajdan romai gyarmat volt (Confluentes, a Mosel és a Rajna összefolyásánál) később a trieri érsekek és választófejedelmek lakhelye, a francia forradalom idejében a reactio gyújtópontja, Napoleon alatt a Moseldepartement feje; most a porosz monarchiának, a vele szemközt álló Ehrenbreitstein sziklavárral, Franciaország elleni legerősebb védműve, és a poroszrajnai tartomány kormányának széke, 22,000 lakossal. Először is a szép Castortemplomot néztem meg; azután a Castorbrunnen melletti emlékoszlopot, melyre a város francia parancsnoka 1812-ben a következő föliratot véseté:

An 1812.

M e m o r a b l e

Par la Campagne contre les Russes

Sous le Prefecturat de Jules Doazan.

Miután pedig a francziák visszanyomattak és a város orosz kézbe került, St. Priest orosz tábornok látván a fölírást, hozzáadá:

Vu et approuvé par Nous Commandant Russe de la ville de Coblenz. Le I. Janvier 1814.

Satyrának is beillenék; még pedig a javából.

A város éjszaki és nyugoti oldala szabálytalanul építettett; ellenben déli oldala egyenes, széles utcák-, szép köz- és magánépületek-, piaczk- és sétatérékből áll. Itt van a színház: Musis, Moribus, et Publicae Laetitiae. MDCCLXXXVII. Itt a fejedelmi lak, mellyben a francia forradalom alatt a provençei gróf (XVIII. Lajos) és az artoisi gróf (X. Károly) szállásolt, jelenleg pedig a porosz herczeg lakik.

Coblenzből, minthogy a vasút ezen irányban még el nem készült, postán mentem, mindig a Lahn folyam által öntözött gyönyörű völgyben, magas hegyektől környezve, az europai hírű Emsig, a divatvilág ezen elsőrendű fürdőjeig. Azonban itt már mindent üresen találván, sokáig nem időztem, hanem tovább folytattam utamat Schwalbachba; hol még néhány napig örvendtettem a természet szépségei- s a Stahlbrunnen pezsgő gyöngyeinek.

XXIV.

A Majnapartról. Frankfurt, őszhó 5. 1858.

(Pál temploma ; a Römer, vagyis tanácsház ; a császárok arczképei.)

Ezen ős német város, melly a VIII. század óta mint Franconia, és némi tekintetben egész Németország fővárosa, 1254-ben szabad és császári, 1356-ban koronázási város, 1806-ban a frankfurti nagyhercezség feje, 1815-ben köztársaság, most a német szövetség székhelye, nevezetes szerepet játszik Németország történetében ; hol a távirdai sodrony folytonos mozgásban van, és hoz és visz, majd keletnek, majd nyugotnak, majd délnek, majd éjszaknak határozatokat. Ki ne emlékeznék a legutóbbi európai forradalom idejéből Pál templomára, hol az állam bölcsei olly soká, és olly szépen vitatkoztak a fölött: valljon Németország Staaten-Bund-e, vagy Bundes-Staat? . . . És ki ne ohajtaná látni ezen épületet, melly már építészti tekintetben is igen nevezetes ; tágas köralakú belsejénél fogva inkább hasonlítván valamely szinkörhöz, mint templomhoz ; úgyhogy ha az oltáron levő feszületet eltávolítjuk, semmi sem marad hátra, mi a hely szentségére figyelmeztetne, vagy a lelket fölemelné. Ne vegye rossz néven senki, de én, — noha azokat a tarkabarka, ékességgel túlhalmozott oltárokat magam sem szeretem, — abban a véleményben élek, hogy

az üres templom a szívet is üresen hagyja. . . . Még mutatják a padokat, hol Lichnovszky, hol Auersvald ültek, a soha nem helyeselhető türelmetlenség és csak rombolni tudó fanatizmus áldozatai. Azonban mielőtt egyébről szólnánk, tekintsünk be a tiszteletre méltó Römerbe, vagyis tanácsházba, melyet a város 1405. vett, később nagyobbított, és a birodalomnak ajándékozott: illik, hogy első látogatásunkat az Isten háza után itt tegyük; hol a választó fejedelmek a császárválasztás előtt tanácskozásra összegyültek; utána pedig II. Maximilian óta, — kevés kivétellel, — a koronázási ünnepélyek és lakomák tartattak.

A tanácsház külseje igen ószerű, és belseje is lényegében az maradt, mely hajdanta volt. Amint az ember a tágas oszlopcsarnokon belép, és fölmege az emeletbe, — mellynek lépcsőzetét és folyosóját Colomba által festett frescoképek ékesítik, — felülről világított előszobába jut. Ennek felső körületén a következő irat olvasható: *Accipit acceptos solis per lucida vitra, ut spargat radio ligneus arte polus.* Innen az egyik ajtó a választási, most tanácssterembe nyílik; hol a székeket és asztalokat kivéve, a többi mind a régi maradt. A választási teremből az úgynevezett kaisersaalba megyünk; s itt a német császárok egész sorozatával találkozunk, mind életnagyságu képekben; mellyek I. Maximiliántól kezdve természet után, egyébiránt pedig régi pénzek, pecsétek- és sírkövekről vétettek. A sorozatot, mindjárt az ajtó mellett, nagy Károly császár (768—814)

nyitja meg; ki az első német eredetű romai császár volt. Érdy régiségtani közleményeiben idézett Gottfridus Viterbiensis szerint :

„Natus in Ingelheim, *cui Berta fit Ungara mater,*
Pipinusque pater.“

Ugyanaz, ki a bajor Tassiloval szövetséghez, de rúttul cserbenhagyatott avarok erejét Győrnél megtörte, és Csabát, az avar királyt, Etelvárban megszállotta, elfogta, és minden kincsétől megfosztotta; azután pedig egész Pannoniát és Daciát hatalma alá hajtotta (Bonfin. Dec. I. L. IX.) Jelszava, melyet különösen azáltal is tanusított, hogy a legyőzött avarokra, szintűgy mint a szászokra, a keresztény religiót rákényszerítette : „*Christus vincit, Christus regnat, Christus triumphat.*“ Azon veszteséget, melyet avar őseink Károly fegyvere által a Dunánál szenvedtek, bőven kipótolák a magyarok későbbben Augsburgnál, Károly férfiivadékai közül az utolsó német császár, — gyermek Lajoson (899—911) midőn Németországot adófizetőjökké tévék. „*Factusque illis est per nonnullos annos populus hic tributarius*“; mondja Luithprand (Hist. de Reb. Europ. L. I. C. V.) Jelszava: „*Multorum manus, paucorum consilium.*“ Lajost követte I. Konrad (912—918), ki alatt a magyarok gyakran meglátogatták Németországot. Magas, száraz ember, lándzsával kezében. A monda szerint ezt ütötte volna föbe az elfogott Lehel. Jelszava : „*Fortuna quum blanditur, fallit.*“ Utána I. másként madarász Henrik, szász herczeg „*Ad*

vindictam tardus, ad beneficentiam velox“ uralkodott (919—936.) Erő és bátorság ömlik el daliás temetén; mit velünk Merseburgnál, 933. ugyancsak éreztetett; fia pedig a sötét tekintetű I. másként nagy Otto (936—973.) a gyászos emlékezetű Lechfelden, 955. hatalmának egész súlyával reánk mért. Hogy ki volt ezen pánczélos vitéz, mutatja jelszava: „*Satius est ratione aequitatis mortem oppetere, quam fugere et inhoneste vivere.*“ De menjünk tovább a hosszú sorozaton, s a minket kevésbbé érdeklőket hagyjuk el; míg három százados időköz után, szemeink egy nyílt tekintetű, baljában paizsot, jobbában zászlót tartó hősön meg nem pihennek; kinek emlékezetre méltó jelszava: „*Melius bene imperare, quam imperium ampliare.*“ Ez a felséges uralkodó ház törzsatyja, Habsburgi Rudolf (1273—1291.)

Régi dicsőségünk hol késel az éji homályban?

Századok ültenek el, s te alattok mélyen enyésző Fénynyel jársz egyedül. Rajtad sűrű fellegek és a Bús feledékenység koszorútlan alakja lebegnek.

Nem azon Rudolf-e ez, kinek szerencséje és dicsősége a magyar nemzet történetével olyan szorosan össze van kötve? — Ki ne emlékeznék a marchfeldi véres ütközetre, melyben a cseh Ottokár ereje örökre megtöretett, és a habsburgi ház megalapított? — Megalapított pedig Rudolf hű szövetségesének IV. László magyar királynak segítségével; mert Rudolfnak azon a napon, (1278. aug. 25.) melly élete és koronája fölött határozott,

nem volt több, mint legfeljebb 10,000 embere; holtott Ottokár 30,000 válogatott vitézzel ment ellene. Nem csuda hát, mit Kéza mond: hogy Rudolf minden reményét Lászlóban helyezte: „*cuius adventum et auxilium sicut dei exoptabat.*“ És László megérkezett; mint Bodmann Codex epist. Rudolphi I. epist. 79. bizonyítja: „*Ungariae rex inclitus cum XL. millibus Ungarorum et XVI. millibus Cumanorum domini nostri obsequiis se aptavit.*“ (Szalay nyolcz. k. 96. l.) Ottokár koronáját a magyar daliák száguldó méneinek patkója tiporta. Minő nagy fontosságú esemény volt ez, kitetszik abból is, mert László a székesfehérvári templomban felfüggesztetvén a cseh-, morva- és lengyel zászlókat, a győzelem napját évenként megünnepeltetni rendelé; Pozsonyban pedig hálából templomot építtetett, — a ferencziekét, — melynek homlokzatán néhány év előtt magam is olvasám: „*Devicto Ottocar*“ sat. — Csudálnom kell, hogy hazai festészeink, kik néha aprólékos dolgokkal bibelődnek, ezen nagyszerű eseményt még eddig ecsetökre nem méltatták! — Avagy nem éreznek magukban elegendő erőt a nemzet nagy napjainak hű színezésére? hogy láthatóvá tennék, miszerint a magyar hivatta volt és van arra, — miként Mária Terézia alatt is bebizonyítá, — hogy Europa ügyeiben döntő befolyással bírjon. Mindig csak azt a szegény törököt verik; kinek anélkül is elég a maga baja. Mintha a magyar történetek nem szolgáltatóknának bő anyagot feldolgozásra. Illyen gondolatok foglalák el lelkemet a frankfurti császárt-

remben; hol az őskor szellemei intettek nekem, a késő századok fiának, és meggyújták előttem a történetek világát.

Vessünk még egy pillanatot a frankfurti császárteremre; talán találkozunk még néhány jelentékeny arczeccsal, ki minket közelebbről érdekel. Ott ama rőt szakálu, magas, pánczéلبa öltözött fejedelem, kinek jelszava: „*Mala ultro adsunt*,“ a luxemburgi ház utolsó férfiivadéka, Zsigmond császár (1411—1437) és magyar király (1387—1437.) Sokáig néztem e képet, és nem tudtam magamnak megmagyarázni, mi nem tetszik vonásaiban; mert valami idegenszerűt, visszataszítót láttam azokban; anélkül, hogy az eszmére, mellyel lelkem előtt lebeggett, kitaláltam volna az alkalmas szót. Azonban mihelyt eszembe jutott Kont és a 32 nemes, kiket Zsigmond Budán, a Györgytéren lefejeztetett; föl ismerém szemeiben azon vad kénnyt, mellyel törvényt és igazságot tapodott: azon kegyetlenséget, mellyel uralkodását mégbélyegzé, s amellyről még akkor sem mondott le egészen, midőn siklósi fogságából kibocsáttatván, esküvel fogadá, hogy azokon, kik fogságba tették, boszút nem álland. — Hát ama rejtélyes képű öreg, kinek vállait a gondok meggörbítették, mit akar az A. E. I. O. U.-val mondani? . . Ez III. Fridrik császár (1439—1493.) és jelszava: „*Austriae est imperare orbi universo*“; mellyet azonban, miután tapasztalta, hogy a nagy Hunyad fia, a hős Mátyás, ki Bécset elfoglalta (1486.) és Austriát meghódította, másként tanulta az ábécét,

ezzel cserélt föl: „*Rerum irrecuperabilium felix oblivio.*“ De ki győzné elszámítani és ecsetelni, há-
bár csak néhány gyenge vonással is, mind a fejedel-
meket, kik Nagy Károlytól II. Ferenczig uralkod-
tak! — Ezer évnél több folyt azóta le (768—1806.)
és ezen keskeny rámák századok történeit foglalják
magukban; mellyeknek helye, mintha a titokteljes
végzet a jövőt akarta volna az emberekkel megis-
mertetni, az utolsó német császárral, II. Ferenczcel,
a frankfurti kaisersaalban egészen betöltetett.

Innen a székesegyházba mentem, és megnéz-
tem a kápolnát, hol a császárok választattak, s az
oltárt, ahol megkoronáztattak. A templom, kereszt-
alakú szép építmény, magas tornyával úgy áll itt,
mint a történetek hű öre, és maradandó emléke.

Folytatás és vége.

A Majnapartról, 1858.

(A Thurn-Taxis palota; Senkenberg alapítványa; Staedelféle
képtár; Goethe szobra; Guttenbergnek és társainak emléke;
Hessen-Denkmal; a temető: párhuzam az olasz és német te-
metők között; születési és pénzaristocratia.)

Vannak ezenkívül Frankfurtnak még számos
köz- és magánépületei, nagybecsű gyűjteményei, és
emlékszobrai. Középületei közül figyelemre méltó a
Thurn-Taxis palota, hol a német szövetség üléseit
tartja; és a könyvtár, ezen fölirással: *Studiis liber-
tati reddita civitas.* A könyvtárt megtekintvén, kér-

dezösködém, ha nines-e itt valami nevezetes okmány melly Magyarországra vonatkoznék? — Azonban csakhamar megbánám kíváncsiságomat; mert a könyvtárnok félig mosolyogva megjegyzé: hogy volt egy igen régi codex, mellyet még a boldogult nádor, József főherczeg le akart a muzeumi könyvtár számára iratni; de a város azt hívén, hogy ezáltal kedves dolgot teend a magyar nemzetnek, a codex-et odaajándékozá; anélkül hogy a magyar nemzeti muzeumtól mindekkoráig viszonaajándékot nyert volna: „Denn man ist gewöhnt von Frankfurt Geschenke anzunehmen, nicht aber erwiedern.“ Nem tudom, ha nem ez-e az ismeretes „Nádor codex“; — hanem azt tudom, hogy a megjegyzés, kivált ha igazságos is, nekem igen rossz esett, és elvette a további kérdezösködéstől minden kedvemet.

Igen szép az úgynevezett Senkenbergsche Stiftung, mindjárt az eschenheimi kapu mellett; melly állatokban, különösen az öslénytani osztályban, felette gazdag. Az *elephas primigenius vulgo mammuth*, *cervus megaceros*, *bos primigenius*, *palaeotherium magnum*, *rhinoceros*, *pterodactylus* és különféle gyíkok, válogatott példányokban láthatók. És mivel már az állatoknál vagyok, megemlítem még az újonnan alapított zoologiai kertet is; melly a városon kívül ugyan, de ahhoz közel, szép sétánynyal s mulató házakkal kecsegtet.

Szóljunk még a Staedelféle képtárról. Ezt ugyan a drezdai Zwingerhez hasonlítani nem lehet; mindamellett is, ki Frankfurtot látogatja, megtekín-

teni el ne mulasztja. Sok szépet fog benne találni az olasz, spanyol, németalföldi és új német iskolából. Például mindjárt az első teremben vagyon Alessandro Moretto remeke, melly a boldogságos szűzet, a gyermek Jézussal, trónusán ülve ábrázolja. Előtte a négy fő szentatya, a „Consensus Patrum“-ot, igen szerencsésen jelképezve : I. Gergely tartja a nyitott bibliát; Jeromos az ujjával rámutat, mint-ha magyarázni akarná; sz. Ambrus milanoi püspök, ostorral kezében, példázza az egyházi fegyelem szigorúságát: minthogy ő Theodosius császárt, ki katonái által 7000 thessaloniki polgárt lemészároltatott, nyilvános poenitentia alá vetette, és a templomba való belépéstől eltiltotta, mindaddig, míg ezen tetteért szívbánat és töredelmes vezeklés által eleget nem teszen; — és míg az éppen olly szigorú főpap, mint szent ihlettségű költő, a boldogságos szűzre függeszti szemeit, kit megénekelt; tanítványa, a nagy bölcész, sz. Ágoston, magába mélyedve néz a népre ki. Igen szép kép a spanyol iskolából, a boldogságos szűz szeplőtelen fogantatása, melly a hires Murillonak tulajdoníttatik. Továbbá az új német iskolából azon jelenet, midőn Huss Constanzbán, valamelly dominicanus kolostorban előleges kihallgatáson levén, kifejti vallási tanait. Szerzője Lessing Károly Frigyes; ugyanaz, ki III. Ezzelint festette a börtönben, midőn a cassanoi csata után, Magold de Navelongo által elfogatott, és bezáratott. Nagyszerű kép Overbecktől a religio diadala a művészetekben; igazán megigéző Steinle tiburtini sybillája sat. Van

Frankfurtnak állandó mütárlata is ; azonban itt semmi különöst nem találtam. A legszebb kép : lantos nő, Corniceliustól.

A nyilvános kegyelet sem hiányzik : köztérein szép emlékek láthatók ; illyen a Goethe szobor, a róla elnevezett sétányon. Ehhez nem messze Guttenbergnek és társainak bronzszobra : Zu Ehren der Erfindung der Buchdruckerkunst, errichtet bei der vierten Säcularfeier am 24. Juni 1840. És a Bethmanféle szoborgyűjtemény közelében a Hessen-Denkmal, ezen fölírással :

Laborum. Sociis.
E. Cattorum. Legionibus.
Traiecto. Ad. Moenum.
III. Non. Decembr. Recepto.
Decora. Morte. Occumbentibus.
Poni. Jussit.
Virtutis. Constantiae. Testis. Mirator.
Frid. Guil. Borussiae. Rex.
CICIDCCLXXXIII.

A másik oldalon pedig :

Fried. Wilh. Koenig von Preussen.
Den. Edlen. Hessen.
Die
Im. Kampf. Fürs. Vaterland.
Hier.
Siegend. Fielen.

Ideje hogy befejezzem, talán hosszúra is terjedt uti jegyzeteimet. Azonban mielőtt búcsut vennék Frankfurttól, elvezetem olvasóimat egy helyre, hová előbb vagy utóbb, akarjuk vagy nem akarjuk, mindnyájunknak menni kell. Sokan elrémülve tekintik ezt, mellynek látására, miként Berzsenyi mondja, a tündérhatalom, a ragyogó dagály, a szemek vázai, s a világ álarczái lehullanak. De én, meglehet természetem komolysága, meglehet az élet viszontagságaiban szerzett tapasztalataim-, és ezekre épített alapelveimnél fogva, enyhülést találok inkább e helyen, semhogy tőle visszaborzadnék. Azért bár hová menjek is, szívesen fölkeresem, és örvendek, ha valahol azon tisztelet-, kegyelet-, és figyelemre találok, mellyel én iránta viseltetem ; mert :

Minden szálfü, virág, mellyre tekintek itt,
Érző sziv vala, melly ömlede mint enyém ;
Minden porszem úgy élt, úgy szeretett, örült
Mint e gerjedező kebel. B.

Talán fölösleges is mondanom, hogy a temetőről, az élet ezen gyakorlati iskolájáról akarok szólni. Láttam nagyszerű, láttam fényes, emlékek-, oszlopok-, sírboltok-, keresztek-, kápolnák- és csarnokokkal ékesített temetőket Olaszországban ; minő például a veronai vagy bresciai ; de olyan jól sehol sem éreztem magamat, mint a frankfurti, és még inkább a leipzigi sírkertben. Az olasz temetők csak a nagy pompát, a márványba vésett kevélységet mutatják, de a szívet hidegen hagyják ; hol csak

a gazdagnak van emléke, a szegény pedig, mint a birka, számokkal van megjelelve; míg a németországi temetőkben minden olly kedélyes, olly meg-ható, hogy az ember nem is féli az enyészet lehelle-tét. Itt a temetők árnyas sétányok, tágas, szép utak által részekre felosztva, hová kedvtöltésből is kijő-nek a lakosok; és a sírhalmok mind megannyi virág-ágyak és nyugvóhelyek az élőknek és a holtaknak; mellyeket padok és pihenésre mesterségesen alkal-mazott sziklák vesznek körül. Soha nem fogom azon benyomást elfelejteni, mellyet Lipcsében, a város közepén, már elhagyott, de annál szorgalmasban művelt temető reám tőn. Rózsás kertnek mondat-nám, hol a sírok szellemei az élőkkel barátkoznak. És valóban kert is ez, mellynek művelésével rendes kertészek foglalkoznak. A halál itt elveszti minden komorságát, s a vallás és költészet bájsugárral fonja körül a mulandóság jelvényeit.

Megnézvén a frankfurti temetőt, óhajtottam látni a Bethmann nemzetség sírboltját is, mellyet Thorwaldsennek emlékműve diszesít. Erről egész történetet kellene mondanom, ha igazán értelmezni akarnám; de azt nem teszem, már csak azért sem: mert nem tudok róla ollyan elragadtatással szólni, mint aminővel a német írók a német eredetű mű-vészt magasztalják. A mű carrarai márványból ké-szült, és egészben véve szép, de egyes részleteiben nem bír sem azon finomsággal, sem azon tökélylyel, mellyet egykor Velenczében a S. Giovanni e Paolo egyház del rosario kápolnájában Bonazza, Tor-

retto, Morlaiter, és Tagliapietra remekein bámultam.*)

Miután így a város főpontját érintettem, néhány általános észrevételt kell még annak physiognomiájára nézve tennem. Frankfurt, mint többnyire a középkori városok, melyek a körfalak- s várárkokból lassanként kibontakoznak, — régi köpeny új gallérral. Gallérát azon gyönyörű villák képezik, melyek egymástól különválva, és virágos kertekkel közbesítve, a belvárost körülveszik. Ezekről ismeri csak meg az ember igazán Frankfurt valódi gazdagságát; melyek mindannyi paloták, czímer és

---

*) Temetőben sétálván, elszoktam olvasni a síriratokat, melyek néha tanítanak, máskor, a hely minden komolysága mellett is, mulattatnak. Így történt, hogy nem régiben Pesten, a váci temetőben, fölkeresvén újabb irodalmunk első rendű bajnokának, Kisfaludy Károlynak sírját, a márványemlékbe, valamely idetévedt német poeta által, elég olvashatóan bevéssett versekre akadtam; melyeket curiosum gyanánt ide igtatok:

„Fremder Zungen fremde Töne
Wagen deinen Ruhm verehren,
Mögen deine wilden Söhne
Ihnen dieses nie verwehren.“

Azok a vadfiúk, hát természetesen mi volnánk; kik senki fiának a kedvéért le nem akarván mondani nyelvünkről és nemzetiségünkről, és annak a hazabani jogairól, azt mondjuk Zrinyivel: „Ne bánts a magyart“!

korona nélkül; mert ezeket nem a születési, hanem a pénzaristocratia építette. Nem is sokat hall itt az ember grófról, báróról; hanem ha kérdi: kié ez a palota? azt mondják: N. tőzsér, vagy X. kőműves, Y. ácsmesteré. De azért ne vélje senki, mintha itt valami republicanus egyenlőség uralkodnék. O! nem: a pénzaristocratia az aristocratiának minden nemei között a legkiállhatatlanabb. Megvannak mindazon bűnei, melyek a születési aristocratiának; a nélkül, hogy bírna annak erényeivel. Frankfurtban az igaz, hogy nem kérdezik az emberről: kicsoda? — de annál inkább kérdezik: mennyi pénze van? — és aszerint mérik, becsülik vagy lenézik. Ezen Croesusok között természetesen a Rothschild testvérek az első helyet foglalják el, kiknek a városon kívül pompás nyári lakaik vagynak; az egyik Kindsburg, a másik Grüneburg.

SCHWEIZ.

XXV.

Basel, őszelő 7. 1859.

(Carlsruhe. — Basel történelmi tekintetben; a münster; a conciliumok tereme; todtentanz; muzeum; városház.)

Ott fogom föl levelezéseim fonalát, hol azt a mult évben elejtettem, majnai Frankfurtban. Innen a vasuton megindulván, Darmstadton és Heidelbergén át Carlsruheba jövék, a badeni nagyhercezség székvárosába. A vidék mellyen átmenénk, igen kellemes. Balról a Schwarzwald kiágazásai; jobbról messze elnyúló rónaság, mellynek szegélyét a Rajna, s alább az elsassi hegyek képezik. A földművelés ügylátszik kerti gazdaságból áll, sok dohányültetvényekkel.

Carlsruhéba, ezen csinos székvárosba, melyet egy század előtt még erdők borítottak, megérkezvén, azonnal a főtér felé sieték. Első mi szemembe tűnt, azon veres homokkőből faragott gúla, melyet Károly örgrófnak tiszteletére Lajos nagyherceg állíttatott. Az egyik fölirat így szól :

Markgraf Karl Wilhelm
Legte Den Ersten Grundstein Zu Seinem
Neuen Wohnsitz, Und Dieser Stadt
Am 17. Juny 1715.

A másik azt mondja :

Wo Markgraf Karl einst in Schatten des Hardwaldes Ruhe suchte, und die Stadt sich erbaute, die seinen Namen bewahrt, auf der Staedte, wo er die letzte Ruhe fand, weiht Ihm dies Denkmahl, das seine Asche verschliest, in dankbarer Erinnerung Ludwig Wilhelm August Groshertzog 1823. És ezzel egyszersmind a város történetét is elmondottam.

Jól sikerült még a nagyhercegi palota előtti téren, granittalpon, födetlen fővel álló bronzszobor, ezen fölirattal :

A déli oldalon :

Karl Friedrich
Groshertzog
von
Baden.

Az éjszakin :

Groshertzog Leopold
Seinem Vater
Dem
Gesegneten
MDCCCXLIV.

Schwanthalertől.

Mind igen szép ; és a fiúi kegyelet becsülésre méltó ; hanem már fejedelmeknél, nyilvános emlékoszlopokon, sokkal szivesebben olvasom a nemzet háláját.

A nagyhercegi lak igen díszes épület. Vele

kapcsolatban áll a fűvészkert, és a gyönyörű, messze kiterjedő park, melyet a Rákosra szerettem volna varázsolni; mert hiában, a magyar ember külföldön is hazájára emlékezik. Ehhez közel a színház; nem nagy, de olyan nyájas külsejű, izletes épület, minőt keveset láttam Némethonban.

Az akademia egészen új, és ezen homlokiratot viseli: Leopoldus Magn. Dux. Bad. Artibus. A. D. MDCCCXLIH.

Néhány órai ittmulatás után, mi elég volt arra, hogy a város képe élénk emlékezetemben maradjon, tovább indulánk, és jobbra hagyván a német szövetségi várat, Rasstادت, balra a fürdőjéről, és még inkább nyilvános játékházairól hires Badent, virágzó gazdasági intézetére büszke, szép fekvésű Hochburgot; estefelé átléptük a schweizi határt, és az éjet szabad földön, Basel városában töltöttük.

Basel, mint tudjuk, hajdan német birodalmi város volt, püspöki székkal. 1501-ben állott a schweizi szövetségbe, és 1527. fogadta el a reformatiot. Mint canton, az elnyomott tartományi és gazdag városi nép között folytatott hosszas surlódások miatt, az 1833-ki august 3-án történt hardwaldi véres csata után, kettészakadt: canton Basel-Stadt, és Basel-Landra. Az egész mintegy 77,000 lelket szamlál; akik közül $\frac{1}{5}$ rész katolikus. Lakosai szorgalmas emberek, és földművelés-, gyümölcstermesztés-, ipar- és kereskedés, különösen pedig selyem- és pamutgyártásból élnek.

Maga a város a Rajna partján fekszik, mely által Klein-Basel és Gros-Baselre osztatik. A hídon, mely a két városrészt összeköti, mindjárt szemembe tűnt azon oszlop, melyhez hasonlót azután több helyen láttam. Ezen oszlopon az idegen mindent talál, amire utazás közben szüksége van: hévmérőt, súlymérőt, hosszmértéket; úgyhogy magát az ember, minden kérdezősködés nélkül, azonnal tájékozhatja.

Basel, hol a germanoknak rajnáni fő átmenete történt, gyönyörű fekvéssel bír, és a romaiak idejében Basiliának hivatott, mely a magyarok által, Zoltán vezér alatt, 918., télhó 21. bevételre és földületre. A régi vár helyét a későbbi Pfalz foglalta el, mely most szép kilátással kecsegtető sétatér.

Minthogy Basel, történeti tekintetben, leginkább egyházi zsinatairól emlékezetes, fölsiettem a II. Henrik császár által (1010—1019.) veres homokkőből épített, később leégett, de ismét helyreállított, földrengés által megrongált és újra kijavított Münsterbe; mely felséges boltozatainál és állományának szilárdságánál fogva, kétségen kívül egyike a középkori, german stýlben emelt legjelesebb szentegyházaknak. A fő bejárásnál balról, ablakfestvényen, az alapító II. Henrik és neje, jobbról Oecolampadius, és az akkori polgármester, Maier arczképe látható. Az úgynevezett kreuzgangokban Anna császárnőnek, Habsburgi Rudolf feleségének, több püspökök, vitézek és reformatoroknak síremlékeik állanak. Utolsó ékességei az 1529-ki képromboláskor legszebb műkincseitől megfosztatott tem-

plomnak. Nekem különösen egy vonta magára figyelmet, ezen fölírással :

Erasmo Rotterodamo, Viro Omnibus Modis
Maximo sat. MDXXXVI.

A templomból fölmentem a conciliumok terebébe ; hol 1061-ben és 1431-ben egész 1448-ig egyházi zsinatok tartattak. A bútorok részben még most is azok, mellyek voltak midőn IV. Eugen pápa a conciliumot kiközösítette, az egybegyült egyházatyák pedig a pápát letették, és helyébe V. Felixet ültették.

Emlékezetre méltók itt a baseli dominicanusok temetőjének falából kivágott ,todtentanz‘ fresco maradványai ; mellyek Baselben mindenféle alakban, czukorból, tésztából, papirból, fából idomítva vagy faragva láthatók, boltokban és kirakványokban, és közönségesen Holbeinnak tulajdoníttatnak ; ki állítólag azokat az 1439-ki döghalál emlékezetére festette. Egyébiránt akár ki festette, az nem változtat a dolgon semmit ; hanem hogy igen szép fresco képek, azt meg kell vallani ; és örökre kár lett volna, ha a temető falával együtt azok is elpusztulnak.

Másik nevezetessége Baselnek a muzeum, csinos képtárával, mellyben a baseli születésű Holbeinnak első műve 1521-ből, és saját arczképe, ezen aláírással : Imago pictoris celeberrimi Johannis Holbein, eiusdemque opus. Továbbá a megholt Krisztus, több jeles darabbal. A palaeontologiai osztály-

ban különösen szemembe tűnt valamely *dinotherium giganteum* felső és alsó állkapczája agyaraival, mellynél nagyobb és épebbet sehol sem láttam.

Végre említsük még meg a városházát, hol szintén szép fresco képek találtatnak. Mindjárt a kapu alatt balról : Herodes megjelenik a törvényszék előtt mint vádlott, az ő testőrei kíséretében ; félelem és rettegés szállja meg a birákat, de bátorsága által fölvillanyozza őket a nemeslelkű Sameas. (Joseph. Flavius zsidó történeteinek XIV. k. 9. fej.) Jobbról pedig : Josaphat inti a birákat, hogy az Isten, ki nem tekint sem személyre, sem méltóságra, sem ajándéokra, itélni fog fölöttük. (Kronika II. k. XIX. fej.) Nem csak igen jó, de cél- és alkalmoszerű festvények.

A fölépcső oldalán sisakos romai vitéz bronzszobra áll, ezen aláírással : *Honori et virtuti Lutii Munatii etc. etc. Civitas Basiliensis, ex bellicosissima gente Alemannorum in Rauracorum fines transducta, simulacrum hoc ex Senatus auct. dicandum statuendumque curavit. Anno Sal. Christ. CIOIOXXC.*

De ne időzzünk sokáig ezen ószerű varosháznál, hanem siessünk az indóházba, hogy a vasuton, melly Baselland és Solothurn cantonokon át Biennbe visz, annak idején a neuchateli tóra juthassunk ; utunkat gőzhajón folytatandók Iverdunig, és onnan ismét vasuton Lausanneig, és Lausanneból amint tetszik, akár gőzhajón, ha szép idő van, a lemani tavon, — akár vasuton egészen Genfig. Miről majd jövő levelemben.

XXVI.

Genf, őszelő 14. 1859.

(A pártok állása ; a város épülése és a catholicismus terjedése ; a polgárérzelem, mint a közvagyonnak őrizője ; escalade ; musée academique ; a székesegyház ; Calvin cathedrája ; a városház ; czégér mindenben.)

Genf, francziául Genève, a hasonnevű kis cantonnak, vagy mondjuk inkább az általános szavazatra alapított szabadelvű köztársaságnak 40,000 lakost számláló fővárosa, a Lemán tó partján, a Rhône kifolyásánál, melly által két részre osztatik, gyönyörű fekvéssel és kilátással bír Savoya jéghegyeire ; hol az égbe emelkedő Montblanc örök hóval borított tetői, szembeszökő ellentétben állanak a kristálytisza tó vizének kékes hullámaival. Genfnek számos külvárosai és város részei : Pâquis, St. Gervais, Eaux-vives sat. csinos vashíd és több más hídak által vagynak egymással összekapcsolva. A külvárosokat és a belváros alantabb fekvő részét az iparos osztály lakja, óráskok, aranyművesek, ékszerárusok, pénzváltók, kereskedők, gyárnokok tarka vegyületében. Az aristocratia, Genf legrégibb lakói, — mert ne képzeljük hogy köztársaságban nincsen aristocratia, — a bástyák fölött, különösen a la Treille nevű sétatéres oldalon lakik, a Salève hegylánczczal átellenben. Már a házak külseje mutatja, hogy itt más néposztály honol, mellynek érdekei az alantla-

kóknak érdekeitől különbözök, gyakorta ezekéivel ellenkezők. Mert tudnunk kell, hogy Genfben két párt vagyon : a conservativ, melyet ott reactionariusnak neveznek, és a szabadelvű; az előbbihez tartozik Genf polgáraristocratiája, a legszigorúbb calvinisták és methodisták; az utóbbi különféle töredékekből áll; hol a katholikusokat, mint a másik párt által nyomottakat a szabad kőművesekkel egy oldalon találjuk. Sajátságos tünemény, mely a helybeli viszonyokban és körülményekben találja magyarázatát. Néhány év előtt a szabadelvű párt, melynek élén Fazy állott, és áll jelenleg is, mint a köztársaság elnöke, a város gyarapodását és emelkedését óhajtván mindenek fölött, indítványt tön a város bástyáinak lerontására; ezen indítványt a conservativek, — kik a város bástyaiban a calvinismus erődeit látták, és azok lerontásával megnyitva az utat a catholicismus terjedésének, — hevesen ellenezték. Azonban Fazy, noha maga is Calvin követője, polgárokat óhajtván inkább mint calvinistákat, az ellenfél minden erőködése daczára, keresztül vitte az indítványt; a falak leromboltattak, a város árcai betöltettek, s azoknak helyén most pompás házak, templomok, köz- és magánépületek állanak. Soha sem láttam még várost ilyen hirtelen emelkedésben: ez minden irányban épül és terjeszkedik. Idevaló lakosok mondják, és idegen utazók bizonyítják, hogy ahol még ezelőtt csak 6—7 évvel árkok, posványok és elhagyatott kopár telkek voltak, most 4—5 emeletes házakból álló utcák, mond-

hatnám városrészek léteznek. Azóta építettek az angolok maguknak templomot; azóta emelkedett fel, közadakozás útján, — mellyhez a város adta a tért, — a maga egyszerűségében szép katolikus szentegyház. Ez Fazy műve: azért állanak pártján a katolikusok, kik a szomszéd Savoya és Franciaországból, Genf kellemes fekvése és szabad alkotmánya által vonzatra, csoportosan jönnek a városba, és növekedő számuk és gyarapodásuk által, folytonos izgatottságban tartják az ellenpárt féltékenységet; melly borzadva gondol arra az időre, midőn idegenek fognak beülni Calvin cathedrájába; vissza nem emlékező, hogy az ő őseik, a Franciaországból száműzött huguenották, szintén idegenek valának; sőt maga Calvin is Picardiából menekült Schweiz szabad földére. Így beszélnek Fazy és az ő párthívei. Innen az ellenpárt gyűlése. Valóban nagy következetlenség is lett volna Genfből, hol még a szabad közműveseknek is nyilvános loge-ok van, kiszorítani a katolikusokat! — Ennyit a helybeli viszonyok ismertetésére. Most tegyük sétát a városon, és lakásomból, a hôtélVictoriából, rue Montblanc, kiindulván, menjünk át a Rhône hidján (pont des Bergues) a genfi elegans világ gyűlőhelyére, a Rousseau szigetre; hol azon férfinak Pradier által öntött és 1836-ban fölállított bronzszobra díszleg, kinek iratait a kormány, hetvenhárom évvel előbb, mint ártalmasokat, a bakó által megégettette. Itt zenét, fagyaltat, szép kilátást, friss levegőt, csinos társaságot találunk.

A tulsó parton, a quai hosszában, szép házak és nagy szállodák : hôtel d' Angleterre , de la métropole, couronne sat. vonulnak el. Ezekkel szemben, közvetlenül a tó mellett, csinos sétatér. Rendőrt, katonát, gendarme-t sehol sem lát az ember ; és azért még sem történnek kihágások. Kiszégezett fekete táblák figyelmeztetnek, hogy a nyilvános sétányok az egész közönség tulajdona lévén, azok a polgárok gondviselésére bíztnak. „Les Promenades publiques etant destinées à l'utilité et à l'agrément de Tous, le Conseil Administratif les met sous la sauvegarde des Citoyens.“ Boldog ország! boldog város! gondolám magamban, ezeket olvasván, hol a közszellem, a polgárérzelem annyira kifejlődött, hogy a kihágásokat nem rendőrök és hosszú paragraphusokba foglalt büntetések által kell korlátozni, és a közvagyonnak megőrzésére elegendő a polgárérzelemre való hivatkozás. Ésmért elegendő? az ért, mert a nép szívében meggyökerezett a törvények, — azon törvények iránti tisztelet, amellyeket ő maga alkotott, s amellyeket megsérteni annyit tenne, mint önmagának ellenmondani, mint saját művét megrontani. Nem szorít a korlát, mellyet magunk állítottunk fel; nem súlyos a teher, mellyet önkényt vállaltunk el. Csak az idegen, csak a reánk erőszakolt járom nyomasztó. A tóparti sétány kioskjában a Montblancnak Sené által hársfából készített és 42 lábnyi nagyságu domborműve, megtekintést érdemel.

Már most ha tetszik, menjünk végig a rue

basse-on, az újan épült postaház felé; ott a rue de la cité sarkán, szép kutat fogunk találni, az úgynevezett escaladot, melly annak emlékezetére állíttatott, hogy egykor a savoyardok, éjszakának idején hirtelen megrohanván a várost, el akarták foglalni; de a polgárok hősi védelme és önfeláldozása, meg hiúsította a véletlen támadást. Az oszlop tetején a hadak istennője áll, kelevézt tartva kezében, s a város címeres paizsára támaszkodva. A fölírás: „Erigé en mémoire du 12 Decembre 1602. 1857.“ Az oldallapokon különféle bronzöntetű csoportok: az egyiken létrán fölmászó harczosok kapaszkodnak a falakra; a másikon a támadás visszaveretik; a harmadikon Calvin prédikál; a negyediken a hősi védőknek neveik.

Innen legközelebbi uton fölme gyünk a Musée académique-be (grande rue 209.) hol Saussure, Brongniart, de Candolle, Boissier és más nagynevű természettudósok gyűjteményei foglalják el figyelmünket. Különösen emlékezetes a madárgyűjtemény, mellyhez hasonlót csak a frankfurti Senkenbergféle intézetben, ennél szebbet csak a párisi Jardin des Plantesban láttam. A legritkább, legválogatottabb madárfajok között találjuk az *epimacus superbust*, fekete violaszinbe menő tollaival, és a *paradiseáknak* (apoda, rubra, magnifica, regia) egész sorozatát Uj-Guineából; a *trochilusok*, *ibisek* számtalan fajait Buenosayresből; a *columba coronatát*, és a narancssárga *rupicola peruvianát*. Madártojásokat és fészkeket: *nid de furnier* (Buenos-

ayres) *ploceus pensilis* (Madagascar) *d'oiseaux mouche* (Guadeloupe.) Megtekintést érdemel még a halgyűjtemény, melyben minden schweizi tavakban és vizekben találtató hal látható.

A muzeumból fölfelé menvén, azonnal szemünkbe ötlük a XII. század elején byzanczi stýlben épített székesegyház, vagyis sz. Péter temploma; hol Rohan herczegnek, XIII. Lajos idejében a protestansok vezérének, fekete márvány koporsója, és erre fektetett vaspánczélja, továbbá a régi chorus faragványai, és Calvin, másként Caulvin, igazán Cauvin (mert a reformator atyját így hívták) tanítószéke, melyet 25 évig használt, s amely a feledékenység alól elővételvé, két év óta ismét a cathedralában áll, — vonják magukra figyelmünket. A cathedralistól nem messze (rue du puit — St. Pierre, No. 116) van azon ház, — noha már újonnan fölépítve, — melyben Calvin lakott és meghalt 1564.

A mellette levő utca a hôtel de ville, — vagyis a városházhoz vezet, melynek felső részébe, lépcsők nélkül, hárántosan emelt tágas uton juthatni; a régi tanácsosok kiváltságaihoz tartozván, hogy ők egészen a tanácsterem ajtajáig lóháton menjenek. Itt éppen nyilvános tárgyalások tartattak; és így alkalmam nyílt a birói eljárással, s a bírák és ügyészek hivatalos öltönyével megismerkedni. Az a széles fekete palást, meg az a fehér lefüggő nyakravaló, sajátságos alakban tüntetik föl az illetőket, ehez nem szokott szemeknek. Illyen alakot már az utcán

is láttam nagy táblára festve, és az ablak elé függesztve ezen aláírással: „Etude Ambery;“ min teljességgel el nem tudtam igazodni; meg nem magyarázhatván magamnak, hogy mit akar ama rejtélyes alak, nagy czukorsüveggel fején, ki előtt kérő és alázatos helyzetben két falusi ember áll, mintha ez nekiök alamizsnát akarna osztogatni; míg egyik honfitársam, ki jelenleg genfi polgár, meg nem fejtette: hogy ezen allegorikai kép azt jelenti, hogy itt A. ügyvéd lakik; s egyszersmind az olaszok és francziák ama szokására figyelmeztetett, mellynél fogva mindennek czégyért csinálnak, s mindenből nagy lármát csapnak; éppen mint a macaroni-árusok.

Folytatás és vége.

Genf, 1859.

(A fűvészkert; de Candolle szobra; musée Rath; Plainpalais; Calvin máglyára ítéli Servet-et; Olivier-Venel pensio-natja; érdekes séta a Rhône és az Arve összefolyásánál; tűz-vész; derék hazánkfiak.)

A városház mögötti szép sétatérrel lemenvén, legközelebb a de Candolle által 1816. alapított fűvészkertet érjük: melyet alapítójának bronzöntetű mellszobra ékesít ezen fölirással:

Az előlapon: Augustin Pyramus de Candolle,
Né á Genève. Le IV. Février.
MDCCLXXVIII.

A hátlapon : Ugyanaz. Mort à Genève. Le
IX. Septembre. MDCCCXLVI.

Az öntész Gonon, szobrász Pradier.

Ki ne ismerné de Candolle-t? kinek neve mindenütt viszhangzik, az iskolában és azon kívül; hol a természet, és annak Florája, csodálókat és megleklő barátokat talál. Én a mellszobrot ugyan láttam, de a fűvészkertet, sajnálom, hogy a késő évszak miatt nem találhattam azon állapotban, melyben óhajtottam volna.

A fűvészkerttel átellenben vannak : a palais électoral, hol a választások történnek, és most elég nagy, de nem valami kitűnő műkiállítás látható; a conservatoire de musique, fondation Bartholomy (1841) és a musée Rath; mind új és igen csinos épület. Én ez utolsóba vezetem csak olvasóimat, melyet a genfi születésű orosz tábornok Rath alapított, s a benne lévő képek és szobrok gyűjteményével, szülővárosának ajándékozott. A képek között néhány igen becses festmény találtatik. Michel Angelo Caravaggio (négy énekes) Domenico Zampieri (Dávid diadala) Coypel (Oedipus megátkozza fiát Polynicest) és Hornungtól. (Calvin végpercei arcképekkel : Beza, Farel, Viret sat.) Továbbá : Bonivard a chilloni fogoly; kit olvasóim Byron költeményéből alkalmasint már ismernek; és Medicis Katalin, a mint Coligny fejét fogadja, a kicsiny de értékes gyűjtemény ékességei.

A musée Rathtól délfelé esik a Plainpalaisnak nevezett, és már külön hatósággal bíró városrész; hová tágas téren át megyünk. De itt csak siessünk. Gyászemlékű tér ez, a hitújítás korából. Itt a vallási üldözések és a türelmetlenség máglyái lobogtak. Azonban most nem az inquisitiót, nem a kath. egyházat illeti a vád. Itt Servet Mihályt, a tudós orvost (1553. octob. 26.) Calvin égettette meg: a számüzöttet a számüzött, az elszakadót az elszakadott; mert a kath. egyház isteni tekintélyét elvetvén, nem tűrhette, hogy más valaki az emberi tekintély előtt meg nem hajolt, s a fölállított szabad vizsgálat elvénél fogva, a szentháromságról (De Trinitatis erroribus 1531. Dialogi de Trinitate 1532.) másképen gondolkodott, mint az új pápa; kiről azt mondja *Bouillet* „*Dictionnaire universel d'Histoire et de Géographie*“ czímű jeles munkájában: „*Depuis cette époque, il devint tout puissant dans cette ville, aussi l'appelaient-on le pape de Genève. Il fit adopter par le conseil ses articles de foi, ses ordonnances sur la discipline ecclésiastique; prétendit réformer les mœurs aussi bien que les croyances, et poussant l'ardeur jusqu'à l'intolérance, il fit brûler le malheureux Servet, pour avoir attaqué le mystère de la Trinité.*“ p. 296. Szegény tévelygő Servet-nek gyászos prae-destinatioja volt! — Calvin szintén a plainpalaisi temetőben nyugszik; hanem hogy hol, senki sem tudja; mert megtiltotta, hogy neki halála után emléket ne állítsanak.

Innen a nagyszerű cantoni kórház felé tart-

ván, már a városon kívül fekvő Champelre jutunk, hol Olivier-Venel pensionnatja, nevelő- és tápintézete van. Csak rövid látogatásra levén itt, nyelvészeti bő tudományáról ismert hazánkfiánál, Podhorszky úrnál, ki jelenleg, mint Karagyorgyevics herczeg fiainak nevelője, szintén ezen intézetben lakik, — a nevelés rendszeréről s a ház belviszonyairól, közelebb tudomást nem szerezhettem magamnak; hanem azt láttam, hogy számos tanítványnak örvend, még a távol Amerikából is; és olyan szép, és alkalmas helyen fekszik, a salévi hegyekből lezúgó Arve partján, hogy annál jobbat e tekintetben kívánni sem lehet. Ha pedig ezen amphitheatralis alakú völgyön, a folyam mellett tovább sétálunk nyugotnak; ott igen kellemes meglepetésre, egyszersmind nyugvópontra találunk, az Arve és Rhône összefolyásánál; és azalatt, míg amannak szöke vizét, ennek kék hullámai testvérileg csókolják, leülhetünk; és ha tetszik, merenghetünk valamely bokor mellett, a természet által készített kőpadon, az egyenlőség és testvériség magasztos eszméiről.

Hanem sokáig itt ne időzzünk, mert ime! bajt jelent a vészharang. Tűz van. A hôtél Victoria közelében, egy újdön épült 4 emeletes ház, az asztalosok gondatlansága miatt, kik a padolaton enyvet főztek, kigyuladott. Hozzák már a tűzoltó szerket: az ácsok, s a város sisakos szolgálai, létrákat alkalmaznak a falakra; és míg ezek odafenn az ablakráamákat feszegetik, maguknak utat nyitandók,

— alulról folytonosan dolgoznak a fecskendők ; és hogy a vizből soha ki ne fogyjanak, több száz ölnyi hosszú bőresatornákat bocsátanak le, az utczákon végig, a tóba, vagy a legközelebbi piaczkon levő kutakba. Azalatt pedig a nép, minden parancsolat nélkül, két sorba áll; egészen addig a helyig, a honnan a vizet merítik. Csak ezen kiáltás hallatszik : „*Formez la chaine !*“ Képezzetek lánczot ! és a legtekintélyesebb polgárok, férfiak és nők, a helyett hogy szájkítátva bámulnának vagy sopánkodnának, miként ez közönségesen történni szokott, — vedert ragadnak ; és száz meg száz kézen, rendesen és gyorsan, száz meg száz akó viz megyen ; a tele vedrek egyik sorban fölfelé, az üresek a másokban lefelé. Hogy a sorba az idegenek is, kik Genfben mindig számosan vagynak, beállanak, magából értetődik ; és hogy a magyar ember, ha tette kerül a sor, tágitani nem szokott, és a polgárerények gyakorlatában a többi művelt nemzetekkel versenyez ; ez is természetes. Fél óra mulva a tűz eloltatott.

Egyébiránt Genfben a tűzvész nem okoz valami rendkívüli rémülést. Itt mindenki biztosítva, s a vész tovább terjedésének meggátlásában érdekelve van ; mert ha bebizonyíttatik, hogy a tűz a tulajdonos saját hibája nélkül támadott, az épületben szenvedett kárt a város téríti meg ; s azon fölül ha még butorait is biztosította valamelyik társulatnál, azokra sincsen többé gondja. Az épülőfélben levő házért pedig, az építőmester tartozik jótállani ; mert a szerződések rendesen úgy köttetnek, hogy

az építész a házat a tulajdonosnak készen adja át. A fennemlített esetben a kár az építészre nehezült.

Mielőtt búcsut vennék Genftől, hol néhány jó napot töltöttem, meg kell emlékezni itt lakó hazánkfiairól, kikkel szerencsém volt ez idő alatt megismerkednem. Hoffer J. órás (rue du Rhone) Alexi aranyműves (rue de la cité) Puky M. nyomdász (rue du Montblanc) kebelezett, általános tiszteletben álló, és jelentékeny üzlettel bíró polgárok; kik az új hazában is megtartották a réginek nyelvét és szeretetét. *Coelum, non animum mutant, qui trans mare currunt.*

XXVII.

Bern, őszelő 27. 1859.

(A város physiognomiája; Bärngraben; Bernerhof; a münster; Rudolf von Erlach és Berchtold von Zähringen; a szövetségi palota; zeitglockenthurm. — Kéjútazás a thuni tavon; Interlaken; a reichenbachi zuhatag; a Rosenlaui gletscher; pompás vidék.)

Bern, a hasonnevű, 121 □ mérföldet és 458,000 nagyobb részint protestans lakost számláló, hegyes, de mindamellett is elég termékeny cantonnak fővárosa, melly ószerű tornyain, nyilvános emlékein, házainak vastag falain, s a mellettök elnyúló keskeny és sötétes síkátorokban még most is fenn tartja a középkor jellemét, — V-ik Berchtold zäh-

ringi gróf által építtetett 1191-ben, s az alapítása alkalmával megöletett medvéről neveztetett el: azért a medve, melly egyszersmind az erő jelképe, nagy becsületben és tiszteletben részesül nem csak a városban, hanem az egész cantonban, és gyakran előfordul nem csak a város és a canton czímerében, hanem a falakon, tornyokon, emlékoszlopokon; sőt az úgynevezett Bärengrabenben egy egész család, ösidőktől fogva közkölségen tartatik, és tetemes alapítványi tőkékkel bír; úgyhogy valójában nem szorult azon önkényes adományokra, mellyekkel őket a látogató közönség elhalmozza, s amellyeket ők háladatosságból annyi nyájassággal és gracziával fogadnak el, amennyi csak egy medvétől várható.

A város legszebb, de egyszersmind legdrágább fogadójában, az úgynevezett Bernerhofban levén szállva, melly csinra, kényelemre, szolgálati pontosságra, Europa bármelly fogadójával vetélkedik, — elég alkalmam volt a város és a vidék képét jól emlékembe tartani. A Bernerhof ablakaiból gyönyörű kilátás nyílik az alatta zúgó Aar folyamra, melly a várost félsziget alakjával átkarolja, és a messze fénylő havasokra.

A város nevezetességei közül mindenekelőtt megemlítendő a münster, vagy is sz. Vincze temploma, melly 1421-ben kezdetvén meg, de Steinbach Mátyás eredeti terve szerint még most sem fejeztetvén be, — különben a góth styl minden szépségével bír. Homlokát nyugotnak mutatja, s azt a főajtó

ívezetében, az utolsó ítélet, a próféták, az apostolok, az eszes és az esztelen szüzek faragott képei ékesítik; mellyek mesterök, Küng, berni szobrász művészetének állandó bizonyosságai. Szép és nagy orgonája közel 4000 síppal van ellátva, és bizonyos időben, andalító dallamával nem csak a helybeli hiveket, hanem az idegeneket is szent érzelmekre buzdítja. Sajnos, hogy az ilyen nagyszerű épületekben mindig marad még valami kívánni való; mint például a kölni domban is. Olyan rosszúl esik az embernek, ha látván a gyönyörű művet, először is az jut eszébe: „*Incepit aedificare, et non potuit consummare*,” mi mindenkor az emberi nem hanyatlását, és némelly a művet gátló kedvetlen viszonyok közbejöttét mutatja. Illyen volt a XVI. században a vallásújítás, az épülőfélben levő kath. templomokra nézve.

A szentegyház előtti tért Rudolph v. Erlachnak, a laupeni győzőnek lovagszobra ékesíti; ki 1339. június 21-én, berni hadaival, az osztrákokat semmivé tette. A délkeleti sétatéren, az úgynevezett münsterterrasse-on, a város alapítójának, Berchtold zähringi grófnak emlékoszlopa áll.

A casino melletti téren van a schweizi szövetség pompás palotája, egészen az újabb izlés szerint építve (1854), melly nem csak Schweiznak, hanem más nagyobb és hatalmasabb országnak is becsületeére válnék. Szép épület, szép helyen; hová az úgynevezett alpenglühen, alkonyatkor, szemvidítő fényt lövel.

A középületek közül megtekintést érdemel még a terménytár (kornhaus), a fegyvertár, az Aar folyamon épített nagyszerű híd, s a zeitglockenthurm 1191-ből, mellynek mesterséges gépezete, minden órában egy pánczélos vitézt hoz mozgásba, ki a harangra ver, azalatt míg a torony ablakán a medvék ki- és besétálván, szokott körútjokat megteszik.

XXVIII.

Interlaken, őszelő 29. 1859.

Tegnap kirándultunk a berni Oberlandba, hogy a természet nagyszerű műveiben gyönyörködjünk. A vasút egészen Thunig, melly a hasonnevű tó mellékén, az Aar kifolyásánál fekvő városka, — mindenütt jól művelt, és helylyel közzel némi kiterjedéssel bíró szántóföldeken, — mi Schweizban sokat jelent, — vezetett keresztül. Az Aarvölgy a város előtt legszélesebb; alkalmas arra, hogy katonai gyakorlatokat is lehessen benne tartani. Azért itt összpontosítatnak évenként a schweizi csapatok, míg szolgálatuk ideje tart. Ittlétemkor éppen gyakorolták magukat; és így alkalmam volt megismerkedni a schweizi manoeuvre-ekkel. A schweizi polgár a katonai egyenruhában is csak polgár marad; azon semmi gépies mozgást, melly a halbrechts és halblinks által commandiroztatik, észrevenni nem

lehet; hanem azért, ha rákerül a sor, mégis megmérkőzik a rendes hadakkal; megmutatták ezt Morgartennél, Laupennál, Sempachnál; miből kitetszik, hogy a katonát nem az egyenruha teszi, hanem a szellem, melly őt lelkesíti. Hanyagabb járást kellett alig lehet képzelni a zuavénál: midőn kezeit zsebébe dugva, bő nadrágjában sétál föl s alá, alig hinné valaki, hogy ezek a magentai győztesek.

Mielőtt a gözhajóra szállottunk volna, utunkat a vadon szép thuni tavon tovább folytatandók, kikocsiztunk a környékre, hogy a vidék panoramájával jobban megismerkedjünk, s a tó különféle kanyarúlataiban tájékozassuk magunkat, ha majd a Wetterhorn, Schreckhorn, Finsteraarhorn, Eiger, Mönch, Jungfrau s a Blümlisalp hófedett bércei feltűnnek és ismét elvesznek szemeink elől. Ez tulajdonképen a berni canton legszebb része, melly évenként ezer meg ezer utast csal ide. Mire visszatértünk, a hajó már indulásra készen állt, és Schadaut, Rougemont Lövenberg urnak bájkertjét és kastélyát elhagyván, a tó sima tükreán uszott tovább és tovább, míg másfél órai kéjutazás után, a neuhausi fogadónál kikötött; honnan ismét kocsin jöttünk Interlakenbe (inter lacus, mondák a romaiak, mert két tó, a thuni és brienzi között fekszik) és Interlakenből estére Brienzbé; hogy virradatkor Meyringenbe, és onnan a Rosenloui gletscherre juthassunk.

Gyönyörű őszi idő volt: a köd, melly ma reggel a völgyet ellepé, s a levegőt kissé csipőssé tévé, már elenyészett, s a nap egész fennségében ragyogott

a világ teremtésével egykorú hegyek rovátkos homlokán; midőn a meyringeni fogadó előtt, az egész társaság, mellyhez magam is tartozám, lóra pattant, s ki mint tudott, férfi és nő egyiránt, — előre törekvék; hogy minél előbb fölérvén a meredekre, az első állomáson, a reichenbachi vizesés felső zuhatagánál, gyönyörködhessek a természet szépségein. Hogy az út nem volt éppen kényelmes, és hogy néha néha egy csuszamodás, vagy sikoltás, annál derültebbé tette a társaságot, minél több nehézséggel kelle küzdenünk, — tulajdonképen nem is nekünk, hanem azon szegény páráknak, mellyek a terhet viselik, — fölösleges volna mondanom; ha az olvasót arra nem akarnám figyelmeztetni, milly édes a fáradalmak után a pihenés. Valóban elfásult kebelnek kellene annak lennie, mellyet illy nagyszerű jelenetek meg nem illetnek. Fejünk fölött havasok emelkedtek az ég felé; lábunk alatt virány; oldalunkon a sziklalakról lerohanó patak összetört gyöngyei! — Kipihenvén magunkat, tovább menénk a vadon vidéken, hol egy madár sem hallatta magát, és csak a lovak kopogása váltakozott a hegyekben elszórva legelő marhák csengetyűivel. Néha közbevágtak a vezetők, és vidáman éneklék az ismeretes nemzeti dalt:

„Ein schönes Land,
Ein freies Land,
Ist das Schweizerland,
Mein liebes, theures Vaterland.“ sat.

Míg végre, két órai lovaglás után, elértük a jéghe-

gyet, a Rosenlauri gletschert, mely a Wellhorn és Engelhorn között elterülő síkot képez, és szép, tiszta, kékes jege által különbözik a többi gletscherek mocskos tömegétől. A jégen járni lehet, sőt néhol lépcsők is vagynak belevágva, azok számára, kik még magasabbra akarnának kapaszkodni. Hanem mi a széles repedéseken át látván a jég kérge alatt tátongó mélységet, hol a folytonos olvadásból eredő Weissbach zuhog, és tudván azt is, miszerint éppen e nyáron, valamely orosz utazó, vakmerőségének szomorú áldozata lett, és sírját ilyen elrejtett mélyedésben találta; nem akartunk a jeges folyamban sem megfürödni, sem megfagyni; hanem megszemlélvén ezen természeti ritkaságot, beköszöntöttünk a hegyalatti fogadóba, hol tejet, vaját, kecskehúst, burgonyát és sajtot raktak asztalunkra; mit szépen el is költöttünk, és azután havasi virágokat tűzvény keblünkre, mint kirándulásunk emlékeztető jelét, azon az uton amellyen mentünk, ismét vissza is tértünk Interlakenbe.

Nyáron át ezersen és ezersen utaznak így a schweizi hegyvidékeken; kiket a szegény, többnyire mesterségből élő lakosok el nem mulasztanak minden uton és módon kizsákmányolni; az egyik árul valamit, a másik vezetőül ajánlkozik, a harmadik par force vinni akarja az utasnak botját, vagy esernyőjét, a negyedik ajtót nyit, ahol nem is kellett volna az utat elzárni, vagy valamely hídra ügyel sat. Mi mind megannyi közvetett adó.

XXIX.

Rigi-Kulm, őszelő 30. 1859.

(A vierwaldstätteni tó és videke.)

Mit forrón óhajtottam, mit keblem szentélyében régóta vallásos kegyelettel őrizék: látni Helvetia bájvidékeit, a hófedte bérceket, s az alattok mosolygó virányt, hol az ember egyszerre két különböző éghajlatban él, és majd a zordon tél, majd az örök tavasz országában találja magát; látni a magasból lezúgó hegyipatakok porrátört gyöngyeit, midőn ködalakban emelkednek az ég felé; látni azon óriási vizektartókat, melyek a természet mindenható keze által a sziklák barna falaiba vésve, nagy tavakat képeznek; merengni a kékes hullámokon; mindennekfölött pedig látni azonős, katolikus, szabadságszerető és erőteljes emberfajt, melly ezen országot századok óta lakja, és mindekkoráig szive vérén vásárolt függetlenségében megőrizte; valahára teljesült. Elöttem állott a kép, vagy inkább a képnek eredetije, melly ifjúkori álmaimba szövődött, s a legszebb, legnemesebb érzelmek eszményített alakja volt; mert hazám szent földén, őseink nagy tettein kívül, csak a régi Hellas, csak a magasra törekvő Roma, birt rám nézve nagyobb hatással, mint Helvetia. Itt valék tehát azős cantonokban, melyek Schweiz szabadságát megalapították, a vierwaldstätteni tó partján, hol minden köszál,

mellyet a hullám mos, meg van jelelve, minden talp-
alatnyi föld, mellyet lábainkkal érintünk, meg van
dicsőítve a történetek lapjain.

Interlakenből indulván, hajón jövék Thunba,
onnan vasúton Bernbe és Luzernbe; és itt kissé
széttékvén, ismét hajóra ülék, hogy bejárván a tó
minden kanyarulatát, az estét, tulajdonképen a nap
lementét, Rigi Kulmban, az europai utazók ígéret
földén tölthessem.

Az idő szép volt, midőn elindulánk : a nap
tisztán csillogott a tó sima tükren ; de a vén, legma-
gasabb csúcsán 7120' számláló Pilatus, vagyis mons
pileatusnak, mellyet jobbra hagytunk, meredező
kőszálain felhők ültek. Pedig : „*Hat Pilatus einen
Hut, so ist das Wetter gut ; hat er aber einen Degen,
so bekommen wir Regen,*“ mondá egyik utitársam ;
és mi azon okoskodván, valljon a jóstehetségű fel-
hő kalaphoz hasonlít-e inkább vagy kardhoz, tovább
haladtunk Schweiz leggyönyörűbb vidékén, szeliden
elterülő halmoktól övezve, hol füge, baraczk, és
mandola is terem ; nagy ellentétet képezvén az alig
egy órányira fekvő kopár hegyek mostoha éghajla-
tával. Sok tavat láttam már hazánkban, Schweizban
és Olaszországban, de olyant, melly szebb volna
mint a vierwaldstätteni, sehol sem találtam. A comoit
kivéve, a többit mind felülmulja nagyszerűségben,
nyájasságban, változatosságban. Hosszában Luzern-
től Flüelenig 3 óra gőzhajón ; mélysége 800, sőt
némelyek szerint 1000 lábig megyen.

Mihelyt a luzerni tóból kijövén, a küssnachtsi

és stansstadi mellékágakat elhagytuk, a viz ágya mindig keskenyebb lőn; míg végre az úgynevezett Obere-Nase és Untere-Nase közt majdnem egészen összeszorult; a vidék pedig komorabbá, terméketlenebbé, vadabbá vált. Egyes, a hegyekben imitt amott elszórt faházikók mutatták csak, hogy még a zergék és ragadományból élő sasok szomszédságában is tanyáznak emberek. Azonban mintha látnunk sem volna szabad, hogy mi történik odafenn a hófedte bérceken, az idő is hirtelen megváltozott, és sűrű köd borúlt a Rigire és az urni és unterwaldeni hegyekre; úgyhogy minden szebb kilátáshoz reményemet elvesztettem. Hanem az utitársaság, különösen egy korra nézve öreg, de lélekre fiatal schweizi polgár, kit az Aetnához hasonlíthatnék, mellynek szürke tetője izzó tüzet fedez, jobban ismervén a vidéket s az időjárás természetét, azzal vigasztalt, hogy még délig igen tiszta lesz az ég. Belemélyedvén tehát a beszédbe, elmondatám magamnak minden egyes kápolna, kereszt, mivel a katolikus cantonokban gyakran találkozunk, — vagy más eféle vallási vagy hazafias emlék jelentését. Öregem ezt szívesen teljesíté, és röviden beleszövéen Schweiz történetét, szemlátomást hevült. Midőn pedig Brunnenhez érkezénk, Schwyz canton élénk kikötőjéhez, megragadá a kezemet, és egész lelkesedéssel valamely középületre mutatott, mellynek falain ama három bátor férfiúnak, Fürst Walter (Uriból), Stauffacher Werner (Schwyzből) és Melchtal Arnoldnak (Unterwaldenből), életnagyságú fresco képeik látha-

tók ; kik itt 1307-ben véletlenül találkozáskor, összebeszélének : hogy a zsarnokok hatalmát megtörik, és hazájokat az idegen járom alól fölszabadítják. Ezek úgymond a helvét szabadság alapítói ! Én szótlanul állék mellette ; mert keblem feszülni érezém, és amit érezék ki nem mondhatám. Ez az örömmel és a fájdalomnak vegyülete volt, mely egy titkosan letörölt könnycseppben cristallizálódott.

Tovább hajózáskor, $\frac{1}{4}$ óra múlva a tó jobb partján, az örökre emlékezetes Rütli rét, mely mindössze is csak néhány ölnyi zöld pázsittal fedett sziklapart, tűnt szemeink elé. Itt esküvének össze 1307. novemb. 7. éjelen a három öscanton megbizottai ; és a helyen, hol az örök szövetséget alkották, három forrás fakadt, melyekből még most is számosan oltják szomjukat. Éltetadó forrás ! soha ki ne fogyjon vized. Szent emlékezet ! milly édes kinnal töltöd el a hazafi kebelt. És mégis kevésbe múlt, hogy ezen classicus föld, néhány év előtt a nyereségvágynak föl nem áldoztatott. Tulajdonosa eladta azt valamely idegennek, ki ott a sok utazó látogatására számítván, vendéglőt akart állítani. Ezt megtudták némely jobblelkűek, és örökös szégyennek és gyalázatnak tartván azt, ha a helvét föld ezen kicsiny de fennséges részecskéje így lealacsonyíttatik, elhatározták : hogy ezt ki fogják váltani. A határozat hamar megtörtént, de pénze egyiknek sem volt ; az ár pedig 80,000 franc, igen magas. Ekkor a schweizi tanuló ifjuság, azon szent buzgalomtól és áldozatkészségtől indítatva, mely már sok jeles tettnek

volt szülője, fölkarolta az ügyet, aláírást nyitott, és rövid idő múlva annyi pénzt gyűjtött össze, hogy a kívánt mennyiségen felül, még néhány ezer franc a rét fenntartására, és más jótékony czélokra fordíthatik.

Valamivel távolabb, balról, a hirtelen leeső Axenberg tövénél, vagyon Tell Vilmos kápolnája, ugyanazon kőlapon, melyre ő kiugrott, midőn a szélvész által megkapott csónakot, a zsarnok Gesslerrel együtt, a ragadó hullámokba visszataszítá. Ide évenként, Krisztus mennybemenete utáni vásárnapon, ünnepélyes processio jön; mise és predikáció tartatik, melyet a parti lakosok ezrei saját lelkeszeik által, a kereszt oltalma alatt vezetve, virágokkal és lobogókkal ékesített hajóikról hallgatnak; amidőn aztán a haza szeretetére s a keresztény erények gyakorlására buzdíttatnak.

Igy ünnepli meg a kath. egyház azon eseményeket, melyek úgy a hazára mint az egyházra nézve jótékony befolyással valának; tényekkel czáfolván meg azoknak hamis ráfogását, kik állíták: hogy a katholicizmussal sem a szabadságszeretet, sem a szabad gondolkodás, sem az alkotmányosság meg nem fér; mintha ezek egymással ellentétben volnának. Schweiz szabadságát katolikusok vívák ki. Katolikusok vérzetek és győzedelmeskedtek Morgartennél (1315. nov. 15.) Sempachnál (1386. jul. 9.) Murtennél (1476. jun. 22.) még mielőtt a jezsuiták generalisa Lainez a tridenti zsinatban, a népek jogai és szabadságaért olly melegen szóno-

nokolt. Aki olvasta Bellarminnak, a tridenti zsinat történetírójának nyilatkozatát; aki ismeri Marianának, III. Fülöp spanyol király nevelőjének „De Rege et Regis institutione“ czimű munkáját; az nem fogja méltó neheztelés nélkül hallani, ha a katholicismus, némelly tudatlanok vagy roszakarók által, a szolgálatsággal egyértelműnek mondatik. Ki nyilatkozott valaha a nép jogairól tisztábban, világosabban, határozottabban, mint a nagytekintélyű Bellarmin bibornok? . . . . Ki küzdött érette a más vallásúak közül bátrabban, határozottabban, mint Tell Vilmos és honfitársai? . . . . Azért állítottak emlékére kápolnát a hálás utódok, kik éppen olly melegen ragaszkodnak vallásukhoz, mint szabadságukhoz.

Az Axenbergnél sajátos természetű tüneményre akadtam. A hegy sziklafala, mely több egymáson fekvő rétegből áll, úgy össze van jobbra balra csavarva, mintha rétestészta volna és nem kő tömeg. Mi ezen neptunicus képletnél az egymással küzdő erők hatását és visszahatását világosan mutatja. Ugyanazon tünemény nyomai láthatók a tó tulsó partján is. Hogy valamelly hatalmas kitörés a fölötte fekvő rétegeket fölemeli, rézsutosan állítja, vagy áttöri, azt már tapasztaltam máshol is; de a természeti erőknek ilyen hosszas harcát, mint aminőre ezen képlet mutat, még sehol sem tapasztaltam.

Dél tájban Flüelenbe értünk, és én anélkül hogy kiszállottam volna, ugyanazon gőzössel ismét

vissza is jövék Wäggisbe, hogy a szép napos időt, melly tisztelt öregem jóslata szerint csakugyan bekövetkezett, a Rigi megjárására használjam; a nap lementét és az éjet idefenn töltendő.

XXX.

Rigi-Kulm, őszhó 1. 1859.

(Egy éj a hegytetőn.)

Wäggisbe négy francia társaságában jövék, kik szintén a Rigin szándékoztak az éjet tölteni. Azért megérkezésünkkor mindjárt lovakat bérelénk; mert a hegy magas, s a szálloda, mellyben meg kelle hálnunk, távol volt; 3 és $\frac{1}{2}$ órányira lóháton. Egyéb-iránt az ösvény, mellyen haladtunk, jó karban tartva, helylyel közzel meredek, de bátorságos. A lovak úgy ismerik már ezen utat, hogy jobban vigyáznak mint az, aki hátukon ül. Az én paripám legalább igen szelid és előrelátó volt; úgyhogy rajta bizvást elmerengheték, míg ő nehéz léptekkel, néha ügetve, a kacskaringós uton mindig magasabbra tört. Néha megállottam, hogy a szegény pára pihenjen, és én annál tovább gyönyörködhessem a természet szépségein. A Rigire ugyan több út is vezet Immensee, Goldau, Küssnacht és Viznauból; de nem hiszem, hogy valamelyik fölülmulná a Wäggisből jövőt szépségben, változatosságban, kényelemben, kellemben; hol a tárgyak nagyszerűsége és sokfélesége

által a lélekre gyakorolt benyomások nem egyszerre rohanják meg az embert, hanem az úttal együtt fokankint emelkednek, növekednek, és elegendő időt engednek az élvezésre. Midőn a kavics alkatú sziklák alatt, mellyek a hegy tömegét képezik, elmenvén mindig más és más oldalról láttam a vidéket, mindig nagyobb kiterjedést nyert előttem a tó, mindig több hegycsúccsal találkozám, és ezen felséges panorámában mindig több és több gyönyörűséget lelek, utoljára olly mélyen benyomódott annak képe emlékembe, hogy azt soha el nem feledem. Fél magasságra valánk, s a nap már hanyatlani kezdett; ekkor megszorítván a pejt, gyorsítottuk lépteinket, hogy a nap lementét a Känzlről, melly a hegy nyugoti oldalán kiálló térfokot képez, és el van látva ülőhelyekkel, — kedvünk szerint szemlélhessük. Sokáig fogok még gyönyörködni a pillanatban, mellyet itt örömtelve élvezék. A nap nyugta mindig valami költőiséggel bír, mindig valami titkos bút, valami édes kint fedez; mintha az elvesztett boldogságot, vagy az elhaló reményt ábrázolná, a mulandóság végső csillámiban; de ennyi bájnak, illy meghatározhatónak rég nem voltam tanuja, mint midőn a szabad Schweiz hegyormain az éghez is közelebb érezvén magamat, az utolsó fénysugártól búcsút vevék. Az idő szürkülni kezdett, a havasok háttérbe vonultak; hosszú, szintelen árnyékok szállottak a völgybe le, és mire fölértünk a Rigi-Kulmnak nevezett fogadóba, egészen besötétedett. Itt hamarjában szobát rendelvén magamnak, és Bürgi Ritschard

jól ellátott étteremében, — minthogy egész nap rá nem értem, — a test szükségleteiről is gondoskodván, ismét kimentem a szabad ég alá, a messzelátóhoz, hogy onnan a csillagokat, azoknak fényét és állását vizsgáljam. Szép őszi éj volt; az ég tiszta, a lég hűvös, s a csillagok rendkívül fényesek. Először is a sarkcsillagot kerestem fel, azután a lantot, hatyút, sast, vadászkutyákat sat. mint régi ismerősöket üdvözlém; és majdnem azt hívém, hogy otthon vagyok; mert ezen földre is ugyanazon ég borúl, s ugyanazon csillagok mosolyganak.

Menny és föld Istene,
Kegyed mi végtelen!
Hogy nem hagysz engemet
Enyh és gyönyörtelen.

Öröm fog el, midőn
A szép természetet
Remek csodáiban
Szemlélnem engeded.

(Czuczor.)

Igy merengék magamban; de a csipős őszi szél csakhamar beszólított szobámba, és alunni menék, azon szándékkal, hogy a legelső kürtriadásra talpon legyek, s hajnalhasadtakor a fölkelő napnak eléje siessek. Azonban a szél mindig erősebb lőn, míg végre olly hatalmasan zúgott, hogy a ház minden ajtaja, ablaka remegett bele. Eszerint kevés kilátásom levén a szép reggelhez, elszunnya-

dék, s olly édes álom szállott reám, hogy ma csak a kürt harsogó szava, melly a közeledő hajnalt szokta jelenteni, verhetett föl nyughelyemből. Ekkor mindnyájan, kik a fogadóban szállásolánk, számra mintegy negyvenen, különböző nemzetbeliek, gyorsan felöltözvén, a messzelátóhoz futottunk, és köpenyeinkbe jól beburkolva, vártuk a gyönyörű látományt; míg a szürke homály egészen elenyészett, mindig világosabb és világosabb lön, a felhők lassankint pirkulni kezdettek, s az első sugarakat az Uri-Rothstockon, utóbb a berni havasokon is megpillantottuk. A Rigi tövében elnyúló völgyeken, az arthi, goldau és küssnacht oldalán, sűrű fellegek-ként uszó ködfátyol feküdt; melly első pillanatra, a reggeli szürkületnél, azon gondolatot idézte elő, mintha ott mind tavak volnának. Csak midőn a hajnal bitorában oszlani kezdettek, s mintha azok is a fölkelő napot köszönténék, csendes nyugalommal emelkedtek a hegyre fel, körülfogván azt, mint valamely felleget, — akkor vettük észre csalódásunkat; akkor tisztult ki előttünk az egész láthatár, és mi a nap lángoló arcánál egymásnak jó reggelt mondván, szerencsét kívántunk a tünemény szépségéhez; mert gyakran megtörténik, kívált így késő őszfelé, hogy több napot is eltölt az utas a Rigitetön, anélkül hogy egy tiszta reggelre virradna.

Napfölkeltkor még egyszer körültekintvén az egész vidéken, jól szemügyre vettem a vierwaldstättent és zugi tavakat, az urii, schwyzi, unterwaldeni és berni havasokat, s az egyes említésre

méltó helyeket, Küssnachtot, Habsburgot, Luzernt és Sempachot, számos más falvakkal és városkákkal, mellyek a hegyek tövénél, s a tavak partjain elszórva, a legregényesebb alakban tűnnek fel; s azután örök Isten hozzád ot mondvá a szép vidéknek és a boldog országnak, visszatértem szállásomra.

U. I. Miután jegyzeteimet befejeztem, s a számlát kifizettem, — melly tekintve azt, hogy minden darab kenyeret, minden csepp vizet, messziről kell a hegyre felhordani, éppen nem volt túlságos, — ismét utnak indulék a hegy ellenoldalán, gyalogosan Arthba lemenendő. És ezt ajánlom mindenkinek, aki valami szépet akar látni, tapasztalni, és élvezni: menjen föl a hegyre lóháton, de le gyalog jöjjön, és mindig más uton. Én a Klösterlinek nevezett capucinus zárda és búcsujáró kápolna felé, melly évenként messze vidékekről, ezerek által látogatgatik, és minden tekintetben figyelemre érdemes, — vettem utamat, és jó három órai gyaloglás után Arthban valék, a zugi tó partján.

XXXI.

St. Gallen, őszhó 2. 1859.

(Zürich és vidéke: a nemzeti sajátságok hanyatlása. — St. Gallen: történelmi visszaemlékezések; sz. Gál a németek apostola; annak temploma és harangja; körütekintés.)

A Rigről lejövén, mint már előbbi levelemben említém, Arthba menék, azon szándékkal, hogy utamat Zugig a hasonló nevű tavon, innen Horgenig szárazon, és Horgentől Zürichig ismét tavon folytassam; de a késő évszak miatt már bizonytalan levén a hajók járása, — mi nyáron olly kellemessé teszi az utazást, — le kellett ezen gyönyörűségről mondanom, és bérkocsin indultam meg Zürichnek. Az út majdnem 5 órányira húzódott; de azért unalmasná még sem vált; mert addig, míg a zugi tó partján haladtunk, a természet szépségein, — azután pedig midőn a hegyek felé befordultunk, a mezei gazdászatanban kitűnő emberi szorgalom művein, — és végre amint a zürichi tóhoz közelítettünk, az egész part hosszában elterülő ipar és kereskedés élénkségén függött figyelmünk.

Zürich, a schweizi kereskedés és gyáripar főhelye, s a zürichi tó vidéke ezen mozgalmas életnek hű tüköre, melly számos gyáraival és füstölgő kéményeivel egészen elüt a többi schweizi tavak képétől. Minthogy utazási tervem szerint Zürichben csak egy éjet szándékoztam tölteni; mielőtt béest.

véledett volna, a pompás kilátással kecsegtető h tel Baurban vev n szállásomat, azonnal  tmen k a Limmat-hidon, melynek folyama a várost k t, majdnem egyenlő részre osztja; és megtekintvén a grossm nstert, hol egykor Zwingli szónokolt, és m g néhány középületet, a szép és magas s tat rekr l tartottam szemlét ezen 18,000 népességű város fölött; azalatt les llt az  j, s a t  sima fölületén csillogó hold fényénél t rtem vissza szállásomra.

Valamint a zürichi t  vidéke különbözik a többi tavak vidékétől;  gy magának a városnak képe is különbözik a többi schweizi városok képétől. Bern  s Basel m g megtartottak valamit a régi typusb l; de Zürich már egészen  jalak , egészen europai város. —  ltal ban Schweizban az és, az eredeti, a népies jellem, hacsak a berni Oberlandot, vagy némelly hozz f rhetlen hegyvidékeket ki nem vessünk, napról napra többet vesz sz j ts g b l.  gy például azt a festői szép  lt z ket, melyről különösen a schweizi n k hiresek, alig látjuk m g imitt amott, és inkább csak leir sb l ismerj k. Megvallom, hogy a nemzeti sz j ts gok ezen hanyatlása, engem fájdalmasan érintett; és elcsábítva ideálom szépségétől, mindig elégedetlenül kerestem Schweizban a schweiziakat.

Egy éjet töltvén Zürichben, ma reggel ismét uton val k. Winterthurn l a vaspálya k t ágra szakad: az egyik megy Thurgau cantonon  t Romanshornnak; a másik St. Gallen felé Rorschachba. Mind a kettő a bodeni t  partján fekvő kikötő, és a

folytonosan járó gőzhajók által köttetik össze, az első ugyan Friedrichshafennel és a württembergi-, a másik pedig Lindauval és a bajor vasúttal. Én ez utóbbit választám.

St. Gallen a hasonló nevű cantonnak székhelye és Walther von der Vogelweide, német szerelemdalnoknak születési helye, 12,000 lakossal; kik nagyrészt kézművesek, kereskedők, gyárnokok. Legnevezetesebb benne a Sz. Gál által, még a VII. században alapított, és 1805. eltörölt benedeki apátság. A régi zárda helyén, melyet őseink 925. meglátogattak, új és nagyszerű épület emelkedett; és így hiában kerestem volna a czellát, hol az együgyű Heribald lakott, ki őseinket annyira megszerette, hogy amidőn visszatértökről némi hírek szárnyalának, rimánkodva kéré az apátot, bocsátaná el őt kedves magyarjaihoz; hiában kerestem volna a rézkakast, mellyért egynémelly vakmerő vitéz, midőn le akarná a templom tornyáról bontani, lezuhanván a magasból, életével lakolt; nekünk pedig szerencsétlen esetével arra példát hagyott, hogy őseink a holtak tetemeit meg szokták égetni. Általában mi Ekkhardnak sokkal tartozunk, hogy megirván St. Gallen történetét, kronikájában a magyarok ezen kalandjáról is bőven megemlékezett; miből kitetszik, hogy az akkori németek folytonos viszálykodásai miatt, pusztításra behívott szövetséges magyarok, mégis nem voltak olyan vadak és vérszomjasak, mint azt némellyek hirdetik; kik csak öldöklésben és gyűjtogatásban találták volna gyönyörűségeit.

güket; különben másként bánnak el St. Gallennel.

Az apátság roppant nagy épület, mellynek egyik részében most a kormánysház és püspöki lak, másikon az iskola és könyvtár vagyon. Ez utóbbi számos, igen becses codexek- és incunabulákkal bír. Sajnálom, hogy időm nem lévén, azokat meg nem tekinthettem; és így meg kellett azzal elégednem, mit jeles történészünk, Horváth Mihály elbeszéléséből hallottam.

A XVIII. század második felében, olasz stílusban épült nagy szentegyház dicséretére válik mesterének, Guggernek. Vannak szép fresco képei, és gazdag kincstára; mellyben a sok misemondó ruhát és oltárkészületet elhallgatván, egyedül azon szentségmutatót említem meg, melly egy topázban az egész kínszenvedés történetét bevésve ábrázolja. Az ajtó mellett pedig van bizonyos harangocska (kolompnak mondanám inkább, mert az alakja és egész készülete az) mellynek tompa hangja, századok előtt, midőn még az egész vidéket erdők borították, a polgárisodás és erkölcsi megújulás hajnalát hirdette a rengetegben; hol Szent Gál, a németek egyik apostola megtelepedett, és a vadon lakóinak ezen harangocskával üdvárasztó jelt adott. Teljes kegyelettel vizsgáltam ezen kevesetmutatót, de sokatmondó régi kincset; és amidőn örök emlékezet okáért én is megkondítottam azt, lelkemben láttam elősietni a jámbor szerzeteseket, s a még durva germanok ezreit, kik tőlök nyerték műveltségöket.

Igen szép, góth stylben épült templomuk van a protestansoknak is. Ezenkívül számos köz- és jótékony intézet ékesíti a várost, mellyre legszebb kilátás az alig egy óra járásnyi Freudenbergről nyílik; honnan egyszersmind a bodeni tó, s a thurgau-i és appenzelli hegyek is láthatók.

U. I. Ez volt utolsó nyugpontom; mert azután már sebesen haladtam, átmenvén a vasútról gőzhajóra, s a gőzhajóról vasútra; úgyhogy sem a kis tengert képező tó környékéről, sem annak élénk kikötőjéről, Lindauról, sokat nem mondhatok. Kettő azonban mégis hiven megmaradt emlékemben: azon festői szépségű völgy, hol a Rajna a vorarlbergi és schweizi hegyek közül a bodeni tóba szakad; és a lindaui vámház, hol némi emlékül hozott apróságokért, mindamellett hogy följelentettem, a málhámat ki kellett bontanom; mi utazás közben, főkép ha az idő sürget, nem a legkellemesebb mulatság. Ezt tapasztalhatta mindenki az osztrák-szász határszélen, Bodenbachon is. Octob. 3. este az augsburgi vérmezőn mentem keresztül, hol Lehel kürtje harsogott, s a száguldó daliák kópiái ragyogtak; egyszer ugyan (910.) győzedelmesen, de utóbb (955) szerencsétlenül; mire hosszú szünet következett.

FRANCZIAORSZÁG.

XXXII.

Paris, őszelő 20. 1859.

(Tanács az idegennek; hôtel d'Espagne et de Hongrie; Napoleon szobra a Vendôme téren; concordiatér.)

Mielőtt tovább folytatnók utunkat a regényes Schweiz bájvidékein, tekintsük meg Franciaországot, gondolám magamban; és most, midőn olly könnyű a közlekedés, a gondolat és tett között, ha egyéb nem hátráltatja, csekély időköz vagyon. Folyó hó 16. reggel 5 óra 40 perczkor, elindultam Genfből, és este 6 és 15-kor, Parisban voltam. Az út egész Bellegardeig a Rhône jobb partján, kopár hegyek között vezet; mellyeknek szikla padlatán, néhány száz lábnyi mélységben, zuhogva hömpölyög a vad folyam; míg a határhoz közel, ismét fölemelkedik egészen a part szegélyeig. A határszélen megáll a vonat; az utasok kilépnek, láttamoztatják utleveleiket, megnyitják málhájokat, annak bizonyosságúl, ha nincs-e náluk valami tiltott portéka? és miután ezen kellemetlenségen átmentek, szabadon járhatnak kelhetnek egész Franciaországban; a nélkül hogy többé valaki kérdené; hová mentek, mit kerestek? — Én Mâcon- és Dijonon át, egyenesen a fővárosnak tartottam.

Távol legyen tőlem, hogy néhánynap iittmulatás után, ezen méltán nagyhirű világvárosnak leírását akarjam adni; mellynek kellő ismeretéhez hetek és hónapok szükségesek. Annyit azonban mondhatok : hogy én néhánynap iittmulatásom alatt is többet láttam, többet bejártam, mint sok más hetek és hónapok alatt. Erre nézve akarok tehát rövid utasítást adni azoknak, kik talán először látják Parist, hogy idejüket és pénzüket czélszerűen használják.

Először is ajánlom az utasnak, mielőtt Parisba érne, olvasson a városról valamit, hogy tisztán tudja : hová akar menni, és mit akar végezni? Forgassa át például a „Paris Illustré“ par une société de littérateurs sat. című igen jeles munkát; és azután vegye kezébe a „Guide de l'étranger à Paris“ utmutatót; mellynek egyik oldalán a város térképe, a másikon annak nevezetességei vagynak följegyezve. Ennek segítségével, minden commissionaire vagy cicerone nélkül is könnyen oda talál, ahová igyekezett; mert daczára Paris nagyságának, és az utcák tömkelegének, alig van város, hol az ember olyan hamar tájékozhatná magát. Annyi köztér, sétány, tágas hosszú utca, boulevard, nagyszerű építmény, emlékoszlop és szobor van itt, mi az idegent utbaigazítja. Azonban időnyerés, költségkimé-
lés és könnyebb tájékozás végett szükséges, hogy szállását a város közepe táján, valamelyik boulevardhoz közel vegye; például a boulevard des Italiensen, rue Taitbout, hôtel d'Espagne et de Hong-

rie-ban, Mr. Victor Liotnál; kinél most számos magyar megfordul, és mérsékelt díjért jó asztalt, és barátságos fogadtatást talál. Én ide szállottam.

Innen végig menvén a boulevard des capucines-en, a rue de la paix-be jutunk, mely a place Vendôme-ra vezet. Az első köztér, melyet olvasóimnak bemutatok, XIV. Lajos korából való; alakjára nézve rendes nyolczszög, környezve nyilvános épületektől, mellyek neki bizonyos fennséget és ünnepélyt kölcsönöznek. De a tér dísze, dicsősége, a középén álló ércoszlop, melyet I. Napoleon az 1805-ki táborozás emlékére, a németektől elfoglalt ágyukból, Denon, Gondouin és Lepére művészek által készítette, és 1810-ben, aug. 15-én, nyilvánossá tett. Az oszlop tetején először Napoleonnak Chaudet által öntött bronzszobra állott, mely a hatalmas császárt mint Caesart ábrázolá. Ezen szobrot utóbb a Bourbonok ledöntették, Lajos Fülöp pedig az Algirban nyert ágyukból újra öntette. Az oszlop és a tér tiszteletet parancsol, mely a valódi nagyságot méltán megilleti. Rajta ezen fölírás:

Neapolio. Imp. Aug.

Monumentum. Belli. Germanici.

Anno MDCCCV.

Trimestri. Spatio. Ductu. Suo. Profligati.

Ex. Aere. Capto.

Gloriae. Exercitus. Maximi. Dicavit.

Ha a vendômei oszloptól a rue Castiglionen végig megyünk, és Paris legérdekesebb utcáján, a

III. Napoleon által néhány év alatt kiépített rue de Rivolin jobbra kanyarulunk, ott látjuk Paris, mondhatnám Franciaország fénypontját; melly elejénte XV. Lajos, utóbb a szabadság, azután a forradalom, később az egyetértés, a restauratio alatt pedig XVI. Lajos, és végre „Concordia“ terének neveztetett. Az alacsony hizelgés, a rútlelkű szolgaság, ugyan azon helyen állított XV. Lajosnak lovagszobrot, mellyen néhány évtized mulva, atyáinak bűneiért, az ártatlan XVI. Lajosnak vére folyt. Korona és vérpad! millyen különbözök; és millyen közel állanak egymáshoz. A jövő gyászos eseményeinek előjeléül szolgált azon csipős epigramm, melly XV. Lajos az erő, bölcsesség, igazság és békeszeretet jelképei által környezett lovagszobrának fölavatása után, valamelly reggelen a talapzatra függesztve találtatott :

Grotesque monument, infâme piédestal :

Les vertus sont à pied, le vice est à cheval.

És amidőn azt letépték; néhány nap mulva emezt olvasák :

Il est ici comme à Versailles :

Il est sans coeur, et sans entrailles.

Most az aegyptusi gúlák karcsu testvére, ama háromezer négyszáz éves obeliszk, melly képiratával Rhamses és Sesostris tetteit dicsőíti, és Lajos Fülöp uralkodása alatt Afrikából hozatván, itt föl-

állíttatott, -- jelöli a helyet, melly olly sajnos események tanuja volt.

Ha itt a szobrok, oszlopok, ugrókutak nagyszerű candelaberek és paloták közepett, a 22 métre magasságú granitszálhoz támaszkodunk, s a rue royale-on végignézhvén, előttünk látjuk azon egyszerű de colossalis, görög minta szerint épített templomot, mellynek fölirata: „D. O. M. Sub Invoc. S. M. Magdalénæ;“ s azután a Szajna túlszéljén vele szemközt álló, és építészeti tekintetben öszhangzó Bourbon palotára, most a követkamara, corps législatif, gyűlőhelyére tekintünk; és ismét jobbról a Tuileries-ák kertjének árnyas sorain át a császári fénylakot, balról pedig a Champs-Élysées gyönyörű perspectivájában, ama nagyszerű diadalívet, az arc de triomphe de l'Étoile-t, I. Napoleon győzedelmeinek pompás emlékét szemléljük; kivált midőn a bois de Boulogneból, III. Napoleon remekművének csodálatából, száz meg száz díszkocsi visszatér; vagy este a lámpák ezrei tündérfényt árasztanak, s a várost ezen varázskörben úszni képzeljük; akkor látjuk csak, minő hatalmas Francziaország, akkor látjuk csak, hogy Paris igazán világváros, mellynek Bécs, ez a mi kedves bálványunk, szolgálója sem lehet.

F o l y t a t á s.

Paris, 1859.

(A Tuileries-ák palotája; I. Napoleon diadalkapuja; a Louvre és gyűjteményei.)

Miután Paris legszebb téréen körültekintettünk, illik hogy első látogatásunkat a Tuileries-áknál tegyük, hol a főváros és egész Franciaország szíve ver; melly néha olly sebesen és olly hangosan szokott dobogni, hogy annak lüktetését egész Europa megérzi; és ezen heves, ezen hangos lüktetést az orvosok mindig rossz jelnek tartják a vén Europa egészségére nézve. A palota belsejébe ugyan ministerialis engedelem nélkül nem mehetünk; de megnézhetjük a colossalis épületet legalább kívülről, és gyönyörködhetünk annak kertjében és pompás sétányain. És ha itt már eléggé legeltettük szemünket, akkor menjünk az udvarra, a carrouselterre; honnan még több alkalmunk leszen bámulni ezen fejedelmi lak nagyszerűségét; melly már most a Louvre-vel összekapcsolva, roppant kiterjedéssel bír.

A carrouselteren mindjárt szemünkbe ötlük Napoleon diadalkapuja, melly 1806-ban, Fontaine és Percier által, Septimius Severus Romában létező kapujának mintája szerint, építtetett; három ívből, két kisebb és egy nagyobból áll, és kettős homlokzatán négy és négy korinthy oszlopot visel. Tetején

harczi szekér, négy bronz ló által vonatva, melyeket valamely női alak kormányoz. A fölírások :

A carrousel felőli homlokzaton :

L'armée française embarquée à Boulogne, menaçait l'Angleterre. Une troisième coalition éclate sur le continent. Les Français volent de l'Océan au Danube. La Bavière est délivrée. L'armée autrichienne prisonnière à Ulm. Napoléon entre dans Vienne. Il triomphe à Austerlitz. En moins de cent jours la coalition est dérouterée.

A Tuileries-ák felőli homlokzaton :

A la voix du Vainqueur d'Austerlitz

L'empire d'Allemagne tombe.

La Confédération du Rhin commence.

Les royaumes de Bavière et de Würtemberg sont créés. Venise est réunie à la couronne de fer.

Ezek között jobbról :

Maître des États de son ennemi.

Napoléon les lui rend.

Il signe la paix le 27. décembre 1805.

Dans la capitale de la Hongrie,

Occupée par son armée victorieuse.

Balról :

Honneur à la grande armée,

Victorieuse à Austerlitz

En Moravie.

Le 2. décembre 1805. Jour anniversaire
Du couronnement de Napoléon.

Az egész különféle faragványokkal és történeti képekkel vagyon ékesítve.

Innen a Napoleon-téren át a Louvre-be jutunk : a tudományok és művészetek ama nevezetes tárházába, mellyen I. Ferencz óta III. Napoleonig annyi királyok és császárok építettek, rontottak, bontottak, változtattak, javítottak; anélkül hogy művöket bevégezték volna; míg a mostani uralkodónak alkotó szelleme, majdnem hihetetlen gyorsasággal, erre is föl nem tette a koronát.

A Louvre eredete az ős hajdankorban vész el, midőn az még erősség volt: neve hivatalosan 1204-ben mondatott ki először; azóta mindig kitünő szerepe volt a történetekben; de ez minket kevésbbé érdekel; most csak a benne fölhalmozott műkincsek foglalják el minden figyelmünket. Itt a festészet, szobrászat, tengerészet, népisme, régészet, sat. mind igen gazdagon vagynak képviselve; olly gazdagon, amint talán sehol egyebütt. Míg a Louvret nem láttam, a dresdai galleriát tartottam legszebbnek; hanem midőn a művészetek parisi kincstárában, felülről világított egész utczákat találtam telve remekművekkel, és itt egyik teremből a másikba átmenvén, majdnem öt órát töltöttem, s az Apollo csarnokon végig tekintettem, — akkor hatott csak meg igazán az emberi genius teremtmő szelleme, melly itt összehalmozni látszott minden kincseit.

Ne várja tölem senki, hogy én itt a Louvre különféle osztályainak tökéletes, de még csak hiányos leírását is adjam; azt ilyen kis rámába foglalni nem lehet. Afölött szakavatott emberek, műértők, egész könyveket irhatnának. Az én jegyzékeim csak egyes futó pillanatok művei; segítséget nyújtván az emlékezetnek, tárgyat a gyönyörködésnek.

Azért egész teremeken fogunk keresztül menni, anélkül hogy róluk bővebben szólanánk; és csak egyes, nagyszerűségök vagy művészeti szépségök által különösen megható darabokat fogunk megemlíteni; például mindjárt a francia iskolába vezető első teremben, David (Jacques Louis) és b. Gros (Antoine Jean) több ölnyi nagyságu képeit; hol az ember nem tudja, az alakok nagyszerűségét bámulja-e, vagy az összeállítás tökéletességét, vagy a találó ecset finomságát. Az első a romaiak és sabinok közötti harcztot ábrázolja; a második Napoleont, midőn a pestisben fetrengőket meglátogatja Jaffában (1799. martius 11.) A gran gallerieban, hol a művészek egész serege, házias kényelemmel tanyáz és dolgozik, bámuljuk Paolo Veronese képét, a kámai menyegzőt; és egy másikat ugyanattól, Cagliari aláírással, midőn Mária drága kenetet önt Krisztus lábaira; Rafaele Sanziótól a szent családot ábrázoló képen Krisztust, Ker. sz. Jánost és ezeknek szüléit. A mellette levő terem mutatja Krisztust Emmausban, Tiziano Vecelliotól, és számos más remeket Leonardo da Vinci, Tintoretto (Giacomo Robusti), Bonifazio, Guido Reni, Salvator Rosa, Michel An-

gelo Buonarotti, Carracci, és többektől. A németalföldi iskolában Jordaens, Snyders, Ruisdaels, Champagne, Poussin, Lebrun, van der Meulen, Honthorst művei között látjuk a Fides catholica magasztos ábrázolását Rubenstől, számos más darabbal. De már most hagyjuk el a képtárakat, azoknak gyönyörű plafondjait és aranyozott basreliefjeit, és menjünk a képző intézet tárába, melly a földszint foglalja el; hanem útközben még betekínthetünk a ritkaságok teremébe, és a tengerészeti osztályba: az elsőben fogjuk látni Nagy Károly császár kardját és sarkantyúit, Dagobert királyi székét, szent Lajos keresztelő medenczjét, azon finom aranyszálak- és lemezekből készült szekrényt, mellyet Richelieu bibornok austriai Anna királynőnek ajándékozott, I. Napoleon kalapját, thronusát, és tábori készülékeit, a romai király bölcsőjét stb.; a másodikban mindent ami a hajózási tudományokhoz tartozik, a legapróbb részletekig: Toulon, Brest, Lorient, Rochefort tengeri városok és kikötők mintáit; jeles tengerészek és hajóvezérek mellképeit; hajótörések, különösen Laperouse szerencsétlenségének maradványait. És mivel a tenger utat nyit a népismére, ezen osztállyal kapcsolatban áll az ethnographiai osztály; a hol ha tetszik, az annyira divatba jött finnítés barátjai mulathatnak a szamojedokkal, csuvaszokkal és cseremiszekkel éppen úgy, mint az amerikai eszkimókkal; talán ezen utóbbiakkali barátságos társalgásból még valami rokonságot sütnek ki.

Földszint, mint már említém, a plastikai mű-

vészetek tára van : görög, romai, aegyptusi, assyriai régiségek , a renaissance és a legújabb iskola műveivel. Az első teremben porphyr és márvány szobrok , koporsók , fürdőszékek , vízmedenczék , oroszlányok és több efélék között különösen szemembe tűnt valamelly harczoló gladiator, nem mintha talán a legjelesebb volna az egész gyűjteményben, hanem mivel igen jól fenntartatott; úgyhogy még az aláírást is tisztán lehet olvasni : *Αγασίας Δοσιθεου Εφεισιος Εποιει*. Itt azonban, nehogy valamelly buzgó nyelvtanár érzékenységét sértsem, meg kell jegyeznem : hogy ékezeteket nem raktam , mert az eredetin sincsenek. Az aegyptusi régiségek között különös említésre méltók : II. Ramases szobra és gyönyörű sphinxje porphyrból, III. Ramases koporsója, Amasis monolyth (egy darab kőből faragott) kápolnája, Paeht istennő szobra, és Taho hierogrammaticus fekete porphyr koporsója. Az assyriai osztályban a ninivei és khorsabadi legújabb ásatások eredménye : maradványok V. Sardanapal és Sargon királyok palotáinak romjaiból; ezek között négy roppant nagyságu szárnyas ló, emberi fővel. A renaissance köréből egyedül Berthelotnak (1640) la Renommée öntött szobrát említem meg, melly egy lábon állva, újhegyein tartja az egész tehert. A legújabb iskolából Puget, Coustou, Houdon, Chaudet és a többieknek mind külön termeik vagynak; hol Venust, Dianát, Amort, Psychét, a halálosan megsebesített Ninust, más mythologiai alakokkal egyetemben a művész vésője által megdicsőítve találjuk.

Hanem már most iparkodjunk, kifelé; ennyi elég egyszerre! Mert ime, 10 órakor léptünk be a muzeumba, és már délutáni 4-re jár, midőn a kapuk bezáratnak.

F o l y t a t á s.

Paris, 1859.

(Templomok : Saint-Germain l'Auxerrois, Notre-Dame, Sainte Geneviève, St. Clotilde, St. Sulpice, Sainte-Chapelle sat. St. Jaques tornya; boulevard Sebastopol; place du Chatelet; hôtel de Cluny; a szerzetes rendek érdeme.

Kilépván a Louvreból, még egyszer visszafordulunk, hogy gyönyörködjünk annak pompás oszlopzatán, s azután bemegyünk az átellenében levő Saint-Germain l'Auxerrois templomba; mellyet régi góth stylje, újabbkori ékességei, és történeti emlékei tesznek nevezetessé. 1572. augusztus 24-én, sz. Bertalan éjjelén, itt kondult meg a harang, melly jelt adott azon általános, okára és kezdőire nézve különféleleképen magyarázott, de mindenesetre gyászos vérengzésre, melly sok ezer polgárnak életébe került. 1831. februar 14. ide rontott be a nép, midőn éppen az elhunyt Berry herczegért nyugmise tartatott, kirabolván és megszenségtelenítván a templomot. Azonban művészek úgy vélekednek, hogy ezen szomorú események nem ártottak annyit a templomnak, mint az újabbkori építészek csinosításai, kik az eredeti góth styl szépségét a jelen-

kor diszítményeivel elfátyolozák. Különösen figyelemre méltó templomok még Parisban : a Notre-Dame, Sainte-Geneviève, St. Clotilde, St. Sulpice, sat. Ki ne ismerné, legalább nevéről, a parisi székesegyházat, melly a rheimsi után legszebb gothikus mű egész Franciaországban. Nagyszerű portailja, sugár tornyocskái, magasba törő boltozatai, finom faragványai, díszére válnak a XII. század második felének, noha a templom eredete sokkal régiebb; még a VI. századból, I. Childebert korából való. És szent Genovéva templomáról, a híres Pantheonról, melly magas oszlopcsarnokával és fennséges kupolájával úgy áll ott, mint a XIV. Lajos korabeli francia építészet remeke, és ámbár 1851 óta a kath. isteni tiszteletnek ismét visszaadva, még most is homlokán viseli ezen fölírást, mellyet reá a forradalom igtatott: „Aux grands hommes la Patrie reconnaissante,“ — ki ne hallott volna valamit? — Ki ne óhajtana azt látni? Én a templomot, mellynek ajtajánál Atillát, romai harczos módjára öltözve, s a mellette esdekelve térdelő sz. Genovévát találtam, megnéztem ugyan és gyönyörködtem benne; de a sírokat, hová ministeri rendeletnél fogva csak bizonyos számú egyének mehetnek, idő nem lévén a hosszas várakozásra, meg nem látogathattam. Az újabb építmények között legjobban tetszett sz. Clotild temploma, melly a XIV. századbéli góth modornak utánzása. Hanem ha valaki a tiszta góth izlést, annak eredeti finomságát, nemességét, fennségét, a faragványok és az aranyozás gazdagságát, s az

üvegfestészet magas tökélyét akarja bámulni; az menjen a sz. Lajos király parancsára Pierre de Montereau által épített, és a palais de Justice-vel kapcsolatban levő Sainte-Chapellebe; mely eredetileg arra rendeltetett, hogy abban Krisztusnak Konstantinápolyból, Jean de Brienne császártól nyert töviskoronája, és keresztének jelentékeny része őriztessék. Soha sem feledem el azon kellemes hatást, melyet ezen gyönyörű, a forradalom alatt ékességétől megfosztatott, és most a császár parancsára kijavításban levő építmény reám gyakorolt. Látszik hogy III. Napoleonnak nem csak éles esze, — hanem jó izlése is van; miről még készen alkalmam szólni. Ide azonban csak ministeri engedellel juthatni. Idegenek útlevelőknek és még valaminek, — mi hatalmasabb az útlevélnél, — előmutatása mellett, felsőbb engedély nélkül is megsejmelhetik. Általában a templomok, kath. országokban minden nap, s a nap bármely részében nyitva állanak; mert ott mindig látni buzgólkodókat, kik ott a négy falon kívül még mást is találnak, akit leborúlva imádnak. Azért legjobban cselekszik az idegen, ha a hivatalos órákat fenntartván a közintézetek látogatására, útját úgy irányozza, hogy az alatt mindig egy két templomot szemügyre vehessen.

Most pedig, ha úgy tetszik, menjünk le a rue de Rivolin egész a St. Jacques toronyig, mely valami régi, a forradalom alatt lerontott góth templomnak egyetlen fennálló maradványa, és a körülötte III. Napoleon által alakított köztérnek dísze; nevezetes

arról, hogy a híres Pascal ezen toronyban tette a lég súlyának megmérése fölötti kísérleteit; minek emlékére 1855. ezen torony alatti ív bolthajtásába az ő, Cavalier által készített szobra helyeztetett. Sz. Jakab tornya a boulevard de Sebastopol torkolatánál áll; és itt egyuttal végig tekinthetünk azon hosszú tágas utcán, mely a mostani uralkodó nagy szellemének kitünő bizonytsága. III. Napoleon megemlékezvén ama híres „Panem et Circenses“-féle felkiáltásról, munkát akart adni a népnek, hogy azt a zavargásoktól elvonja, és békében kormányozhassa. Azért a főváros szépítésének czíme alatt, egész házsorokat rontatott le, egész utcákat törölt el, hogy azok helyére újakat, szépeket, nagyokat építsen. Így keletkezett a pompás boulevard de Sebastopol; mely a St. Jacques tértől egészen végig, Parist két, majdnem egyenlő részre hasítja, és most a Szajna tulsó partján, a város másik széléig folytattatik, és sok ezer munkásnak adván kenyeret, egyszersmind a francia dicsvágynak és büszkeségnek hizeleg. Valahányszor Napoleonra gondolok, mindig Augustus császár jut eszembe; kinek kora a romai történetekben annyira fölmagasztaltatott. Méltó is, hogy aki a néptől legdrágább kincsét, szabadságát elvette, más valami jótéteményt adjon helyette, és ne éreztesse a néppel minden lépten, nyomon, annak nyomorúságát, hanem inkább igyekezzék vele feledtetni vesztesége nagyságát. Meglehet, hogy a nép azt még atyjának fogja nevezni, ki tulajdonképen elnyomója volt; csempes zsarnok (tyran rusé), mi-

ként Montesquieu Augustust nevezé. Napoleon olly ügyesen meg tudott nyerni, föl tudott használni minden érdeket, hogy Franciaországban most mindenütt csak az ő nagy tetteiről beszélnek; mintha a december másodikai államcsinyre senki sem emlékeznék.

A St. Jacques-térrel kapcsolatban áll a place du Chatelet; és ezen gyönyörű oszlop van és kút, la fontaine de la Victoire; honnan egyenesen lelátunk a pompás városházra, hôtel de ville. Mirabeau, Lafayette, Bailly sat. szelleme lebegett fölöttem, midőn azon lépcsőkön fölmenék, mellyek olly nevezetes események tanúi valának. A városház, melly IV. Henrik korából való, szép pavillonok, arcadok, és teremekkel ékeskedik.

Innen menjünk át a Szajna szigetre, és tekintsük meg az úgynevezett hôtel de Clunyt, mellyet Jehan apát kezdett építeni, a XV. század második felében, és Jacques d'Amboise végzett be. Soha ollyan kedvesen valami meg nem lepett nagy város közepén, mint ezen romokban fekvő kolostor, melly hajdan számos fejedelmi vérből származott herczegek, bibornokok sat. lakása volt; míg végre romokba dőlván, magántulajdon lőn, és Mr. Sommerard által — kinek özvegye azt ismét eladta az álladalomnak — muzeummá alakíttatott. A romot kívül kert veszi körül, és szép sétautak; belül a középkor szorgalmának és művészetének becses maradványai ékesítik. Nem is gondolná az ember, minő szép teremek vagynak ezen barna falak között, és mit nem

rejteenek magukban a rom titkai. Az egész muzeum olly mesés, mintha csak költeményben és nem valóságban léteznék. Ha ide belépünk, és látjuk azon régi butorokat, szekrényeket, faragványokat, szövegeteket, képeket sat., mellyek a legnagyobb kitűréssel, pontossággal, fáradsággal készítettetek; és ha meggondoljuk, hogy ezek majdnem mind ama jámbor szerzetesek művei, kik egész életöket az Isten szolgálatában töltvén, üres idejüket a tudományok és művészeteknek szentelék; akkor ítélhetünk azoknak állítása fölött, kik a középkort, különösen pedig a szerzetes rendeket, tudatlanság, — bárdolatlanság, — hanyagság, — és semmit nem tevésről vádolják, hogy az által a kath. egyházat gyalázzák. Én itt tudós protestans íróra, Döring Móriczra hivatkozom (Geschichte der vornehmsten Mönchsorden. Dresden 1828.), ki nem győzi eléggé magasztalni a hidász testvéreket (Fratres pontifices) azon szép és erős hidakért, mellyeket építettek; a humiliatokat, vagyis barettineket, azon tevékenységért, mellyel az ipart, különösen pedig a posztó- és egyéb szövetek készítését emelék; a carthausiakat asztalos, esztergályos és másféle munkákért, leginkább pedig a gyümölcsnemesítésért és tenyésztésért. A cluniacensisekről nyilatkozván, így szól: „*Eins war es, wodurch immer der Orden von Clugny eine gewisse Achtung noch zu erzwingen wusste — die Gelehrsamkeit, welche in den meisten seiner Klöster noch mit besonderer Vorliebe gepflegt wurde.*“ A hôtél de Clunyen ugyan nem találtam ollyan

műkincset, minőt például Velenczében a San Giorgio Maggiore chorusában csodáltam, mellynek székein egy benedictinus negyven évig faragott ; mind amellettt itt is sok szép és becses maradványon gyönyörködtem. Legnagyobb értékkel azon arany oltár bír, melyet II. vagyis sz. Henrik császár a baseli székesegyháznak ajándékozott. Középen áll az Üdvözítő ; lábainál szent Henrik és felesége Cunegundis térdelnek. Jobbról Gabriel és Raphael arkangyalok, balról szent Mihály és szent Benedek láthatók. Az aláírás :

Quis sicut Hel fortis, medicus, soter benedictus.
Prospice terrigenas clemens mediator usias.

Innen kilépvén , a boulevard de Sebastopolra jutunk, melly a Szajnapartra vezet, és ennek hosszában fölfelé sétálván, látjuk Paris legszebb palotáit : a hôtel des Monnaies, Beaux-Arts, palais d'Orsay, palais de la Légion d'honneur, Corps législatif, egy vonalban állanak, és nagyon emelik a város ezen részének tekintetét. Éppen mintha a pesti Dunapartot látnám. Csakhogy Pest még nem Paris, és a mocskos vizű Szajna nem Duna ! A többit jövő levélben.

F o l y t a t á s.

Paris, 1859.

(A törvényhozótest palotája ; a rokkantak laktanyája ; Napoleon sírja; St. Sulpice tér ; sz. Fiacre és utódai ; a luxembourgi palota ; Jardin des Plantes ; a Bastille tér és a juliusi oszlop.)

Utolsó levelemben a törvényhozó test palotája előtt állottunk meg, melyet másként palais Bourbonnak is neveznek, minthogy ezen család által építtetett 1622-ben, és ahhoz is tartozott egészen 1790-ig, midőn az állam tulajdona lőn. I. Napoleon a törvényhozó testnek ajándékozta ; a restauratio alatt ismét viasszaszállott a Bourbonokra, és a törvényhozó test csak bérben tartotta, míg 1827-ben az álladalom azt 5,500,000 francért egészen magáévá nem tette. Azóta folytonosan hangzott a legjelesebb szónokok beszédeitől. Láttam a helyet, melyet Benjamin Constant, Royer-Collard, Casimir Périer, Guizot, Thiers, Lamartine stb. vitatkozásaikkal megdicsőítettek. A hely még most is ugyanaz, de az emberek változtak. A császárság törvényhozói nem szónókolnak, hanem csak bureaukban dolgoznak, és kész munkálatokat olvasnak fel ; ennélfogva megtekintvén a történeti eseményeket ábrázoló képeket, bátran tovább mehetünk. A salle des conférencesban IV. Henrik szobra vonta különösen magára figyelmemet ; vagy inkább az aláírás :

La violente amour,
 Que J'apporte à mes sujets,
 M'a fait trouver tout
 Aisé et honorable.

Innen balra kanyarodván, a hadastyánok terére jutunk, és előttünk áll ama roppant nagy épület, mellynek homlokzatán ezt olvassuk :

Ludovicus Magnús
 Militibus Regali Munificentia
 In Perpetuum Providens
 Has Aedes Posuit. An. MDCCLXXV.

Érdemes látni, minő csín, tisztaság, figyelem uralkodik ezen intézetben ; hol a francia dicsőség fegyvernőkeinek legkisebb szükségeiről is gondoskodnak. De engem leginkább a rokkantak palotájának kápolnája vonzott ide, hol I. Napoleon hamvai nyugsznak. A sír a világrendítő katona számára a templom közepén ásatott, és nagy kört képez, mellyben colossalis koporsója emelvénnyel áll ; hamvai azonban még mindig csak azon kis kápolnában őriztetnek, amellybe szent-ilonai útjából szállíttattak. Én bámulom a nagy hadvezért, ki a világ szabadítója lehetett volna, ha Washingtonnak örök, s nem Caesarnak hiú szellemével birt volna ; de iránta, mint ember és uralkodó iránt, különösen lekötelezve nem érzem magamat ; mindamellett is

bizonyos érzékenység szállott meg, midőn az emberi nagyság és mulandóság fontolgatása közben, az oltár hátlapjának márványtáblájára tekinték, és azon olvasám :

Je. Désire. Que. Mes. Cendres. Reposent.

Sur. Les. Bords. De. La. Seine.

Au. Milieu. De. Ce. Peuple. Français.

Que. Jai. Tant. Aimé.

Ez nem a hatalmas uralkodónak parancsa; ez a számüzöttnek végső sóhajtása volt! —

A rokkantak palotájából a Mars-mezőre jutunk; ott látjuk a nagyszerű katonai növeldét, melyet elég kívülről megtekíntenünk, hogy arról eleven képzetünk legyen. Ha most St. Clotilde fenntebb dicsért temploma mellett el, és a rue de Grenelle-Saint-Germain-en egészen végig megyünk, egyenesen a St. Sulpice térre érkezünk, hol a hasonló nagy, de nem igen izletes templom, és az előtte levő Fenelon cambray-i, Massilon clermont-i, Flechier nimes-i és Bossuet meaux-i érsek és püspökök szobraival ékesített kút foglalja le figyelmünket. Hanem egy kissé hoszas séta lenne a rokkantak palotájától idáig; aki tehát ide, vagy még tovább szándékozik, az ismerkedjék meg előbb szent Fiacre valamelyik tanítványával, határozza meg az időt s a helyet, és azután üljön be a kocsiba; a vitelbért megtalálja azon jegyen, melyet belépésekor a bérkocsis kezébe ad; és akkor azután nincs oka sem alkudni, sem

vitatkozni; miként ez egynémelly fővárosban történik nem messze a Dunától.)*

St. Sulpice terétől csak kis utca választja el a luxembourgi palotát, melyben a senatus tartja üléseit. Ez egyike a legszebb, legnevezetesebb fénylakoknak, mellynek nagyszerű kúpja és pavillonjai meghatják az idegent, midőn udvarába lép. Építtette Medicis Mária; tervezte és bevégezte Desbrosses Jakab. Sokszor előfordúl a luxembourgi palota a franczia történetekben, és nagy események váltották föl egymást, míg a királyok és királynők ragyogó teremeiből közönséges börtön lön; hol Hébert, Danton, Camille Desmoulins, Payne, Chabot, Fabre d'Eglantine stb. a forradalom alatt fogva tartattak. Utóbb a directorium laka lön, és miután az első consul ment a Tuileries-ák palotájába, rövid időre üresen hagyatott. A császárság alatt a senatus költözködött bele, és most is annak szolgál szállásul. Tróntereménél nagyobb, szebbet, gazdagabbat nem láttam. Ez III. Napoleon műve; ki ez által a suffrage universelt akarta megdicsőíteni, a hét millió és néhány százezer szavazatot, melly plafondján ábrázoltatik, akarta arany rámába foglalni: szebb

---

*) Öszintén meg kell vallanom, hogy ámbár nekem is kellene tudnom a szentek életét és a martyrologiumot, szent Fiacre-ről mindaddig, míg Parisba nem jöttem, mitsem hallottam. Itt tanultam, hogy M. Sauvage (!) a legelső bérkocsis, ki Parisban 1650-ben élt, szent Fiacre képénél lakott, és róla neveztettek el ő és minden utódai; kik noha nem szentek, de azért mégis fiakkerek.

rámát, az igaz, hogy ezen képnek nem is készíttet-
hetett. Egyébiránt a mostani uralkodót valamint itt,
úgy másutt is mindenütt meg lehet ismerni; az ő
vonásai, valamint a nagy művészeké, mindenkor
mesteriek.

A palotához méltó a kert: ez Paris legszebb
sétányainak egyike, szobrokkal, ugróutakkal és
virágcsoportokkal ékesítve. A kertből kilátás nyílik
egyfelől a Pantheonra, másfelől a csillagdára; hol
az égi fények a föld ragyogványival találkoznak.

Aki már idáig jött, az el ne mulasztja meg-
nézni a világhírű Jardin des Plantes-ot, hol ha tet-
szik, órákig elsétálhat az árnyas fasorok közt, órák-
ig járhat egyik galeriából a másikba; mert itt min-
den, mi a természettudományokhoz tartozik, állat-
tan, növénytan, ásványtan, földtan, boncztan sat.
gazdagon képviseltetik. Azért ennek leírásába
ereszkedni nem is bátorkodom; hanem csak azt
mondom, hogy vétkeznék, aki Parisban levén, ezt
meg nem látogatná. Én csak kettőt emelek ki külö-
nösen, mint igen nagy ritkaságot: az egyik a musée
anatomique anthropologiai osztályának főkincse,
azon ásatag ember, kinek teljesen ép csontváza kö-
vületben találtatott a pautini főszbányában; melly
még most is azon táblában fekszik, amellyel
együtt kivágotott. Tudják olvasóim, mennyit vitat-
koztak a geologok a fossilis ember, és azon rétegek
fölött, amellyben az találtatik, és a kérdés még most
sincs egészen eldöntve. Másik nevezetessége ezen
kertnek, tulajdonképen a benne levő állatsereglet-

nek, azon két viziló, melyeket az aegyptomi alkirály küldött a francziák császárának; csakhog' ő nagyságuknak — mert ezen cím őket méltán megilleti — ritkán tetszik a vizből kibújni. Néha fél napig is elvárakoztatják az embert, míg az egyik vagy a másik a fejét fölüti. Az egyik irántam kitűnő nyájassággal viseltetett; úgyhog' ezen egy látásból is képes voltam megítélni, miszerint igaza van derék hazánkfia, Magyar Lászlónak, ki az afrikai vizekben, a velők való találkozást, emberre és hajóra egyiránt károsnak és veszedelmesnek találta.

Ha a Jardin des Plantes-ból az austerlitz-i hidon átmegyünk, ismét a boulevardokra jutunk, melyek a Bastille térre vezetnek. Ezen névnek említésekor hajunk szála az ég felé áll, ha visszagondolunk mindazon jogtalanságok- és kegyetlenségekre, melyek ezen névvel kapcsolatban állanak; és nem csodáljuk a nép dühét, midőn azt az 1789-ki forradalomban megrohaná és eltöröltetését követelé. Most már a régi Bastillenak nyoma sincs. Helyét a juliusi oszlop foglalta el, melynek tetején a szabadság nemtőjének bronz szobra áll; egyik kezében széttört bilincseket, a másikban fáklyát tartván.

Az oszlop fölírása nyugoti oldalon :

A la gloire

Des Citoyens Français,

Qui s'armèrent et combattirent,

Pour la défense des Libertés Publiques.

Dans les mémorables journées

Des 27. 28. 29. Juillet. 1830.

Keleti oldalán a törvények vagynak idézve, (decem. 13. 1830. és mart. 9. 1831.) melyek ezen oszlop fölállítását elhatározzák. A déli és éjszaki oldalon 27. 28. 29. Juillet 1830. koszorúkba foglalva.

És most Isten veled nyájas olvasó! Legközelebbi levelemmel a parisi temetőben találkozunk. Illik hogy megkeressük ezt a szent helyet, hol rokon szívek hamvadnak.

V é g e.

Paris, 1859.

(Père-Lachaise : síremlékek és iratok ; Palais-Royal ; Théâtre des Variétés. — Versailles. A boulognei erdő.)

Előbbi levelemben ígértem, hogy a parisi temetőben ismét találkozunk. Itt vagyunk tehát a lefolyt idők ezen halotti városában, az úgynevezett Père-Lachaiseben ; hol minden lépten, nyomon, történeti nevezetességek intenek felénk, s a fák árnyékában az elhunytak árnyaival társalkodunk. Az első emlék, melyhez lépteinket irányozzuk, sugár oszlopokon nyugvó gothicus mű : kápolnának mondanám, ha falai volnának. Abelard és Heloise, kik az életben el valának választva, ezen sírkő alatt egyesültek hamvaikban. Az emlék, melly annakelőtte a Nogent-sur-Seine melletti, maga Abelard által épített Paraclet czimű templomban volt fölállítva, Paris városa költségén tétetett át mostani

helyére. Szép, de bánatos emlék! valóságos „*Historia calamitatum*,“ miként Abelard saját életrajzát címezé. Ettől nem messze, igénytelen, minden ékességtől ment kőlap, mellyen róka ül, a híres meseirónak, La Fontaine-nek tetemeit jeleli. Tovább találjuk Madame Raspail sírboltját, a legutóbbi idők emlékeiből, mellyen igen jelentesen egy nőalak ábrázoltatik, ki a börtön ablakának rácsaiba kapaszkodik; hová férje csak azért záratott, mert nagy népszerűséggel bírt, mert félték becsületességétől; *dum virtus pro crimine habetur*. Azután jönnek Dr. Gall, l'abbé Sieyes, Kellermann tábornagy, Demidoff hercegnő, a balsorsú Ney, Massena, Lefebre, Beranger a kedves dallamú költő, b. Gros a híres festész, Pradier az ismeretes szobrász, Laplace a jeles csillagász, Bellini, Cherubini, Chopin zeneszerzők stb. stb. mind első nagyságu csillagok, mellyeknek fénye soha ki nem alszik. Miből kitetszik, hogy a Pére-Lachaise-ben a halottak aristocratiája van „*tout ce qui fut ici bas riche, puissant ou célèbre*.“ De ki győzné őket mind előszámlálni! Én csak néhány monumentumot említek még meg, mellyek vagy szépségök, vagy fölirataik által különösen kitűnnek. Ide számítom Gobert tábornok lovag-szobrát, melly David remekműve; azon pillanatban ábrázolván a tábornokot, midőn valamely lesben álló spanyol által halálosan megsebesíttetik; továbbá Bruat tengernagy emlékoszlopát, melly fennálló ágyut képez. A föliratok közül ide iktatandónak véltem Perrier Kázmérét, Larrey orvosét, és még

valakiét, kiről utóljára fogok szólani. Az első így hangzik :

La ville de Paris
 Pour consacrer la mémoire
 D'un deuil général,
 A donné à perpétuité la terre,
 Où repose un grand citoyen.
 Né a Grenoble 1777. Mort 1832.

Az oszlop oldalain :

Eloquence, Justice, Fermeté.

A hátlacon :

La reconnaissance publique a érigé ce
 monument stb.

Lehet-e polgárra nézve ennél szebb, ennél kívánatosabb ? . . . És lehet-e emberre nézve szebb és dicséretesebb a következőnél, melly I. Napoleon orvosának egyszerű sírkövét ékesíti :

A

L a r r e y

L'homme le plus vertueux,
 Que J'ai connu.

Testament de Napoléon.

Midőn így sírról sírra jártam, és magamban mélézva andalogtam, vezetöm, ki már igen otthonos vala a halottak országában, kissé félrevont, és

egy kőtáblára mutatott. Én önkényt kalapot emelék, és mondtam : Nyugodjék békével !

B i k k e s y L a j o s.

Lelkem elborult. A multnak és jövőnek képei mint sötét árnyak vettek körül. A sírokból az enyészet szelleme lehelt reám, s annak fagyos érintésére elgondolám : minő szép terveket, milly lángreményeket foglal magában a temető ! Hány nemes szív porlik itt , feledve, ismeretlenül ! Ámbár tehát ezen halomról igen szép kilátás nyílik a városra, nehéz kebellem mentem az utczák zajába le, melly olly éles ellentétet képez a sírok csendével.

Visszamenet megtekintém a porte St. Dénist, porte St. Martint, az üveggel fedett roppant nagy halle-kat, Paris valódi éléstárát , hol ezer meg ezer ember sűrög, forog, és mindent megtalál, mi szemének szájának inyére van ; a Palais-Royalt, mellynek végetlen hosszú arcadjai esős időben sétányul, különben pedig találkozási helyül szolgálnak ; a börzét, s egypár czukrász boltot : azután béesteledvén, helyet foglaltam a Théâtre des Variétés-ben, melly élczes, vidám, könnyen folyó és szabatos játékaival, zenéjével , tánczával, a legkomolyabb embert is nevetésre indítja. Szomszédom, kinek bizony nem nagy kedve lehetett a mulatságra, búját felejtve, hangos kacajban tört ki. Hanem az már mégis unalmas, hogy az ember rendszeren csak 12 órakor vergődik haza szállására, akár az Opera comique, akár a Théâtre Français, vagy bármelly más szín-

házban volt légyen is ; mert ha valaki egy hónapot tölt Parisban, mindennap más és más színházba mehet.

Hanem hagyjuk a részleteket, mellyek igen messze vezetnének, anélkül hogy azokat kimerítenők. Aki Parist már látta, legalább fővonásaiban, nézze meg környékét ; menjen St. Cloudba vagy Versailles-ba ; mi a vasúton pár óra alatt megtörténhetik. Legtanácsosabb vasárnap kimenni ; mint-hogy az ugrókutak olyankor a közönség számára megindíttatnak, és rendesen katonai zene is van. Versailles-nak egy egész napot szenteltem, melly azalatt, míg a fejedelmi fényben uszó templomot, a palotát, annak minden gyűjteményét, és a kertet megtekintettem, szépen el is mult. Versailles maga csekély jelentőségű tartományi városka, mellyet sem vidéke, sem története nevezetessé nem tett egészen a nagy forradalomig. XIII. Lajos vadászni járt a szomszéd erdőkbe, és hogy többé ne kellessék neki meghálni a szélmalomban, annak helyére pompás palotát építtetett, mellyre utódai XIV. és XV. Lajos temérdek pénzt elpazaroltak ; míg végre az udvar rendkívüli fénye és költekezései még inkább szaporítván a nemzeti adósságot, elviselhetlenné tették a terhet, és forradalmat idéztek elő éppen Versailles-ban ; ugyanazon házban, mellynek belsején még most is olvasható :

„Les représentans des communes de France, constitués en Assemblée

nationale, le 17 juin 1789. ont prêté ici, le 20 du même mois, le serment qui suit:

„Nous jurons de ne jamais nous séparer, et de nous rassembler partout où les circonstances l'exigeront, jusqu'à ce que la constitution soit établie et affermie sur des fondemens solides.“

Ehhez valami későbbi kéz hozzákapcsolta még:

Ils l'avaient juré: ils ont accompli leur serment.

Az események további folyamát ezen lapok olvasói a történetekből igen jól tudják. Ez hatalmas, világrendítő doctrina volt. És az emberek még sem okulnak; holott az ész örök törvényei bizonyítják: hogy ugyanazon okok ugyanazon körülmények között, ugyanazon eredményekre vezetnek. Most Versailles, azt lehetne mondani, el vagyon hagyva. A roppant nagy köhalom sem I. Napoleonnak, sem III-nak, tetszését meg nem nyerhette. Az első csak tehert látott benne; az utóbbi nem talált ott semmi örömet. A palota gyűjteményeit idegenek látogatják; a kert sétányait leginkább a zuávok használják, kiknek martialis tekintetével itt ismerkedtem meg közelebbről.

A palotában igen nevezetes kép-, különösen pedig arckép gyűjtemény vagyon. Királyok és királynők, herczegek és herczegnők, hadvezérek, miniszterek, sőt más jeles emberek is. Engem a sok közül leginkább csak egy érdekelt. Ez a holsteini származásu

hős, a falábos Josias comte de Rantzau, maréchal de France († 1650) ki XIII. Lajos szolgálatában, folytonos csatázásai közt, egymásután elvesztette az egyik szemét, az egyik fülét, az egyik karját, és az egyik lábát; mindamellett is, ha lóra ült, többet ért mint sok más, kinek egész teste ép; mert a szive helyén volt. Sírkövére méltán írhatták:

Du corps du grand Rantzau tu n'as qu'une des parts :
L'autre moitié resta dans les plaines de Mars.

Az említett képen ezt olvasám:

Il dispersa ses membres et sa gloire,
Tout abattu qu'il fut, il demeura vainqueur.
Son sang fut en cent lieux le prix de la victoire,
Et Mars ne lui laissa rien d'entier que le coeur.

Az úgynevezett croisades-okban találtam egy képet ezen fölirással: Marguerite de France, reine de Hongrie, mène les Hongrois à la croisade (1196.) Különben nem nagy jelentőségű. Ellenben b. Grosnak (az abukiri csata 1799.) és Davidnak festvényei (Napoleon koronázása 1804-ben, és a sasok kiosztása szintén abban az évben) nagyszerű művek, melyek egész szobákat foglalnak el.

Versaillesból visszatérvén, utolsó látogatásomat a boulognei erdőben tetém, melly Paris közelében levén, a városra nézve valóságos jótétemény.

Ezen előbb elhagyatott vad vidék, melly csak párviadalairól volt nevezetes, most mióta oda is behatott a civilisatio szelleme, igazi paradicsom. Ez is III. Napoleon műve, ki néhány év alatt majd nem hihetetlen dolgokat vitt végbe. Azért nem csuda, ha a francziák iránta olly nagy tisztelettel és hódolattal viseltetnek.

